129.036/2

GERGELY JENŐ

A kereszténydemokrácia politikai-ideológiai kérdései az osztrák és a német kereszténydemokrácia tükrében (1945-1948)

Tudományos szocializmus füzetek

17

A MŰVELŐDÉSÜGYI MINISZTÉRIUM
MARXIZMUS-LENINIZMUS OKTATÁSI FŐOSZTÁLYA

GERGELY JENŐ

A kereszténydemokrácia politikai-ideológiai kérdései az osztrák és a német kereszténydemokrácia tükrében (1945-1948)

Tudományos szocializmus füzetek

17

A MŰVELŐDÉSÜGYI MINISZTÉRIUM
MARXIZMUS-LENINIZMUS OKTATÁSI FŐOSZTÁLYA

1972

ZÚZDAI

12.9.036/2
Agrártudományi Egyetem
Könyvtára, Gödöllő
582 - 13 /1979.

KÉZIRAT GYANÁNT
A kiadásért felelős: Sz. Domonkos Anna
Szerkesztő: Honfi József
Megrendelve: 1972. junius. Megjelent: 1972. szeptember. Példányszám: 417

72-1041 - Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Budapest

TARTALOM

BEVEZETÉS 5

I. A KERESZTÉNYDEMOKRÁCIA AUSZTRIÁBAN (1945-1948) 19
1. Az osztrák kereszténységszocializmus multjáról 19
2. Az Österreichische Volkspartei 21
3. Az osztrák kereszténydemokrácia politikai ideológiájának irányelvei 25
4. A kereszténységszocializmus modern értelmezése (A keresztény politikai ideológia és a munkásosztály) 28
5. Program és valóság 33

II. A NÉMET KERESZTÉNYDEMOKRÁCIA POLITIKAI-IDEOLÓGIAI KÉRDÉSEI (1945-1950) 37
1. A Centrum (1870-1933) (A keresztény politika multjához) 37
2. A Christlich-Demokratische Union - Christlich-Soziale Union megalakulása 42
3. A kereszténységszocialista ideológia alárendelése a keresztény-demokrata politikai stratégiának 53
4. A CDU ahleni programja 59
5. A két német állam megalakulása és a CDU 64
6. A kereszténységszocializmus végleges elvetése: a szociális piacgazdálkodás 67

JEGYZETEK 75

BEVEZETÉS

A XIX. század utolsó negyedében a katolikus közvéleményben növekedett az érdeklődés a kor kérdései, főbb társadalmi és politikai irányzatai, köztük a szocializmus iránt. Tarthatatlanná vált IX. PIUS pápa 1864-ben kiadott Quanta cura enciklikájában és annak függelékében, a Syllabus-ban kifejezett mereven tagadó álláspont, a történelemtől, ebben az esetben a kapitalista fejlődéstől való elzárkózás.[1] Miért az 1870-80-as években robbant a válság? Milyen alapvető történelmi folyamatok zajlottak le ekkor Európában? Elegendő itt utalni a Kommün vérbefojtásából porosz fegyverek segitségével megszülető antiklerikális francia köztársaságra, az olasz nemzeti egység létrejöttére és a "római kérdés", valamint a német nemzeti egység létrejöttére és a "Kulturkampf" viszonyára, vagy Közép-Európában az osztrák-magyar kiegyezésre. A feudális Európában a pápa a polgári forradalmakat muló epizódoknak tekintette. Az európai politikai szinpadon az egyház drámája abban állt, hogy az I. vatikáni zsinat 1870. julius 18-án elfogadott Pastor Aeternus kezdetü konstitucióján[2] kimondta a pápai csalatkozhatatlanság dogmáját (hit és erkölcs dolgában a pápa legmagasabb tanitói hivatalát illetően), ugyanakkor létrejött az olasz állam, amely szétzuzta a pápa világi hatalmát, s a szavazás után szétkergette a zsinatot. A két aktus egybeesése a "sokk"-szerü válság nyilvánvaló jele. A pápa válasza először a tagadás: A "Non expedit" elvének a meghirdetése, önmagának fogollyá nyilvánitása. A válaszadást a kor kérdéseire, illetve a történelmi haladáshoz való felzárkózást azonban sürgette a szocialista tanok térhóditása, a munkáspártok és szakszervezetek növekvő ereje. A feudalizmushoz kötöttség feloldása, és a kapitalizmushoz kötődés - tehát a "sokk" feloldása - az uj, minden eddiginél veszélyesebbnek tünő közös ellenség elleni együttes fellépés XIII. Leó pápaságával fonódott össze.[3]

Az uj kötés elméleti alapjául a neotomizmus szolgált, amit az egyház hivatalos filozófiájaként XIII. Leó első, programadó enciklikájában, az 1878-ban megjelent Aeterni patris-ban deklarált.[4] XIII. Leó kompromisszumot készült kötni olyan időszakban, amikor a polgárság antiklerikalizmusa

már a multé, forradalmisága a feltörekvő uj osztállyal szembeni reakcióvá változott, s jelentkeztek a kapitalizmus válság-szimptómái is. Kétoldalu közeledésről van tehát szó, ami megkönnyiti, pontosabban lehetővé teszi az egyház beilleszkedését a polgári strukturába. Az imperialista szakaszába lépő kapitalista társadalomban a liberális polgárság fokozottan konzervativvá vált. Az egyháznak ugyanekkor modernebbé kellett válnia. Ez azt jelentette, hogy az egyház szakitott a kapitalizmus totális tagadásával, a történelmi fejlődéstől való elzárkózással, a világ fejlődésével való szembefordulással. XIII. Leó a polgári társadalomhoz és politikai rendszerhez illeszkedést, a r a l l i e m e n t - t tette az egyház politikájának fő irányvonalává.[5] A ralliement több oldalról is ellenállásba ütközött: Ellenezték a reakciós katolikus rétegek és konzervativ klérus, mert a katolicizmus integritásának feladásától tartott, másfelől a kapitalizmussal kötött szövetséggel egyidőben a kapitalista társadalomból való kiábrándulás, sőt a vele való szembefordulás tendenciája a katolikus közvéleményben is erősödött.

A kapitalizmus alapvető osztályellentmondásait vizsgálva, a gazdasági és politikai differenciákon tul, ideológiai ellentét is feszült a polgárság és a munkásosztály között. A polgárság idealistává vált, a munkásság nagy része ateista (szocialista) lett. Az ideológiai sikon lecsapódó ellentéteket értékesitette azután az egyház. A polgári-kispolgári rétegek nem mentek tovább a progresszió utján - a szocializmushoz -, hanem visszafordultak a valláshoz. Ezek már politikai mozgásba lendült rétegek voltak, amelyeknek a politikai katolicizmus formáira volt szükségük. A fennálló rend védelme az egyházban önvédelemként tudatosult. Tehát itt nem az uralkodó renddel való teljes azonosulásról, egyesülésről van szó, ez nem a rend valamiféle kivülről történő védelme. Az egyház nem is helyezkedik a kapitalizmus direkt apológiájának álláspontjára. Álláspontja kezdettől fogva kritikus álláspont, olyan kritika, amely elsősorban a kapitalista felépitmény egyes elemeit - a liberalizmust, a politikai pártharcokat, a kizsákmányolás elviselhetetlen formáit -, és nem a kapitalista strukturát birálja.

Az A e t e r n i P a t r i s -t követő enciklikák részkérdésekben fejtik ki a neotomista álláspontot a kor kérdéseit illetően. Ezek közül XIII. Leó a munkáskérdést tartotta a legfontosabbnak. A nyolcvanas, kilencvenes évek kibontakozó szocialista munkásmozgalmával szemben 1891-ben a R e r u m n o v a r u m - ban fogalmazódott meg a ralliement keretein belül maradó szociális program, a kereszténységszocializmus.[6] A feudális szocializmus antikapitalista és liberalizmus ellenes konzervativ elemeit meghaladva XIII. Leó pápa ekkor összegezte a szocializmussal szembeállitott szociális kereszténység tételeit, illetve szorgalmazta a munkásosztály tömöritését kereszténységszocialista alapon.
A Rerum Novarumból is elsősorban az átállás a kapitalista talajra olvasható ki, noha a feudális szocializmus elemei jelen vannak az enciklika szövegében. Ebben az enciklikában XIII. Leó nyiltan deklarálta a termelőerők magántulajdonának szentségét, elitélte az osztályharcot, s a munkás-tőkés viszonyban az egyenjoguságot és kölcsönös egymásrautaltságot hangsulyozta. A szociális enciklika nyomán bontakozott ki a heterogén osztálybázisu, kispolgári, parasztti és munkáselemeket is tömöritő kereszténységszocialista mozgalom Európa

egyes országaiban.[7] A kereszténységszocialista[x] mozgalom a Rerum novarum után a katolikus egyletek és ezek karitativ tevékenysége helyett az interkonfesszionális keresztény szakszervezeti mozgalom megteremtésére vett irányt. Megtartása a ralliement keretében attól függött, hogy a kapitalizmus "relativ tagadása" mellett biztositható-e benne az osztályegyüttműködésre törekvők tulsulya, vagy pedig a bennük tömörülő tömegek osztályérdekei áttörik a ralliement kereteit is.

A polgári államban folyó politikai tevékenységet illetően XIII. Leó abból indult ki, hogy "a kereszténydemokrácia hatékony és korszerü alternativát jelenthet a szocialista, általában a baloldali mozgalmak ellensulyozására."[8] Ennek megfelelően, főleg pápaságának első időszakában, bátoritotta a kereszténydemokrata mozgalmakat. A Rerum novarum is ösztönözte olyan katolikus politikai pártok kialakitását, amelyek nem állnak szemben a polgári társadalommal, hanem annak elfogadhatóbbá tételén munkálkodnak. XIII. Leó 1901-ben közzétett Graves de communi enciklikája "... azt a célt szolgálta, hogy eloszlassa a halvány gyanuját is annak, mintha a kereszténydemokrácia formájában a katolicizmus magáévá tette volna idegen, főleg pedig a szocializmussal rokon vagy azzal azonos nézeteket."[9] A századfordulóra XIII. Leó elméleti és gyakorlati téren egyaránt elhatárolta a kereszténydemokráciát a szocializmustól, és a demokratikus mozgalmaktól. Az imperializmus korának kiéleződő ellentmondásaival a munkásmozgalom erejének nyilvánvalóvá válásával függ

---

[x] A kereszténységszocializmusnak és a kereszténydemokráciának a mozgalom minden szakaszára érvényes definicióját megadni nem lehet, a kérdés részletes taglalása viszont meghaladja e dolgozat feladatát és kereteit is, arról nem is szólva, hogy például a kereszténydemokrácia kialakulását illetően irni kellene többek között az un. vallásos szocializmusról, a liberális és a szociális katolicizmusról, a "katolikus" és az "evangélikus" politikai mozgalomról, a kereszténységszocializmus kialakulását illetően pedig foglalkozni kellene például a saint-simonizmus és a szocialista ideológiák 1830-40-es évekbeni történetével.
Ennek előrebocsátásával a két fogalommal kapcsolatban a következőket kivánjuk megjegyezni: kereszténységszocializmusnak általában azt a szervezett társadalmi mozgalmat, elméleti rendszert nevezzük, amely a társadalmi rend megoldatlan kérdéseire a krisztusi erkölcstan alapján kiván megfelelni és főleg a tőkés és a munkás közötti viszony szabályozását tüzi ki célul. Kereszténydemokrácia néven nevezzük a katolikus pártalakulásokat. A XIX. század második felében ezen a néven jöttek létre Belgiumban, Franciaországban és Olaszországban katolikus pártok. A kereszténydemokrácia ott jelentkezik, ahol a politikai és a szociális katolicizmus szándéka egy olyan történelemfilozófiai koncepcióval is találkozik, amely a demokráciában kezességet lát az egyház szabadságának biztositására is. A katolikus egyház ezt az elnevezést kifogásolta, mert attól tartott, hogy ez a politikai mozgalom a demokrácia és a szocializmus irányába megy és a tekintély elve ellen lép fel. Az 1901-ben kiadott Graves de communi enciklikába szerepelt először és utoljára a pápai enciklikában a Democratia Christiana elnevezés. Az enciklikában a pápa éles különbséget tett a keresztény önkormányzat és a politikai demokratizmus között, és körülhatárolva a kereszténydemokrácia fogalmát, azt tisztán szociális-karitativ tevékenységként (benefica in populum actio christiana) határozta meg. A kérdés részletes kifejtését lásd a tanulmányban. (A szerk.)

össze az a változás, amely XIII. Leóban a kereszténydemokrácia megitélése tekintetében végbement.[10] XIII. Leó tehát a ralliement keretén belül kivánta szolgálni a társadalmi béke ügyét, és akarta megvalósitani az osztályok együttmüködését. Ezzel párhuzamosan le kellett mondania "a kereszténységszocializmus konzervativ és paternalista irányzataihoz kapcsolódó népi, esetleg munkáspárti jellegü politikai párt megalakitása gondolatáról."[11] Azért vált XIII. Leó tartózkodóvá a XIX. század végén a kereszténydemokrácia, mint önálló politikai mozgalom iránt, mert fennállt annak a veszélye, hogy a kereszténydemokrata politikai mozgalom - mint például a Murri vezette olaszországi kereszténydemokrácia esetében - kicsuszik az egyházi irányitás alól és önálló, dolgozó rétegekre támaszkodó mozgalomként kilép a ralliement keretei közül.

A XX. század első évtizedében erősödött a munkásmozgalom, de erősödött a vele szemben álló reakció is. XIII. Leó utóda, X. Pius pápa IX. Pius vonalához csatolt vissza: pápaságának alapelveként fogalmazta meg 1903. október 4-én kiadott, E supremi apostolatus cathedra kezdetü trónralépési enciklikájában az "Instaurare omnia in Christo" (Mindent megujitani Krisztusban) gondolatát.[12] Ennek legközismertebb dokumentuma a modernizmus harcos megbélyegzése, a Pascendi dominici gregis enciklika (1907).

Milyen értelemben tért vissza X. Pius IX. Pius politikájához? Uralkodásának utolsó szakaszában a Graves de communiban már XIII. Leó is részben visszalépett. Célja ezzel az uj adaptációból eredő veszélyek kiküszöbölése volt. X. Pius ezt az igényt még határozottabban képviselte, mert ekkorra világossá vált a modernizmus (a francia Loisy és társai, a Sillon-mozgalom, az olasz Murri és kereszténydemokrata hivei),[13] az interkonfesszionalizmus és a kereszténydemokrácia veszélyei. Ezek a liberalizmus irányába tolták volna az egyházat. Az antimodernista attak most már uj talajon, az imperializmus korszakában konzervativvá és idealistává váló polgári erőkre is támaszkodva jelentkezik. X. Pius politikája tehát nem XIII. Leó álláspontjának teljes feladását, hanem annak az uj körülmények közötti védelmét jelentette. Fokozódik a harc azok ellen, akik Leó pápa politikáját, a kereszténydemokrata politikai mozgalmakat akarták tovább vinni és kiszélesiteni. X. Piusnál az antiliberális, antiprotestáns és antiszocialista tendenciák nyilvánvalóbbakká válnak.

Mig Leó pápa Rerum novarum enciklikája nyomán a keresztény szakszervezeti mozgalom - elsősorban Németországban, Belgiumban és Ausztriában - kibontakozott, X. Pius e tekintetben is visszalépett. Beavatkozásának alapja az integrizmushoz való visszatérés: harc az egyház szerepének megerősitéséért az uj strukturán belül minden területen. 1912-ben kiadott Singulari quadam, a szakszervezetekkel foglalkozó enciklikájában kijelentette, hogy minden emberi cselekedet megitélése az egyház itélete és döntése alá tartozik.[14] Ugyanebben az enciklikában helytelennek minősitette a katolikus dolgozóknak interkonfesszionális, vagy éppen akonfesszionális szakszervezetekben való részvételét. Általában véve iránytadóvá vált, hogy katolikusok ne vegyenek részt olyan mozgalomban vagy szervezetben, amely nem áll tisztán katolikus alapon, illetve amelyben nem érvényesül az egyház vezető szerepe.[15] A kedvezőtlen körülmények ellenére, a keresztény politikai és szakmai szer-

vezetek nemzetközi összefogásának gondolata - elsősorban a katolicizmus egyetemességére hivatkozva - a XX. század első évtizedére megérlelődött. A Vatikán jóindulatunak nem nevezhető magatartása mellett 1908-ban eljutottak egy nemzetközi titkárság felállitásáig, de a további összefogást a világháboru kitörése megakadályozta.

X. Pius halálával megtört az integristák hegemóniája a katolicizmuson belül. Az első világháboru első napjaiban pápává választott XV. Benedekre várt a feladat, hogy a háboru utáni megváltozott körülmények között, a forradalmi fellendülés időszakában - mintegy visszatérve XIII. Leó politikájához - a defenzivába szorult egyházat kivezesse elszigeteltségéből, ismét a történelem fő vonulatához csatlakozás igényét képviselje. Ez a keresztény politikai mozgalmakhoz való fordulásban öltött testet.[16]

1918 novemberében a Vatikán hozzájárulásával bejelentették a Partito Popolare Italiano (Olasz Néppárt - továbbiakban: PPI) megalakitását. Az első, modern értelemben vett kereszténydemokrata párt tényleges müködését 1919. január 18-án kezdte meg, nyilvánosságra hozva kiáltványát és programját.[17] Ez a tény nem csak a "Non expedit!" elvének és gyakorlatának most már Olaszországban is érvényre jutó teljes feladását jelentette, hanem a századfordulón és X. Pius által is elitélt kereszténydemokrata mozgalom rehabilitálását is. "Helyesen és találóan jegyezte meg ezzel kapcsolatban Gramsci, hogy a kereszténydemokrata párt megalakulása olyan jelentőségü volt Olaszországban, mint annak idején a reformáció Németországban. Az a tény, hogy önálló, egyházi vezetéstől formálisan független és nem felekezeti alapon álló keresztény politikai párt jött létre, doktrinális és gyakorlati szempontból uj helyzetet teremtett."[18] (Kiemelés tőlem - G.J.) Gramsci az Olasz Néppárt megalakulásában, a kereszténydemokrata mozgalom kibontakozásában az olasz nép szellemi megujulásának, az olasz reformmozgalmak feltartóztathatatlan kitörését látta. A katolicizmus, most már a szocializmussal versenyre kelve, épp ugy a tömegekhez fordult, mint a szocializmus. Gramsci a Néppártban testet öltő kereszténydemokráciát az olasz proletariátus "kommunizmushoz vezető utjának" szükségszerü fázisaként fogta fel. "A Néppártiak megteremtik a társadalmi összefogást, a szolidaritást ott, ahol a szocializmus nem tudná megteremteni..., vagy legalábbis megteremtik a társadalmi összefogás és szolidaritás vágyát... A demokratikus katolicizmus megvalósitja azt - irja Gramsci -, amire a szocializmus nem lenne képes: elsimitja az ellentéteket, elrendez, uj erőket fakaszt és végül elemészti önmagát."[19] Gramsci elméleti igényü állásfoglalása általában véve érvényes a kereszténydemokráciára. A kereszténydemokrácia akarata ellenére egy forradalmi folyamat előfeltételeit teremti meg azáltal, hogy kétségbe vonja a fennálló rend igazságosságát, vagy hangsulyozza s ezzel igazolja a viszonylag messzemenő reformok szükségességét.

A kereszténydemokrácia "... meggyorsitotta a kizsákmányoltak, a dolgozók és munkanélküliek osztálytudatának fejlődését, fokozta e rétegek szociális igényeit, de kielégiteni nem tudta őket. A keresztényszocializmus nagylelkü terveket épit fel a népi haladásról, ám a nép hamar maga mögött hagyja ezeket a kezdeményezőket, sőt még számon is kéri tőlük igéreteiket, mert nem lehet

megkérdőjelezni a burzsoá uralom autoritárius és vertikális formáit anélkül, hogy előbb vagy utóbb kérdésessé ne tennők ezen uralom gazdasági alapjait."[20] A tömegek társadalmi tapasztalatának általánositása különböző fejlődési fokot jár be. Ezt figyelembe véve progressziv tendenciák is jelentkezhetnek keresztény, vallási köntösben. A kereszténydemokrácia ideológiája tehát "egy szervezett társadalmi tudatforma, s legyen az bármilyen képzeletbeli is, saját világukként veszi körül a benne hivőket, ugy hogy azt való, reális világukként élik át."[21] Ezt a politikai mozgást, ideológiájánál fogva, visszájára is lehet forditani. Meg lehet vele szervezni a tömegeket, de fel lehet használni a fennálló rend védelmében is. A kereszténydemokrácia határait maguk a benne levők, a már politikai mozgás állapotába került tömegek lépik tul.

A keresztény politikai mozgalmak kibontakozásának 1918-1921 között kettős jellege volt. A keresztény politikai pártok létrehozását a baloldali mozgalmakkal, a szocialistákkal és a kommunistákkal való szembenállás és ezek tömegek közötti ellensulyozásának igénye indokolta. A kereszténydemokrata és kereszténységszocialista mozgalmak ilyen aspektusa került előtérbe Németországban, Ausztriában, Magyarországon. Helytelen lenne azonban a keresztény politikai pártok létrejöttében csupán valamiféle manővert, a tömegek tudatos becsapását, félrevezetését látni. Ezeknek a pártoknak és mozgalmaknak a feléledése vagy ujjászületése azt is jelezte, hogy "a katolikus közvélemény jelentős része nem tud és nem akar beilleszkedni a ralliement körülményei közé és az általános helyzettel összefüggésben egy része demokratikus, sőt szocialista alternativa utját keresi."[22] A forradalmi válság időszakában - tegyük hozzá, *átmenetileg* - az egyház vállalva egy ilyen orientálódás veszélyeit is, lehetővé tette a katolikus felekezeti jelleg helyett interkonfesszionális igényü, a tömegek szociális, gazdasági és demokratikus politikai törekvéseit számba vevő kereszténydemokrácia kibontakozását. Ezzel egyidőben a forradalmi mozgalmak kibontakozása meggyorsitotta a keresztény munkásmozgalom nemzetközi összefogásának folyamatát. 1920-ban alakult meg a *Keresztény Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége* tiz ország keresztény szakszervezeteinek részvételével, amelyek 3,5 millió tagot tömöritettek.[23] Legerősebb tagja a német keresztény szakszervezeti szövetség volt, amely rá is nyomta bélyegét a szervezet müködésére. Az alakuló kongresszus első nemzetközi jellegü megnyilatkozásában elitélte a nemzetközi szállitómunkás bojkottot, s a magyar kereszténységszocialista szakszervezeti küldöttek intenciói szerint védelmébe vette a fehér Magyarországot. A keresztény szakszervezeti internacionálé nem dolgozott ki külön eszmei-ideológiai platformot, csupán az 1922-es II. kongresszuson fogadtak el egy "*Világgazdasági programot*".[24]

Az 1918-1921 közötti válság forradalmi megoldásának veszélye a Vatikánt 1921-től a fasiszta mozgalomhoz közelitette. A fasiszták kezdeti katolikus-ellenességének csökkenésével, és főleg XI. *Pius* 1922-ben történt trónralépésétől kezdve kapott ez a mozgás határozott formát.[25] XI. Pius 1925-1926 folyamán elsorvasztotta az Olasz Néppártot, igyekezett utját állni a katolikusok és a baloldali erők fasizmus ellenes összefogásának. Az összefogás igénye jelen volt, többek között a kommunista mozgalomban is, amint azt *Gramsci* nem egy nyilatkozata is bizonyitja.[26] A kereszténydemokrácia visszaszoritá-

sával egyidejüleg megnövekedett az egyház közvetlen befolyása alatt álló Actio Catholica jelentősége.[27] Hasonló folyamatnak lehetünk tanui más országokban is. A forradalmi fellendülés után a keresztény politikai mozgalmak ellanyhultak, tömegmozgalom jellegük kérdésessé vált.

A katolikus egyháznak a fasiszta rendszerhez való illeszkedése, sőt annak részévé válása "a kereszténydemokráciának katolikus akcióvá szükitése jegyében" ment végbe.[28] A katolikus akciónak megfelelő szociális programot XI. Pius az 1931-ben kibocsátott Quadragesimo anno kezdetü enciklikájában összegezte.[29] A hivatásrendi társadalmat meghirdető enciklika a keresztényszocialista szakszervezeti mozgalom helyett a korporációk megteremtésében, a rendi társadalom létrehozásában való részvételben jelölte meg a munkásosztály feladatát. A fasizmushoz illeszkedés a Vatikán részéről leginkább a fasiszta Olaszországgal kötött Lateráni egyezményben és a fasiszta Németországgal kötött konkordátumban nyilvánult meg.[30] A politikai tevékenység átengedése a fasizmusnak, a társadalmi tevékenység bizonyos szféráinak megtartása a katolicizmusnak a katolikus akció formájában, azaz az elhatárolás és munkamegosztás problémáit vetette fel olasz viszonylatban a Non abbiamo bisogno enciklika 1931-ben, és német viszonylatban a Mit brennender Sorge enciklika 1937-ben.[31] A Mit brennender Sorge szerepe szorosan összefügg az előbb emlitett aktusokkal.

A funkciók elhatárolásának igénye mellett a Quadragesimo anno enciklikán, illetve a benne kifejtett korporativ-rendi doktrinán tul is mindez jelezte, hogy a fasizmus, mint tekintélyuralmi rendszer, és hivatásrendi állam, a kommunizmus elleni harc fő eszköze, megértésre talált a Vatikánban. A két problémakör összefonódását az is jelezte, hogy a Mit brennender Sorge után öt napra kiadott Divini Redemptoris enciklika[32] a kommunizmusnak az egyházi okmányokban szokatlanul durva és elvakult elitélését demonstrálta. Elsősorban politikai demonstrálásról volt szó, hisz XI. Pius ebben az enciklikában a kommunizmussal és az ellene folytatott harccal kapcsolatban semmi ujat nem mond. A cél a fasizmus és a katolicizmus egységfrontjának erősitése volt a kommunizmus elleni közös harcban. Az állásfoglalás sulyosságát fokozta a francia népfront megbontásának a veszélye, és a spanyol polgárháboruban a köztársaságiak oldalán harcoló katolikusok lelkiismereti válságba sodrásának célzata.

1939. március 2-án XI. Pius államtitkára, Pacelli biboros XII. Pius néven lépett a trónra.[33] A Mit brennender Sorge után a világ haladó közvéleménye fokozott várakozással tekintett Rómára. Pacelli azonban még pápává választása előtt bebizonyitotta, hogy másként viszonyul a fasizmushoz, mint XI. Pius. Az 1920-as évek müncheni, majd berlini nunciusa mindvégig csodálta a német jobboldali törekvéseket, s később is németekkel vette magát körül. Már az Anschluss után, a budapesti Eucharisztikus Kongresszuson (1938) Pacelli igyekezett eloszlatni a Mit brennender Sorge nyomán támadt reményeket[34], és a Divini Redemptoris szellemében a bolsevizmus elleni harc zászlóvivőjeként lépett fel, és hallgatott a náci agresszióról. Pápává választása után - hivatalánál fogva - nem állhatott ki nyiltan a fasizmus mellett, viszont messzemenően tolerálta azt.

A Vatikán politikai irányvonala a legmagasabb tanító hivatalnak kijáró kötelező tisztelet nyomán mérvadó a katolikusok számára. Ennek ellenére a keresztény politikai pártok és szervezetek, köztük a keresztény szakszervezetek fasizmushoz való viszonyát differenciáltan kell megitélni. A keresztények és a baloldal együttmüködése ellen hatott a kommunista mozgalomban a huszas évek második felében és a harmincas évek elején meglevő elzárkózás, dogmatizmus és leegyszerüsitő állásfoglalás. De a fasizmus egyes megnyilvánulási formái is szinte integrálták magukba a katolikus szociális doktrina korporativ és hivatásrendi elemeit, különösen Ausztriában, Spanyolországban és Olaszországban. Ennek ellenére a haladó katolikus irányzatok szemben álltak a fasiszta törekvésekkel és készek voltak a baloldallal való együttmüködésre is. A népfrontpolitikában a kommunisták kezdeményezték az összefogást a katolikusokkal. Elsősorban a Francia Kommunista Párt, M. Thorez "kinyujtott kéz" politikájára gondolunk. Ez a politika nagymértékben hozzájárult a francia népfront és ellenállás sikereihez, a katolikusok bekapcsolódásához az antifasiszta harcba.[35] Ugyanilyen fontosnak tartjuk az olasz kommunisták kezdeményezéseit az antifasiszta egységfront megteremtése érdekében, kapcsolataikat az olasz Actio Catholicaval, főleg annak ifjusági, egyetemi szervezeteivel. Az FKP és az OKP pozitiv kezdeményezései, majd pedig a Komintern VII. kongresszusának uj stratégiai irányvonala a kommunisták oldaláról felszámolta az akadályok nagy részét az együttmüködés és az együttes fellépés elől.

Katolikus oldalról ez a folyamat csak lassan bontakozott ki. A katolikus politika megujulásának legfőbb akadálya a Vatikán irányvonala volt. A trónralépő XII. Pius programadó enciklikája, a Summi pontificatus (1939) a nemzetközi konfliktus békés rendezéséért szállt sikra, s ez objektive Németország érdekei ellen irányult.[36] A továbbiakban a pápa magatartását a legkisebb áldozatok árán való "tulélés" jellemzi. Kötelezőnek tartott semlegességét csak ritkán függesztette fel. A katolikus Nyugat-Európa náci megszállásakor csak általánosságokban maradó részvétnyilvánitást tartott szükségesnek. 1941 nyarán, a Szovjetunió elleni támadáskor ismét kifejezésre juttatta rokonszenvét a tengelyhatalmak iránt, és sóvárgását a "bolsevizmus" feletti győzelem után. Ennek a magatartásnak az a magyarázata, hogy "az egyház a kommunizmust nagyobb ellenségnek tekintette, mint a nácizmust, s ezért tartózkodott minden olyan nyilatkozattól, ami a hitleri Németország helyzetét gyengithette volna."[37]

XII. Pius politikájában akkor indult meg a változás, amikor a sztálingrádi és az afrikai vereség után a fasiszta hatalmak közelgő vereségéhez már nem fért kétség. 1943 tavaszától a Vatikán egész politikáját a kommunizmustól való félelem határozta meg. XII. Piust egyre inkább nyugtalanitja a szocialista Szovjetunió győzelmének lehetősége. Nyilvánvalóan összefügg ezekkel a megfontolásokkal, hogy a pápa ekkor veszi fel M. Taylorral, Roosevelt elnök különmegbizottjával a korábban megszakitott tárgyalások fonalát.[38]

A fasizmus ellen szövetkezett polgári demokráciáknak és a Szovjetuniónak világméretü antifasiszta koalíciója, az antifasiszta nép-

frontok és az ellenállás nemzeti méretekben, alapvető változást eredményezett a keresztény politikai ideológiában. A hivatalos egyház piusi elkötelezettségével szemben "a haladó katolikus irányzatok érdeklődést és rokonszenvet mutattak a népfrontmozgalmak irányában. Ebben szerepe volt annak, hogy a munkáspártok és szakszervezetek szakitottak korábbi leegyszerüsitő, a vallás, az egyház, a hivők problematikáját sematikusan megitélő szemlélettel."[39] Komoly változás történt ebben az irányban Franciaországban és Olaszországban, ahol a katolikusok, illetve az ujjáéledő kereszténydemokrácia az ellenállás szerves részévé vált. A fasizmus elleni fegyveres harc időszakában a Quadragesimo anno-nak és a Divini Redemptoris-nak "a szocialistákkal, de főleg kommunistákkal való együttmüködésre vonatkozó tilalmait maga az élet helyezte hatályon kivül. Nagyon is esedékessé vált a Vatikán politikájának alapos felülvizsgálata, nemcsak a mult tanulságai, hanem a jelen követelményeinek figyelembevételével is".[40]

XII. Pius politikai állásfoglalásainak, illetve ezek fejlődésének hü tükörképei a pápa karácsonyi üzenetei. Az 1940-es karácsonyi üzenet nevezetes 5 pontja semleges békedeklarációnak tekinthető.[41] Az 1942-es karácsonyi rádiószózatban[42] érhetjük leginkább tetten a pápa megnyilatkozásának kétértelmüségét. Ekkor a pápa a társadalmi rend ujrateremtésének kérdéseit állitja előtérbe, és nem a háboru vagy béke kérdését. Mit ért a társadalmi rend megujitásán? Az emberi személyiség méltóságának és jogainak helyreállitását, a társadalom belső egységének és a családnak, a munka méltóságának és a tulajdonszerzésnek a védelmét, különös tekintettel a kistulajdon gyarapitására, a jogrend visszaállitását, s végül az állam keresztény szellemének megerősitését. Ezt a szociális programot mindenki a saját politikai elképzeléseihez igazithatta, a kommunizmus elleni harc résztvevői épp ugy, mint a fasizmus üldözöttei és ellenfelei.

Az 1943. Karácsonyi beszédben[43] a pápa a háboru határozottabb elitélésének álláspontjára helyezkedett. Békeprogramot hirdetett meg, az erkölcs és a jog alapján kötendő uj békét, de nem a fasizmus ellen, hanem a fasizmus vereségét követő társadalmi megujhodás meggátlása érdekében. "Adjátok vissza minél hamarabb a békét az elgyötört emberiségnek... - mondta a pápa. - Olyan közösségi szellemet adjatok, mely a keresztény hit nélkülözhetetlen isteni erényére támaszkodva, egyedül képes az emberiséget e szörnyü háboru után a téves alapokon épülő s ezért rövidéletü ... béke veszedelmétől megóvni."[44] Nyilvánvaló, hogy az egyház már a háboru utánra irányitja tekintetét. A fasizmus számára vesztes háboru mielőbbi befejezése szükséges a rend megőrzése érdekében. Ehhez azonban uj szövetséges kell, s ezt 1943-44-ben XII. Pius az amerikaiakban találta meg, mire Olaszország felszabadult, a Vatikán már a másik oldalon állt.

Az 1944. Karácsonyán elhangzott rádiószózat[45] ennek az uj politikának a jegyében fogant. "Pontot kell tennünk ennek a világháborunak, ennek az általános összeomlásnak a végére, - hangoztatta a pápa. - Gyökeres ujjászületéssel uj korszak, a világ teljes ujjárendeződése kezdődhet meg! ... kormányférfiak, nemzetek felelős képviselői megbeszélésre, tárgyalásra gyülekeznek, hogy az államok közt tárgyalási lehetőséget teremtsenek

és felvázolják egy jobb, biztosabb és embervoltunkhoz méltóbb jövendő utját."[46] Ez nemzetközi méretekben az antifasiszta koalició melletti állásfoglalást jelentette. Ugyanekkor XII. Pius elitélte az "önkényuralmi rendszereket", s helyeselte "az állampolgári méltósággal és szabadsággal jobban összeférő" demokráciát. A pápa külpolitikai irányváltása a korábbi nyilatkozatokkal szemben elkerülhetetlenné tette a reformista politikai vezetés helyeslésének hangoztatását. "Ily lelki hangulatban csodálkozhatunk-e azon - kérdi a pápa, - hogy a demokratikus irányzat ragadja magával a népeket, ... s demokráciában akarnak hatékonyan együttmüködni az egyén és a közösség sorsának intézésében ... az egyház nem tiltja a mérsékelt demokratikus rendszert, ha nem küszöböli ki a közhatalom (isteni - G.J.) eredetéről és gyakorlásáról szóló katolikus tant."[47] A pápai szózat azt is kijelentette, hogy "a természetjog és a kinyilatkoztatott igazság változhatatlan elvein nyugvó józan demokrácia"[48] tarthat csak számot a keresztény jelzőre. XII. Pius az 1944-es karácsonyi üzenetben a kereszténydemokrata politika részletesebb kifejtésére, pontosabban körülhatárolására is vállalkozott. De a kereszténydemokráciához való közeledés a szociális doktrinában nem érvényesül. XII. Pius elméletileg kitartott a Rerum novarum és a Quadragesimo anno mellett, bár a karácsonyi rádióbeszédekben ebben is történt bizonyos módosulás. Idézett beszédében előtérbe kerültek a későbbi népi kapitalizmus, a neokapitalizmus igazolását szolgáló tételek. A kereszténydemokráciához fordulás XII. Piusnál kezdetben sem jelentette a demokratikus tömegmozgalom elfogadását. Már 1944 Karácsonyán, a kereszténydemokrata mozgalom kibontakozása előtt meg akarta akadályozni a katolikus tömegek bevonását a politikai demokráciába. "Az igazi demokráciának és a demokratikus eszményeknek, a szabadságnak és egyenlőségnek legnagyobb ellensége ... a tömeg."[49] Már a "megujulás" inditásánál nyilvánvaló az ellentmondás: a pápa kimondja a sokat kárhoztatott szabadság és egyenlőség eszméjét, de mindezt a tömegek nélkül.

Vizsgáljuk meg, hogy a pápa megnyilvánulásai mellett milyen más tényezők alakitották a háboru utáni keresztény politikai ideológia arculatát. Az amerikai emigrációban élő francia Jacques Maritain[50] fogalmazásában napvilágot látott kereszténydemokrata elvek nagy hatással voltak a kibontakozó antifasiszta keresztény politikai mozgalmakra. Maritainnél az 1930-as évek elején jelentkeznek a demokratikus koncepció elemei. Már ekkor nagy hatása van az általa képviselt integrális humanizmusnak.[51] Maritain a modern katolikus teológián belül a neotomista irányzat egyik legjelentősebb képviselője, teológiájával a keresztény demokratikus megujhodást szolgálta. Szembeszállt az állam tulságosan messzemenő beavatkozásával a személyi lét ügyeibe, ugyanakkor birálta a liberális individualizmus szélsőségeit is. Maritain perszonalizáló humanizmusa a nyugati haladó katolikus értelmiség védőpajzsa lehetett a fasiszta nacionalizmus ellenében. Maritain abból indult ki, hogy a nyugati polgári demokráciák tragédiáját az okozta, hogy "még nem sikerült megvalósitaniok a demokráciát", mert a burzsoázia félve a szocializmustól, szövetségre lépett a diktaturával, a fasizmussal. Az egyház nem tudott hatékonyan közbeavatkozni, mert még a századfordulón elvesztette a munkásosztályt. Európa, s a demok-

rácia választ elé került: vagy kommunizmus, vagy fasizmus. Mivel a kereszténység nem tudott idejében kivezető utat találni, a szélsőségek konfliktusa vezetett a háborúhoz. "A demokráciák a háború után csak úgy nyerhetik meg a békét is, - írta Maritain, - ha a kereszténység ösztönzése és a demokrácia sugalmazása kölcsönösen felismerik egymást és megbékélnek egymással."[52] A kiszikkadt polgári demokrácián túllépve, a kereszténység törvényeivel áthevített demokráciát kell megalkotni. Szerinte a második világháború után két nagy társadalomformáló erő marad posszibilis: a kereszténység és a szocializmus, s az emberiség jövője e két tényező viszonyától függ. A kettőt összeköti az antifasiszta és demokratikus harc, de elválasztják a világnézeti különbségek.

A katolikus Maritainhoz hasonlóan a Hitler uralom óta az Egyesült Államokban élő Paul Tillich,[53] a modern protestáns teológia egyik neves képviselője, teológiai alapról jutott el egy harcos antifasiszta kereszténységszocializmushoz. Nagy hatással volt a háború utáni keresztény politikai ideológiára a német-svájci protestáns teológus, Karl Barth.[54] Barth teológiai tevékenysége szorosan összefonódott az aktív antifasiszta harccal. Dialektikus teológiájának[55] politikai konklúziója, hogy a kereszténység politikai orientációja nem feltétlenül haladásellenes. Barth az antifasizmuson keresztül a mai imperialista társadalom antihumanizmusának bírálatától eljutott egy határozott demokratikus, antiimperialista ideológiai-politikai platformra.

A második világháború után a keresztény politikai és szociális tanítás befolyása Európában megerősödött. Az antifasiszta népfrontba való bekapcsolódás hatására, megújulás ment végbe a keresztény politikai ideológiában. Ebben az esetben a katolikus tömegek igényeinek figyelembevételével a keresztény antifasiszta szervezetekre és mozgalmakra támaszkodva történt a megújulás. Mivel az ellenállási mozgalmak közös célkitűzései túlmutattak a polgári demokrácia keretein, a népfrontban résztvevő kereszténydemokrata mozgalom és keresztény pártok programjai is elég messzemenőek voltak. Az ellenállás előrevivő, demokratikus öröksége, a továbblépés igénye, valamint a hivatalos egyház, XII. Pius türelmetlensége, gyanakvása és szűklátókörű politikájának konfliktusa nyomán két fő irányzat alakult ki a keresztény politikai mozgalmakban:

Az egyik alapjában véve megmaradt a pápai enciklikák irányvonala, XII. Pius politikája mellett. Elsősorban a katolikus szociális doktrina szem előtt tartásával az osztályharc uj körülményeihez igazodva folytatta a harcot, a szocializmus, a marxizmus és a forradalmi munkásmozgalom ellen, objektive a kapitalizmus védelmében. XII. Pius lényegében soha nem mondott le erről a törekvéséről, csupán engedményeket tett közvetlenül a háború után. 1947-től azonban ez az irány vált uralkodóvá a keresztény politikai pártokban. XII. Pius irányvonala egyre több nehézséget jelentett az interkonfesszionális, vagy akonfesszionális alapra helyezkedő keresztény pártok - az olasz Democrazia Cristiana (Keresztény Demokrácia - továbbiakban: DC), a franciaországi Mouvement Républicain Populaire (Népi Republikánus Mozgalom - továbbiakban: MRP), és a németországi Christlich-Demokratische Union (Keresztény-Demokrata Unió - továbbiakban: CDU) - számára.

"A második világháboru után a legjelentősebb katolikus pártok egyrészt a tömegbázisukban végbement változás, másrészt a szocialista, de főleg a kommunista pártok ellensulyozása érdekében korszerü vagy legalábbis a multhoz viszonyitva korszerü alternativát kivántak jelenteni a dolgozó rétegek, sőt a munkásosztály számára is." Nyilvánvaló, hogy sem ennek megvalósitását, sem pedig az együttmüködést "... nem segithette elő, hogy alig néhány évvel a második világháboru befejezése után, a legjelentősebb katolikus pártok egyre konzervativabbá váltak és hátat forditottak annak a programnak, amelyet az ellenállás idején együtt hirdettek meg."[56] (Kiemelések tőlem. - G.J.)

A másik irányzat a politikai katalicizmus demokratikus irányba haladó szárnya. Bizonyos fokig továbbra is kötődik az egyházhoz a vallása miatt, de nem ért egyet a Piusok irányzatával, s egy haladó demokrácia nevében elutasitja a kapitalizmust, igenli a szocializmus igazságait, s azokat összeegyeztethetőnek tartja a katolikus vallással. Továbbra is kész együttmüködni a szocialistákkal, kommunistákkal és más baloldali erőkkel, az antifasiszta és demokratikus program teljes megvalósitása érdekében. 1944-46 között a legjelentősebb kereszténydemokrata mozgalmakban ez az irányzat uralkodott, de 1947-től a kereszténydemokrácia - népi demokrácia alternativa XII. Pius által antagonisztikusnak minősitett ellentéteinek kirajzolódásával, az európai keresztény pártokban a demokratikus irányzat kisebbségbe szorult.

A keresztény politikai ideológia harca a tudományos szocializmussal az imperializmus általános válságának talaján bontakozott ki. Politikai funkciója - természetesen csak nagy általánosságban - az volt, hogy a népi demokratikus forradalom alternativájaként felfogott antifasiszta egységfrontból egy, a tömegek demokratikus igényeinek megfelelő, de keresztényi szellemmel átitatott, a kereszténydemokrata program alapján a kapitalizmusnak mélyrehatóan megreformált változatát állitotta a hivők számára elfogadható alternativaként.
A keresztény politikai ideológia gyakorlati megvalósitásának leghatékonyabb szervei a politikai pártok voltak. A keresztény pártok nagyobb része a világháboru alatt, vagy azt közvetlenül követő időben jött létre. A hagyományos burzsoá pártok - részben tömegbázisuk elvesztésével, részben, mert kompromittálták magukat a fasizmussal, lehetetlenné váltak. A jobboldali politikai pártok kiesésével politikai vákuum keletkezett. Hogy ennek kitöltésében a munkáspártokat megakadályozzák, vagy legalábbis térfoglalásukat csökkentsék, uj tipusu szervezetekre volt szükség. Ilyen, a megváltozott katolikus közvéleménnyel számoló, s a forradalmi időszakokban előtérbe kerülő "felfedezett" forma volt a kereszténydemokrata politikai tömegpárt. E pártok megszervezését és szervezeti kiépitését megkönnyitette az egyháznak a tömegekkel való közvetlen kapcsolata és befolyása a tömegek között. Elősegitette ezt a háborus időkkel járó vallásosság növekedése és a fasizmus barbárságával szemben a keresztény etika szempontjainak előtérbe kerülése, az uj pártok vezetőinek és az őket követőknek részvétele a fasizmus elleni harcban, (kisebb-nagyobb mértékben mindenhol, de tömegméretekben Olaszországban, Franciaországban és Lengyelország-

ban) végül az, hogy e pártok az első időszakban antifasiszta és demokratikus politikát vallottak magukénak. Ezért válhattak a fasizmus feletti győzelem után Európa egy sor országában a keresztény politikai pártok alapvető politikai tényezővé, maguk mögé állitva a dolgozó rétegek nem lebecsülhető tömegeit is.

A haladó és demokratikus katolikus irányzatok megrendszabályozása is jelezte, hogy ismét nőtt a szakadék az egyház és a világ között, és vele együtt kiéleződtek az ellentétek az egyházon belül a reakció és haladás erői között. Az olasz és francia belső fejlődés a kereszténydemokrácia megsemmisülésének irányába tendált. A keresztény pártok vegyes osztályösszetétele, s ebből következőleg, a különböző csoportok ellentmondó politikai követelései objektive állandó ellentmondásokat okoztak a pártokon belül, s nem egyszer nyilt válsághoz vezettek.[57]

Térjünk itt vissza a Gramsci által felvetett gondolathoz: mi lett a kereszténydemokrácia sorsa? Mi okozza a tagadhatatlan válságtüneteket a mai kereszténydemokráciában, az ötvenes évek "sikeres" kereszténydemokrata hegemóniája után? A második világháborut követően a kereszténydemokrácia a nagy jobboldali tömegpártok helyébe lépve, - ellentmondásos helyzetbe került. A progressziv kezdetet, a nemzetközi erőviszonyok alakulása mellett, elsősorban saját ellentmondásos polgári-kispolgári bázisa változtatta meg fokozatosan a konzervativ irányba. A pártok erősödő dezideologizálódása ellenére is, napjainkban a szociáldemokrata pártok előretörése következett be.
A kereszténydemokrácia - absztrakt szociális álláspontja következtében - a kapitalizmus bizonyos mértékü kritikáját adta, de felhasználható volt a kapitalista rendszer neokapitalista vagy államkapitalista formában való konszolidálására. A kereszténydemokrácia - ha formálisan nem is mindenütt, de lényegében - felbomlasztotta önmagát, pragmatikus-laikus párttá változott. Az állami monopolkapitalizmus rendszerré vált, a katolikus politikai és szociális doktrinában is igazolt állami beavatkozás és a fokozódó integráció meghozta az eredményeket.[58] A kereszténydemokrata pártokat lejtőre juttatta, hogy az utolsó évtizedben képtelennek bizonyultak lépést tartani a társadalmi-politikai erőkben - és nem egyszer a nemzetközi viszonyokban - bekövetkezett változásokkal.[59] Ahogy azt az 1968-as müncheni kereszténydemokrata értekezlet is konstatálta, a kereszténydemokrácia politikailag és ideológiailag "elhasználódott". Ennek kézzelfogható jele az egyik legjelentősebb kereszténydemokrata pártnak, a francia MRP-nek a szétesése a hatvanas évek derekán.[60]

A kereszténydemokrata, keresztényszocialista pártok a történelem folyamán eddig nem tapasztalt jelentőségü szerepet játszottak és játszanak az 1945 utáni európai társadalmi-politikai életben. Bár hatalmuk tetőpontját az 1950-es évekre tehetjük, ugy véljük, hogy sorsdöntő szerepük mégis 1945-48 között volt, a "ki kit győz le" kérdésének eldöntésében. Abban, hogy Nyugat-Európa országaiban nem a munkáspártok és a baloldal győzött, központi szerepe volt a keresztény politikai pártoknak. Ezért választottuk ezt a periódust vizsgálódásunk szakaszhatárául. Nem véletlenül esett választásunk az osztrák és a német kereszténydemokráciára sem. Véleményünk szerint már ekkor is - természetesen ez nagymértékben leegyszerüsitve igaz - alapvetően két irányzat

Agrártudományi Egyetem Gödöllő Könyvtára

bontakozott ki az európai keresztény politikai mozgalomban. Az egyik a latin országok kereszténydemokrata mozgalmai. Ezek akkor viszonylag haladó, jelentős baloldallal és munkástomegekkel rendelkező, az antifasiszta ellenállásban megedzett, demokratikus programu tomegpártok vagy mozgalmak. (Elsősorban a DC és az MRP). A másik a német-holland vonal: az osztrák, a német, a svájci és holland kereszténydemokrata, keresztényszocialista vagy néppártok. Ezekre nagyobb foku konzervativizmus jellemző, viszonylag szük a munkásbázisuk és csekély antifasiszta tapasztalattal rendelkeznek. Koztük a legjelentősebb a német kereszténydemokrácia, amelynek fejlődése és tevékenysége nem lebecsülhető nyomot hagyott a háboru utáni Európa arculatán. Az osztrák kereszténydemokrácia vizsgálata a kozép-európai kereszténydemokráciák szempontjából látszik fontosnak: mig a tobbi kozép-kelet-európai országban a népi demokratikus forradalmak győzelme nyomán a kereszténydemokrata pártok megszüntek, addig Ausztriában a kereszténydemokrata párt az uj Ausztria uralkodó pártja lett. Végül az is kozrejátszott az osztrák és német kereszténydemokrácia kiválasztásában, hogy elsősorban ezek voltak hatással a magyar keresztény politikai mozgalmakra és igy szerző - a hazai keresztényszocializmus tanulmányozása során - került kozelebb ehhez a témához.

I.

A KERESZTÉNYDEMOKRÁCIA AUSZTRIÁBAN (1945-1948)

1. Az osztrák kereszténységszocializmus múltjáról

A katolikus Ausztriában a XIX. század utolsó évtizedeiben bontakozott ki egy sajátosan osztrák kereszténységszocialista mozgalom, amely a kereszténységszocializmus vonásait egy konzervatív és antidemokratikus politikai tartalommal egyesítette. A feudális kötöttségekkel terhes Ausztriában a konzervatív katolikus közvélemény nem volt alkalmas a kereszténydemokrácia eszméinek befogadására. Az osztrák viszonyokból kinövő, organikus keresztény társadalmi rendet hirdető kispolgári-antikapitalista kereszténységszocializmusnak elméleti megalkotója Vogelsang[1] volt. A kereszténységszocialista párt kispolgári tömegpárttá, az elmaradott katolikus vidék és az antiszemita, magyarellenes bécsi kispolgárok mozgalmává a bécsi asszonyok által szépnek nevezett Karl Lueger vezetésével fejlődött és vált Ausztria egyik meghatározó konzervatív politikai tényezőjévé. A párt vezetését Luegernek sikerült kivonnia az egyházi hierarchia ellenőrzése alól. Szélsőséges demagógiája nem egyszer a klérus és az uralkodó ház nemtetszését is kiváltotta. Ausztriában a XX. század elején jöttek létre az első keresztény szakszervezetek. A keresztény szakszervezetek szövetsége 1902-ben alakult meg. 1909-ben hozták létre a Zentralkomission der Christlichen Gewerkschaften-t (Keresztény Szakszervezetek Központi Bizottsága), amelynek ekkor 38 000 tagja volt.[2] Az osztrák kereszténységszocialista munkásmozgalom Leopold Kunschak vezetése alatt állt. Kunschak és munkáscsoportja a párt baloldalát képezte, de a kereszténységszocialista párt és a konzervatív katolikus néppárt fuziója után a párton belül jelentéktelenné vált.[3] Oka volt ennek az is, hogy a katolikus Ausztriában a katolikus munkaadók álltak szemben a katolikus (vagy szocialista) munkásokkal, s az osztályellentétek nem öltöttek vallási jelleget.

Az első osztrák köztársaság megszületésekor a kereszténységszocialista párt az osztrák szocialista párttal egyenlő erőt képviselt. A két meghatározó politikai irány között a hatalom gyakorlása szempontjából a mérleg nyelve a nagynémet párt lett. Ezek az erőviszonyok az első köztársaság fennállása alatt változatlanok maradtak.[4] A munkásosztály között azonban a keresztény szakszervezeti mozgalom nem jelentett egyenlő erőt a szocialistákkal. 1920. január 1-én a keresztény szakszervezetek taglétszáma 44 876 volt.[5] Befolyásuk

a köztársaság idején jelentősen növekedett. A keresztény szakszervezeteknek 1928-ban 78 906, 1932-ben 130 000, 1934-ben kb. 100 000, a szocialista befolyás alatt levő szakszervezeteknek viszont 500 000 tagja volt.[6] A keresztény szakszervezetek befolyásának növekedése elsősorban azzal függött össze, hogy Ausztriában az osztályharc a szocialisták és kereszténységocialisták között polarizálódott, s a közbülső erők is a kereszténységocialisták táborához csatlakozhattak. Az a körülmény, hogy 1920-tól a szocialista párt ellenzéki, a kereszténységocialista a hatalom birtokosa, a keresztény szakszervezeteket juttatta helyzeti előnyhöz, jóllehet ez utóbbiak nem is követték szorosan a párt vonalát. Az első osztrák köztársaság kormányzópártjává előlépett kereszténységocialista párt és annak vezetője, Ignaz Seipel prelátus a kommunisták elleni harcot a polgári demokrácia iránti leplezetlen gyülöletével, a Heimwehr komoly politikai szervezetté való emelésével, végső soron egy konzervativ-katolikus Ausztria megteremtésével kötötte össze.[7] Kunschak és a keresztény szakszervezeti politikusok elhatárolták magukat a Heimwehr-barát és antidemokratikus pártvezetőktől. Kunschak hangoztatta a szociáldemokratákkal való együttmüködés szükségességét, ezzel is rokonszenvesebbé tette a keresztény munkásmozgalmat a dolgozó rétegek előtt.

Az olasz fasizmus hatására, a Quadragesimo anno enciklika megjelenése után a kereszténységocialista párt határozottan egy keresztény korporativ társadalmi rend megteremtésére vett irányt. De nemcsak a párt indult meg ezen az uton, hanem a keresztény szakszervezetek vezetői is együttmüködtek Dollfussal az "uj rend" megteremtésében, s ezt az irányvonalat a keresztény szakszervezetek 1933-as Naubruck-i kongresszusán szentesitették.[8] Ez a támogatás részben érthetővé válik, ha utalunk arra, hogy maga Dollfuss jelentette ki, hogy az uj rend a Quadragesimo anno enciklikán alapul. Az 1934. május 1-én életbe léptetett uj osztrák alkotmány keresztény, német és korporativ államot hirdetett meg. Dollfuss feloszlatta a szabad szakszervezeteket. A keresztény szakszervezeteket pedig Osztrák Munkások és Tisztviselők Szakszervezeti Szövetségévé alakitották át.[9] Kunschak és Staud 1935 májusában már az uj államban a munkások egyenjogusitását, a munkásokkal szembeni terror megszüntetését követelték. "A kereszténységocialista munkásmozgalom, amelynek a puszta fennmaradásáért is sulyos harcokat kellett vivnia ezekben az időkben, számos megnyilatkozásában élesen elhatárolja magát a fasizmustól."[10] Ahogy a Heimwehr hatalma csökkent, a kereszténységocialista táborban egyre erőteljesebbé váltak azok a hangok, amelyek Schuschniggtől az illegalitásba szoritott munkásmozgalommal való megbékélést követelték. Ennek jelentősége akkor igazán szembetünő, ha figyelembe vesszük, hogy 1937-ben Ausztriába érkezett több német katolikus emigráns, és hogy a német fasizmus elleni pápai megnyilatkozás ugyanerre az időre esik. Ausztriában a Dollfuss és Schuschnigg-féle politika végül is az önálló Ausztria bukásához vezetett. A korporativ, klerikális ausztro-fasizmus nem tudta utját állni a nemzeti szocializmusnak. Az Anschluss után azok a kereszténységocialista szakszervezeti és pártpolitikusok, akik nem voltak hajlandók az együttmüködésre, háttérbe szorultak, s nem egy esetben üldözték őket.

2. *Az Österreichische Vokspartei*

A felszabadulást követő első hetekben az ujjászerveződő demokratikus pártok - a Kommunistische Partei Österreichs (a továbbiakban: KPÖ), a Socialistische Partei Österreichs (továbbiakban: SPÖ) és az Österreichische Volkspartei (Osztrák Néppárt - továbbiakban: ÖVP) - képviselőiből megalakitották az Ellenállási Bizottságot, amely a politikai hatalmat gyakorolta. A Bizottság hatásköre kezdetben csak a szovjet hadsereg által felszabaditott területekre (Alsó-Ausztria, Felső-Ausztria északi része és Burgenland) terjedt ki.[11]

1945. április 27-én a demokratikus pártok a szocialista K. Renner kancellársága alatt alakitották meg az Ideiglenes Kormányt. Az uj kormánynak 9 szocialista, 9 néppárti, 4 kommunista és 2 pártonkivüli tagja volt.[12] Az Ideiglenes Kormány érvénytelenitette az Anschluss-t, s az Alkotmányozó Nemzetgyülés összeüléséig az 1920-as alkotmányt állitotta vissza. A második köztársaság kiépitése, politikai strukturájának kialakitása, belső tartalma körül harc folyt a demokratikus pártok között is. Ezt a küzdelmet motiválta a konzervativ vidék és főváros szembenállása, a szeparatista tartományi törekvések és a demokratikus központi hatalom pozicióharca. Emögött az állt, hogy a tartományok nagyobbik részében a konzervativ, katolikus erők, a fővárosban és a nagy ipari centrumokban a szocialisták és a kommunisták voltak többségben. A szovjet zónában az erőviszonyok inkább a demokratikus központi hatalomnak kedveztek, a nyugati zónákban felszinre kerültek a szeparatista törekvések is. Ennek egyik jele volt, hogy a nyugati hatalmak a Renner-kormányt csak 1945. október 20-án ismerték el.[13] Ugy véljük, hogy a megszálló hatalmak jelenléte ebből a szempontból sem volt közömbös, de Ausztriában sem ezek döntötték el a belső politikai harcok kimenetelét.

Az antifasiszta, demokratikus politikai ideológia talaján 1945 után ujjáalakult pártok első komoly erőpróbája az 1945. november 25-i Nationalrat (Nemzeti Tanács - az osztrák parlament - G.J.) választások voltak. A választásokból a Néppárt került ki győztesen. Az ÖVP 1 602 227 szavazatot, 85 mandátumot, az SPÖ 1 343 898 szavazatot, 76 mandátumot, a KPÖ 174 257 szavazatot, 4 mandátumot ért el. Ezek az erőviszonyok nagyjából megfeleltek annak az erőegyensulynak, amely az 1920-as választásokon a keresztényszocialisták és a szocialisták között kialakult, de azzal a különbséggel, hogy növekedett a kommunisták befolyása.[14] A szocialisták Bécsben, Burgenlandban és Karintiában szereztek többséget. A Néppárt viszont Alsó-Ausztriában, Felső-Ausztriában, Salzburgban, Stájerországban, Vorarlbergben és Tirolban.[15]

Mint az adatokból kitünik, az ÖVP-t csupán 0,2% választotta el az abszolut többség megszerzésétől. "Az 1945-ös választások hosszu időre megszabták az osztrák belpolitikai élet fejlődését, s az akkor kialakult erőviszonyok - kisebb változásokkal - 1966 tavaszáig fennálltak."[16] Az ÖVP tehát 1945-től fogva az egyik alappillére volt az osztrák politikai egyensulynak, éppen ugy, mint az első köztársaság idején a keresztényszocialista párt. A szocialista-keresztényszocialista erőviszonyban tehát nem eredményezett eltolódást az illegalitás,

illetve az antifasiszta-demokratikus politikai megujulás. A változások inkább a két meghatározó politikai erőn belül mentek végbe.

Az Österreichische Volkspartei 1945. április 17-én alakult meg Bécsben. A párt első elnöke az a Leopold Kunschak lett, aki mint régi keresztényszocialista szakszervezeti vezető megjárta a nácik koncentrációs táborait. A német megszállás, az egyházüldözés keserves tanulságai kedvezően hatottak a háboru után ujjászülető kereszténydemokrata mozgalomra. A katolikus antifasiszta mártirok növelték az egyház tekintélyét. A kereszténységocialista politikusok közül a szakszervezeti vezetők (mint például a már emlitett Kunschak, Weinberger, Gorbach) épp ugy Dachauban vagy Mauthausenben töltötték az 1938-1945 közti időszakot, mint az SPÖ egy sor politikusa. Az ujjáéledő párt arculatát azonban csak ugy érthetjük meg, ha ez a tény nem homályositja el előttünk azt, hogy 1938-ig az 1945 utáni kereszténydemokrata vezetők nagy része - Weinberger, Hurdes, Figl, Kunschak, Lugmayer, Raab, - legalábbis nem fordultak szembe a korporativ tekintélyuralmi rendszerrel. Másrészt, Schuschnigg is elsősorban Bécs és Alsó-Ausztria politikai erőire támaszkodott, és az ÖVP földrajzi bázisa is ez volt a tárgyalt időszakban. Alsó-Ausztriára a hagyományos konzervativizmus a jellemző: a még részben megmaradt nagybirtokrendszer, a módos parasztság, illetve az iparosodott kispolgárság és a középüzemekkel rendelkező burzsoázia rétegei szabták meg arculatát. Ugyanitt viszont a demokratikus erők esélyeit növelte, hogy a felszabadulás után éppen Alsó-Ausztria (és Burgenland) került szovjet megszállási zónába.

Az ÖVP elsősorban a volt Kereszténységocialista Párt egyes csoportjait tömöritette; a párt a kereszténységocialista mozgalom viszonylag széles bázisán jött létre. A bécsi induláshoz hasonlóan a tartományokban is a néppárti szervezetek legtöbb esetben a kereszténységocialisták egyenes utódai voltak. 1945. szeptember-október folyamán a tartományi pártkonferenciákon a helyi pártok országos méretü kapcsolatok megvalósitására törekedtek. 1945. szeptember 8-án ujjáválasztották az ideiglenes pártvezetőséget, amelynek élére Kunschak Figl és Hurdes került. A pártszervezés 1946 februárjában fejeződött be, amikor elfogadták a szövetségi párt szervezeti szabályzatát. Az ÖVP szervezetileg föderativ felépitésü. Egyrészt a tartományi pártok szövetsége, másrészt három nagy szövetségre (Bund) tagozódik, illetve e három szövetség uniójáan alapul, amelyek vezetői egyben a párt elnökhelyettesei is. Ezek:

1. Osztrák Munkások és Alkalmazottak Szövetsége (ÖAAB - Österreichische Arbeiter und Angestellten Bund), elnöke Weinberger volt. Gyakorlatilag azonos az egységes szakszervezeti szövetség katolikus frakciójával.

2. Osztrák Gazdasági Szövetség (ÖWB - Österreichische Wirtschaftsbund), elnöke Raab volt. A szövetség a nagytőkét és a polgárságot, valamint a különféle ipari és kereskedelmi testületeket egyesiti.

3. Osztrák Parasztszövetség (ÖBB - Österreichische Bauerbund), elnöke Figl volt. Ezen keresztül az egykori Landbund is beolvadta az ÖVP-be.[17]

Az 1947. április 18-i első osztrák kereszténydemokrata pártkongresszus az eddigi politikai irányvonalat jóváhagyta, a pártvezetést és a szervezeti szabályzatot megerősitette. "A belpolitikai erőviszonyok és a négyhatalmi megszállás sajátos körülményei nagymértékben eleve meghatározták az ujjászülető kereszténydemokrácia utját. Az adott belső és nemzetközi helyzetben egyedüralomra és - például - a huszas évek vonalának folytatására való törekvések irreálisak lettek volna. Az ÖVP akarva-akaratlanul gyüjtőmedencéjévé vált mindazon erőknek, amelyek a centrumban vagy attól jobbra helyezkedtek el."[18]

Az 1945-ös erőviszonyok alakulásának fő okát a két nagy párt belső megujulási képességében látjuk. Az SPÖ (szemben az Anschluss előtti időkkel, de gazdagabban az antifasiszta harc emlékével) lényegében a polgári demokrácia igényeinek megfelelő párttá alakult át. Nem törekedett egységes ideológiai alap megteremtésére, nem akart világnézeti párttá válni. Az uj politika kialakitásában a szocialista párt a pragmatizmushoz közeledett, és előtérbe kerültek a dezideologizáló tendenciák. Szakitott az ausztromarxisták "romantikus forradalmiságával", lemondott a termelőeszközök köztulajdonba vételéről. Lényegében feladta korábbi marxista alapelveit. Ez a párt már messze került az ausztromarxisták harcos antiklerikalizmusától. De továbbra is rendelkezett egy baloldali kisebbséggel, amely nem felejtette el 1934 drámáját és a koncentrációs táborokat sem.[19]

A belső megujulás a kereszténységből ujjászülető Néppárt tekintetében is sikeres volt. A pártból eleve kiszorultak azok a kereszténységből csoportok, amelyek közvetlenül kompromittálták magukat és az eszmét a korporativ ausztro-fasizmussal vagy a nácizmussal. Maga a párt nevének megváltoztatása is a rossz emlékü kereszténységet akarta feledtetni, és helyette egy népies tartalmu keresztény demokratikus politikai ideológiát alakitott ki. "Seipel szellemi hagyatéka feledésbe merült, a párt letért az egyházi ideológiával átszőtt harcos antidemokratizmus utjáról, a párt élére került fiatalabb nemzedék (Figl, Hurdes stb.) már teljesen szakitott a világnézetileg egységes párt kialakitásának gondolatával."[20] Maga az egyház nem kivánt aktiv szerepet vállalni a politikában. Bécs érseke, König biboros ezt ugy fogalmazta meg, hogy "a kötelezettségvállalás a világban, a társadalmi forradalom bármennyire elkerülhetetlen is, a keresztények közremüködése a világ társadalmi átalakitásában bármennyire szükséges is, - nem igényli az egyházat."[21] Ennek ellenére, bizonyára nem játszott lebecsülendő szerepet a Néppárt indulásában, hogy Ausztriában a katolikus egyház és szervezetei hagyományosan jelentős politikai-ideológiai erőt képviseltek. A katolikusok aktiv részvétele a politikai életben mindig is jellemezte Ausztriát, a munkásosztály között is jelentős befolyással rendelkezett az Actio Catholica. Ez irányitotta a "Katolikus Munkásmozgalmat". Az osztrák katolikus tömegszervezetek taglétszáma a vizsgált periódusban félmillió körül mozgott.[22] A Néppárt gyors térhóditásához az is hozzájárult, hogy azoknak a vezető politikusoknak, akik a háboru utáni időszakban a párt élére kerültek - a szocialistákhoz hasonlóan - mint ahogy erre már rámutattunk - antifasiszta multjuk volt, s igy a tömegek bizalmát élvezték. A Néppárt 1945-ben "tiszta lappal" tudott indulni a második köztársaság meghóditására.

A katolikus párt és a szocialisták győzelmét elősegitette az osztrák tömegek fasiszta diktatura iránti ellenszenve. Mindkét nagy párt azonban a mindenfajta diktatura, tehát a proletárdiktatura elleni harcot is hirdette. A kommunista párt elleni agitációban - a közös antifasiszta és demokratikus politikai irányvonal ellenére - az uj diktatura bizonyos foku szovjetellenességgel kiegészitett veszélyének felidézése szerepelt. Ez az agitáció termékeny talajra talált a hagyományos antikommunizmusáról ismert osztrák kispolgári és középrétegek, a parasztság, de a munkásság nem lebecsülhető tömegei között is. A demokratikus blokkon belül viszont egyre inkább erősödött a két nagy párt egymáshoz közeledése. A fasizmus alatti üldöztetések lélektanilag és politikailag egyaránt ható öröksége, az antifasizmus adott bázist az ÖVP és SPÖ együttmüködéséhez. Hozzájárult ehhez az osztrák kereszténydemokrácia kilépése a konzervativ katolikus korlátok közül. Közös alapot jelentett a két nagy párt következetes, történetileg kialakult antikommunizmusa is. Ez most, a forradalmi balratolódással szemben ujabb inditékokat szolgáltatott a politikai együttmüködés megszilárditására.

Ausztria felszabadulása után, Bécsből kiindulva, egységes szakszervezeti mozgalom bontakozott ki. A Néppárt uj, kereszténydemokrata politikai vonalának és koalíciós gyakorlatának is az felelt meg, hogy a katolikusok nem törekedtek a munkásmozgalom egységének megbontására, hanem inkább a másik tömegpárttal együttmüködve akadályozták meg a forradalmi erők térfoglalását ezen a területen is. Egyébként is az ausztro-fasizmusban erősen kompromittálódott kereszténységi szocialista szakszervezetek 1945 után nem voltak posszibilisek, tehát az egység egyben kényszerüség is volt. 1945-ben Bécsben megalakult az Österreichischer Gewerkschaftsbund (Osztrák Szakszervezeti Szövetség - továbbiakban: ÖGB). A szövetségnek 1948-ban már 1 278 000 tagja volt.[23] Az osztrák politikai élet meghatározó irányainak megfelelően alakultak ki a frakciók is a szakszervezeti szövetségen belül: a szocialista frakció, mint a legerősebb csoport, a második helyen álló katolikus frakció (ÖAAB) és a szakszervezeti "egységfrakció" a kommunisták irányitásával. Az ausztriai politikai gyakorlatban különösen fontos helyet töltenek be a szakszervezetek. A szakszervezeti egység létrejötte hozzájárult a koalíciós együttmüködéshez. Az ÖAAB, mint a kereszténydemokrata párt legerősebb szövetsége volt a kapocs a kereszténydemokrata párt és koalíciós partnere között. A katolikus szakszervezeti frakció jelentősége állandóan növekedett az ÖVP-n belül, elsősorban a Parasztszövetség rovására. Az ÖGB 1949-ig a Szakszervezeti Világszövetség (továbbiakban: SZVSZ) tagja volt. Annak szakadása után az ÖGB a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségéhez csatlakozott, az egységfrakció az SZVSZ tagja maradt, a keresztény szakszervezetek pedig a keresztény szakszervezeti internacionáléhoz csatlakoztak. Az osztrák szakszervezeti szövetség vezető posztjain a szocialista és a néppárt osztozott.[24]

Az 1945-ös választások eredményeként kialakult politikai erőegyensulynak megfelelően köztársasági elnökké a szocialista Rennert, a Nationalrat elnökévé a néppárti Kunschak-ot választották. Az uj kormány kancellárja L. Figl, a néppárt egyik vezetője lett. A funkcióknak ilyen megosztása ma is változatlan Ausztriában: az államelnök szocialista, a kancellár néppárti. A miniszteri

tárcákat és államtitkárságokat is megfelezték: 5 szocialista, 5 néppárti miniszter és 2-2 államtitkár alkotta a kormányokat. A Figl-féle koalíciós kormányban a kommunisták is kaptak egy tárcát. A megszálló nagyhatalmak azután hivatalosan is elismerték a Figl-kormányt Ausztria képviselőjének.[25]

3. Az osztrák kereszténydemokrácia politikai ideológiájának irányelvei

Az ÖVP az ujjászülető osztrák köztársaság egyik tartópillére lett. Hogy a demokratikus köztársaság kereteit milyen tartalommal kívánta megtölteni, milyen irányt kívánt szabni Ausztria további fejlődése számára, s hogy milyen politikai ideológiát állitott szembe a marxizmussal, ezekre a kérdésekre az ÖVP 1945-ös "irányelvei"-ben találhatjuk meg a választ. (Die programmatischen Leitsätze der Österreichischen Volkspartei.)

Már 1945 junius közepén az Österreichische Volkspartei vezetősége Bécsben összeállitotta a párt programját.[26] Tizenöt irányelvben foglalták össze az osztrák kereszténydemokrata politikai ideológiai fő tételeit. Ezeken az alapelveken nyugodott a Néppárt által követett antifasiszta, demokratikus és szociális politika, amely azonban megmaradt a kapitalista társadalmi rend keretei között. Tehát a politikában való megujulás ideológiai megujulást is jelentett: az 1945-ös "irányelvek" egy korszerü keresztény politikai-ideológiát vázoltak. fel az uj történelmi viszonyok között.[27]

A párt programjának részletesebb vizsgálata előtt leszögezhetjük, hogy a program azoknak a politikai csoportoknak az örökségét vette át, amelyek az osztrák "hagyományokon" alapultak és Ausztria önállóságát védelmezték. Ezért a párt egyben a kontinuitást, a konzervativizmust is képviselte osztrák nemzeti alapon. Ugyanakkor reálisan számba véve az 1945 utáni helyzetet, együttmüködésre törekedett mindazokkal a politikai erőkkel, amelyek a demokrácia hiveinek vallották magukat. A világnézeti különbségek ellenére is politikailag tartósan együttmüködtek a szocialista párttal. Az antifasizmus, valamint az önálló Ausztria közös programja alapján 1945-47 között együttmüködtek a világnézeti ellenpólusukat jelentő kommunista párttal is.

Az osztrák demokratikus pártok közös célja az uj, szabad, önálló és életképes Ausztria megteremtése volt. A célkitüzés látszólagos azonossága, - amely az Anschluss elutasitásában találkozott, - szertefoszlott a demokratikus Ausztria kérdésében, amikor ennek a demokráciának a minőségét kellett tisztázni. Ezen mindhárman mást értettek: a Néppárt kereszténydemokráciát; a szocialista párt demokratikus szocializmust; a kommunista párt pedig népi demokráciát.

Az osztrák kereszténydemokrácia politikai tartalma

Az 1945-ös első irányelv kimondta, hogy a Néppárt a demokrácián parlamentáris demokráciát ért. Azt is kinyilvánitotta, hogy ellene mond mindenféle diktatúrának és diktatorikus törekvésnek. Ez az irányelv antifasiszta volt, amennyiben a fasiszta diktatura, mint a burzsoá diktatura formája ellen irányult, egyben azonban kommunistaellenes is, mivel a proletárdiktaturát is ellenezte. Szükségesnek tartották a parlamentáris, demokratikus osztrák állam központi irányitását, egységét, ugyanakkor a tartományoknak épp ugy autonómiát követeltek, mint az egyház és az egyes "szakmai testületek", azaz a szakszervezetek, ipartestületek, kamarák számára. A marxizmus "kollektivizmusával" az egyéniség szabadságát "megsemmisitő" törekvéseivel szembeállitották a természetjogon alapuló emberi méltóságot.

A kereszténydemokrácia müvelődéspolitikai programja egyértelmüen a katolicizmus érvényesitését hirdette meg. Ebben élesen szembenállt a marxista párttal, amely az állam és egyház teljes szétválasztásáért harcolt; de szembenállt a szocialistákkal is, akik ebben a kérdésben semlegesek voltak. A kereszténydemokrácia a polgári demokratikus szabadságjogok megvalósitását összekötötte a lelkiismereti és vallásszabadság olyan tág értelmezésével, amely a történelmi tradiciókra támaszkodva a katolicizmus primátusát biztositotta a más jellegü ideológiákkal szemben. Elsősorban a nevelésben, az iskolában védték meg a katolicizmus pozicióit. A kereszténydemokrata politikai ideológia átvitelét a köztudatba a nevelésen keresztül akarták elérni. Céljuk az erős és büszke, az általános emberi és európai kulturközösségbe beilleszkedő osztrák öntudat megteremtése volt. Ezt az "osztrák öntudat"-ot két tényező alkotja: 1. az osztrák nacionalizmus (a "hazafias tudat maradéktalan érvényesitése") és 2. "nyugati-keresztény" eszmék, amelyeken a történetileg kialakult osztrák keresztény kultura alapult. Ezt az "osztrák öntudatot" nem tekinthetjük agressziv nacionalizmusnak, hanem sokkal inkább reakciónak az Anschlussra, s egyben az Anschluss mindenkori ellenzésének.

A gazdaság kereszténydemokrata újjászervezése

A Néppárt gazdaságpolitikai irányelvei sem tartalmazták nyiltan a burzsoázia, a tőke érdekeinek védelmét. A katolikus szociális doktrina frazeológiája szerint a helyes gazdaságpolitika "zsinórmértéke" a közjó érvényesitése. Természetes, hogy a "közjón" a Néppárt semcsak a tőkések, nemcsak a magántulajdon érdekeit értette. A további alapelvek azonban azt bizonyitják, hogy végső soron a "közjó" a termelési viszonyok társadalmasitása nélkül elsősorban a magántulajdonnal rendelkezők javát jelentette.

A neotomizmuson alapuló katolikus szociális doktrina szerint a "közjó" érvényesitésének eszköze az állam. Természetesen nemcsak arról volt szó, hogy az államkapitalista forma megfelel-e a kereszténydemokrácia elveinek, a nagytőke érdekeinek, hanem arról is, hogy az államositások egyben a munkásmozgalom harcának eredményei is voltak. Éppen ezért, az osztrák keresz-

ténydemokrácia teljes mértékben elutasitotta az állam "totális" befolyását a gazdaságra. Ehelyett a Néppárt irányelveiben azt javasolta, hogy "az állami befolyás a gazdasági életre csak abban a mértékben történjen, amennyiben a közösségi érdek kivánja". A szocializálást, - pontosabban az állami tulajdonba vételt - csak abban az esetben tartották megengedhetőnek, ha azt a gazdasági és szociális szempontok feltétlen megkivánják, de különben a magánkapitalizmus lényegét nem változtatják meg. Az államkapitalista módszer mellett a kereszténydemokrácia a gazdasági struktura módositásában fontos szerepet szánt a "szakmai testületeknek": a szakszervezeteknek, mint az alkalmazottak szervezeteinek és a munkáltatók, önálló iparosok és kereskedők testületeinek. Ebben részint a munkásosztály erejének elismerését, részint a katolikus szociális doktrina hivatásrendi elemeinek továbbélését fedezhetjük fel.

A kereszténydemokrata politikai ideológia elismerte a magántulajdon korlátozásának szükségességét a "közjó" - vagy másként, magának a magántulajdonnak - érdekében. A kommunista párt viszont az államkapitalizmus eszközeit, s elsősorban az államositásokat kivánta kiszélesiteni, az államositásokban a magántőke, általában a kapitalizmus gyengitését látta. Az államositások valóban korlátozták a magánkapitalizmust, biztositották a gazdaság irányitását, a gazdasági fellendülés egyik tényezői voltak, s ezen keresztül a munkásosztály életszinvonalának előmozditói is. A politikai erőviszonyok következtében Ausztriában azonban nem jelentettek veszélyt a kapitalista termelési módra, sőt éppen azt erősitették meg.

A kereszténydemokrata program a parasztságnak, mint az uj osztrák keresztényszociális állam egyik "tartóoszlopának" is figyelmet szentelt. Az ipari termelés kapitalista ujjászervezéséből a párt nem a nagytőke megerősitését, hanem a kisiparosok, kézművesek és kiskereskedők széles rétegeinek a megerősitését állitotta előtérbe. Szerintük Ausztria jövője nem az osztrák modern nagyiparon - következésképpen nem is az osztrák munkásosztályon - mulik, hanem a hagyományosan konzervativ, katolikus kistulajdonos, kisárutermelő paraszton, a hasonlóan konzervativ kisiparosokon és kiskereskedőkön, akik a "minőségi" termelésnek, a "minőségi", részben patriarchális hagyományokkal átitatott osztrák demokráciának a bázisai. A Néppárt tehát nem a munkásosztályra, hanem a kistulajdonos középrétegekre, kispolgárságra épitett, ezek között kereste és találta meg a tömegbázist ahhoz a politikához, amely objektive a burzsoázia érdekeit fejezte ki.

A „szociális állam"

Az osztrák keresztény politikai ideológia a "szociális állam" fogalmában összegezte a marxista szocializmussal szembeállitott szocializmus-képét. A társadalom szociális törvényhozás utján elérhető helyes strukturája a kereszténydemokrata irányelvek szerint fontossági sorrendben a következőket jelentette: 1. a "munka" elismerését; 2. a magántulajdon jogának elismerését; 3. a termelt javak "igazságos" elosztását; 4. a "magántulajdon megszerzésének megfelelő előfeltételét".

A négy alapelv együtt a munka-tőke, a munkás-tőkés "szociális" együttműködését hirdette meg az uj, gazdagabb Ausztriáért. Lényegük a tőkés termelés két tényezőjének a kapitalista társadalomban lehetséges optimális viszonyának a megteremtése. Ez a "szociális" állam a magántulajdonon alapuló kapitalizmus egy olyan változata akart lenni, amelyben a munkája révén mindenki számára nyitva áll az ut a magántulajdonossá váláshoz, s amig a munkavállaló nem lesz egyben munkáltató is, addig a szociális törvényhozás biztositja a tulajdon-nélkülieknek, a munkának a tőkével való egyenrangu szerepét a termelésben és a társadalomban. Ebből az következett, hogy a munkabér, mint a termelt javakból való részesedés formája, alkalmas kell hogy legyen magántulajdon képzésére, illetve a munkás és családja életszinvonalának emelésére is.

A kismagántulajdon az osztrák kereszténydemokrata politikai ideológiában különösen központi szerepet kapott. Ennek az osztrák történeti fejlődésben gyökerező okai vannak. Éppen az Ausztriában hagyományos katolicizmus, pontosabban a neotomizmus képezi elméleti alapját, amelyet a katolikus egyház ujkori szociális enciklikái pragmatikusan is kifejtettek.[28] (Természetesen más, nem-keresztény polgári és kispolgári ideológiák is mind a multban, mind pedig napjainkban hasonlóképpen a kistulajdon elméleti igazolására irányultak.)
A kismagántulajdon széles körü megerősitését célzó keresztény törekvések kétarcu politikát eredményeznek. Egyrészt a legtöbb esetben dolgozó, sőt kizsákmányolt kismagántulajdonos rétegek megvédése a nagytőke ellen irányuló pozitiv célkitüzés, antimonopolista tendenciáju törekvés. Ennek következetes vállalása csak ugy lehetséges, ha a keresztény erők kapcsolatot teremtenek a baloldallal is. Másrészt, a kismagántulajdon megerősitését és kiterjesztését célzó politika, bár a tőke elleni harc jegyében fogant - a tőkekoncentráció és centralizáció objektiv folyamata következtében -, illuzórikus, s elvonja az erőket a tőke elleni hatékony osztályharctól is. A kereszténydemokrácia "kistulajdont mindenkinek" jelszava tehát utópisztikus célkitüzés.[29]

A kereszténydemokrácia effajta elképzelései, beleértve a munkásosztály életszinvonalának emelését is, Ausztriában csak részben realizálódhattak. A lényegen, a kapitalista termelési és társadalmi viszonyokon alapjaiban nem változtattak, a termelési eszközök nagy többsége továbbra is kevesek kezében koncentrálódik, mig a társadalom döntő többsége nem rendelkezik a termelőeszközökkel.

4. A kereszténységszocializmus modern értelmezése (A keresztény politikai ideológia és a munkásosztály)

1945 után az osztrák keresztény politika ideológia és szociológia képviselői felismerték, hogy egy szocializmus ellenes ideológia és politika nem számithat a tömegek között támogatásra. A szocializmus, mint eszme és mint mozgalom, korunk uralkodó áramlatává vált. A politikai megujulás éppen az ideológiai

megujuláson alapult, s ennek lényege a szocializmushoz való viszony átértékelése volt. A keresztény politikai ideológia alapvető változása abban jutott kifejezésre, hogy elismerte és támogathatónak minősitette a reformista szocializmust, amelyet többek között Ausztria Szocialista Pártja is képviselt, de elhatárolta magát a tudományos szocializmustól. A kereszténységszocializmus modern változatának lényegét tételszerüen a jezsuita J. Kleinhappel, az Innsbrucki egyetem hittudományi karának szociológia tanára foglalta össze "Christentum und Sozialismus" cimü, 1947-ben megjelent müvében,[30] melyben szakitott a háboru előtti osztrák kereszténységszocialista ideológiával, s az ÖVP 1945-ös irányelveivel megegyezően fogalmazza meg az 1945 utáni osztrák kereszténységszocializmust.

A szocializmus értelmezése

A keresztény szociológia kiinduló pontja kettős: 1. elismeri az objektiv valóságot és azt, hogy a szocializmus korunk leghatalmasabb tényezője, 2. kijelenti, hogy a kereszténységnek az egyház- és vallásellenes szocializmust eleve el kell utasitania. Következésképpen a kereszténységszocializmus fő célja az volt, hogy különválassza a dialektikus és történelmi materializmust a szocializmustól. Ez a folyamat már megkezdődött a szocialista mozgalomban: a reformista szocializmus a XX. században elvetette először antiklerikalizmusát, majd pedig feladta marxista filozófiai alapját és fokozatosan dezideologizálódott. Ezzel együtt az idealista világnézeti elemek, többek között különösen Kreisky idejében a kereszténység előtt is megnyitotta kaput. Kleinhappel szerint a szocializmus és a materializmus kapcsolata nem lényegbeli, hanem véletlen: abból adódott, hogy Marx éppen Hegel és Feuerbach követője volt. "Ha társadalmi és gazdasági kérdésekre irányuló követeléseik istentagadó és anyagelvü világnézetükkel elválaszthatatlanul összefüggenének, a keresztény erkölcstannak az egészet el kellene vetnie. Hisszük azonban, hogy a szocializmus társadalmi és gazdasági céljai és tervei nem függnek össze, vagy legalábbis nem mind függnek össze az istentagadással és anyagelvüséggel és hogy ezt a kapcsolatot bizonyos vonatkozásban csupán történelmi körülmények okozták."[31]

A szerző szerint minden eddigi szocializmus, - az utópista szocializmus, a kereszténységszocializmus, a reformista szocializmus és a tudományos szocializmus - közös célja volt a tőke uralmának megdöntése és az osztálynélküli társadalom megteremtése. Ugyanez a célja az 1945 utáni osztrák kereszténységszocializmusnak is. Az osztrák kereszténységszocializmus szakitott a korporativ, hivatásrendi koncepcióval, és a marxizmus nyomán felismerte a kapitalista társadalmi rend lényegét. "A tőke uralma, azaz a kapitalista társadalmi és gazdasági rend abban áll, - irta Kleinhappel - hogy két osztály áll egymással szemben: a tőke és a munka osztálya. Ezek közül a tőke rendelkezik a termelőeszközök fölött és hatalmánál fogva rendelkezik a munka fölött is. Az osztályok termelőeszközökkel rendelkező vagy nem rendelkező piaci ellenfelek, amelyek kedvező vagy kedvezőtlen helyzetüknél fogva a piacon egymással szemben állnak és amelyek között nem lehet kiegyenlitődés és egyetértés, csak ellentét és

harc..."[32] Az utolsó évszázadban a kapitalizmus formái változhattak, de ez a lényege nem. A kapitalista társadalomban a szocializmus célja az osztálynélküli társadalom megteremtése. Eszköze a termelési eszközök feletti közös rendelkezés. Utja pedig az osztályharc. Mi a kereszténységszocializmus viszonya ehhez a célhoz, eszközhöz és uthoz?

A szocializmus tartalmi céljával, az "osztálynélküli társadalommal, amelyben ... mindenki számára nyitva áll a lehetőség emberi méltóságának érvényesitésére, a keresztény embernek is egyet kell értenie."[33] Kleinhappel szerint a keresztény erkölcstannak is ellentmond az osztálytársadalom, mint olyan, hisz "Isten előtt és lényegében minden ember egyenlő". Az osztálytársadalom nem az ember lényegéből fakadó, hanem az igazságtalanságnak és az erőszaknak az eredménye. Tehát az osztályok megszüntetését éppen az isteni erkölcsi parancs követelte legrégebben. Megállapithatjuk tehát, az osztálynélküli társadalom megteremtésével ez a kereszténységszocializmus is egyetértett. Mindez azonban csak az igazság egy része. Valójában vallásos alapról, tehát kereszténységszocialista alapról sem lehetséges ezt a célt kitüzni, mivel az elidegenedés megszüntetésére csak a marxizmus képes. A kereszténység azonban nem tagadja, hogy az ember a munkában önmagát valósitja meg. Csakhogy mig a marxizmus esetében a végső cél a kommunizmus megvalósitása, tehát az ember (s amelyben nem marad hely a természetfölöttinek, az irracionálisnak), addig a másik esetben az istenben való tökéletesedés, a földi élet végső célja isten. Kleinhappel igazságának korlátait az is mutatja, hogy ha ezeket a célkitüzéseket politikailag meg is lehet igy fogalmazni, de elméletileg nem, mert itt a divergencia nyilvánvaló: végső soron a materializmus és az idealizmus összeegyeztethetetlenségéről van szó.

A szocializmus egyes válfajai között, s igy a kereszténységszocializmus és a tudományos szocializmus között az "eszköz" és az "ut" tekintetében már politikailag is tagadhatatlan különbségek voltak. Ezek a különbségek Kleinhappel szerint nem meghatározók, hanem áthidalhatók. Szerintünk viszont éppen ezek a különbségek határozták meg azt, hogy a közös célt egyáltalán elérhetik-e a nem marxista-leninista "szocializmusok".

A szocializálás

A katolikus szociális doktrina, - többek között a "Quadragesimo anno" is - megengedhetővé teszi, hogy a közhatalom, azaz az állam, bizonyos javakat magának tartson fenn. Elsősorban olyanokat, amelyeket a használatukhoz füződő tulságosan nagy hatalom miatt, a közjó veszélyeztetése nélkül senkinek sem lehet kiszolgáltatni. A probléma tehát nem az, hogy lehet-e egyáltalán szocializálni a magántulajdont, hanem az, hogy hol ennek a határa? Az olyan szocializálást, amely az összes, vagy legalábbis a legfontosabb termelőeszközökre kiterjed, elutasitották, mert a keresztény politikai ideológia szerint a teljes szocializálás sérti az ember alapvető jogait; a teljesen szocializált gazdaság irányitása és tervezése meghaladja a jelenlegi emberi képességeket.

A legfontosabb érvük a szocializálás ellen az, hogy a szocializált gazdaság

irányitói tulságosan nagy hatalom birtokába jutnának, s a hatalommal való visszaélés uj egyeduralom forrása lehet. A gazdaság, a magántulajdon teljes szocializálása tehát - e felfogás szerint - ellene mond az erkölcsi törvénynek, ezért a keresztény politikai ideológia elutasitja a termelőeszközök kollektiv tulajdonát. Harmadikutas álláspontjuk mögött lényegében a keresztény magántulajdon elve áll, amely a modern kor, a kapitalista fejlődés produktuma.
A magántulajdonhoz való ragaszkodás elméleti alapja a katolikus teológiában az egyénnek az isten által teremtett halhatatlan és oszthatatlan lélek tanából következő atomizált felfogása. A modern katolikus szociális doktrina a neotomizmus segitségével bizonyitja a magántulajdon "természetes" létét.[34]

Az osztályharc

A katolikus szociális doktrina és ennek nyomán a keresztény politikai ideológia is tagadta az osztályharc szükségszerüségét. Az osztrák kereszténységocializmus most abból indult ki, hogy amig osztályok lesznek, addig osztályharc is lesz. Ez a dolgok természetéből, azaz a kapitalista társadalmi rendből következik. Különbséget tettek az osztályharc formái között. Bár a frazeológia nem volt egyértelmü, e mögött szerintünk a politikai harc és a nem-politikai osztályharc közti különbségtétel huzódott meg. "Az osztályharcot, mint osztálygyülöletet el kell utasitani. Az osztályharcot, mint a munkások tőke ellen irányuló harcát és törekvését viszont helyeselni kell és elő kell mozditani, ha ez a harc és törekvés a jog és az igazságosság tiszta kivánságából származik... ha célja a mindenkit megillető szabadság és egyenlőség."[35] Ezt azzal egészitették ki, hogy a jogos követelések elérésére a békés utat tartják célravezetőnek, s az erőszak alkalmazását csak végső esetben lehet igénybe venni. Ebből az érvelésből világos, hogy osztályharcon a reformista értelemben felfogott "osztályharcot", és osztálygyülöleten a munkásosztály forradalmi harcát, a termelőeszközök kollektiv tulajdonáért és a munkásosztály politikai hatalmáért folyó harcot értették. Egészében véve ez az álláspont a kapitalista társadalmi rend elleni osztályharc elutasitását, és a kapitalista társadalmi rend keretein belül maradó reformok helyeslését jelentette.

A „harmadik út"

Az eddigiekben a szocializmus "szélsőségének", tehát a forradalmi szocializmusnak a negációja és a kapitalizmusnak, mint a korlátlan, "erkölcstelen" kizsákmányolásnak a tagadása volt a kereszténységocializmus tartalma. A két "szélsőség" között azonban a kereszténységocializmus szerint van egy "harmadik ut" is. Mi volt ennek a harmadik utnak a "pozitiv" tartalma? Az uj szociális állam szerintük két alapelven épülhet fel: 1. Isten erkölcsi parancsa az, hogy minden munkaképes ember köteles dolgozni, tehát a munkán. 2. A természetjoggal szentesitett magántulajdon csak azt a célt szolgálhatja, hogy az ember munkakötelezettségét lehetővé tegye és biztositsa, tehát a magántu-

lajdonon. A magántulajdon nem ember és tárgy közötti viszony, hanem ember emberhez való viszonya. Hogyan függnek össze a munkakötelezettség - tehát a munka joga - és a magántulajdon joga? "Az ember minden joga kötelességeiben gyökerezik... - irta Kleinhappel. - Minthogy az ember köteles a munkára, ennek a kötelességének azonban anyag és eszköz nélkül nem tud eleget tenni, joga is van ahhoz, hogy ezeket megszerezze. Minthogy a munkavégzés kötelezettsége állandó, elvitathatatlan és mindenekfelett személyes kötelesség, az embernek joga is van hozzá, hogy a szükséges munkaeszközöket állandó és kizárólagos használatra megszerezze. A munkakötelezettség adja meg a munkaeszközhöz való jogot."[36] A magántulajdonnak ilyen indoklása azonban nem alkalmas a nagytőke vagy még kevésbé a monopoltőke szükségességének erkölcsi-jogi igazolására. Az osztrák kereszténységszocializmus nyiltan ki is mondta, hogy a magántulajdon jogosságát csak a kistulajdonosi formában tartja erkölcsileg jónak: "... a munkakötelezettség csak annyi munkaeszköz birtoklására ad jogot, - irta Kleinhappel, - amennyire az embernek saját munkája elvégzésére szüksége van. Ezen tul a tulajdon, tehát mások kizárása, erkölcsileg nem jogos."[37] Ezzel az ideológiai álláspontal adekvát a párt politikai programjának a kistulajdonosokra, a kistulajdonosi termelési formák megvédésére vonatkozó része, és a magánkapitalizmus korlátozása, a magántőkének a közjó, - tehát mások jogai által - megszabott határainak ideológiai konkluziója az volt, hogy sem a kapitalista tulajdon, sem a kollektivista tulajdonforma erkölcsileg nem igazságos. A középut, a helyes megoldás az, ha a tulajdon a nemzet minden tagja között oszlik meg. Természetesen nem a társadalmi tulajdon formájában, hanem ugy, hogy mindenkinek legyen magántulajdona. A termelés koncentrációjának, a termelés társadalmasitásának az objektiv folyamatát a kereszténységszocializmus sem tagadhatta. Ezt az ellentmondást a kistulajdon és a társadalmi termelés között Kleinhappel abban oldotta fel, hogy a kis magántulajdonnal rendelkezők - parasztok, kisiparosok, kiskereskedők, részvénnyel biró munkások és alkalmazottak, - tulajdonjoguk megtartásával közös nagyüzemekbe egyesülnének.[38] A vallásos befolyás alatt álló tömegekben, még inkább a katolikus értelmiségeik körében jogosan merült fel a kérdés: van-e egyáltalán ennek a harmadik utnak értelme, realitása?

Kleinhappel, elsősorban mint a teológus és szociológus, és másodsorban mint politikus fejtette ki nézeteit. Igy természetesen ez nem volt teljesen azonos az ÖVP álláspontjával, hanem annál haladóbb irányt képviselt. Maga az osztrák egyház nem avatkozott bele közvetlenül a társadalmi-gazdasági életbe. Sőt, 1945 után elsősorban azt hangsulyozták, hogy az egyház független mindenfajta társadalmi formációtól, azok felett áll. Ez azonban nem jelentett semlegességet a katolicizmus részéről. Bár politikailag még tartott az együttmüködés a marxistákkal, a kereszténységszocializmus álláspontja az volt, hogy az erkölcsi paranccsal ellenkező alakulásban a kereszténynek "nem szabad épitő és megtartó segitséget adnia és nem lehet közremüködnie."[39] Ez az álláspont a hidegháborus időszak kibontakozásakor vált meghatározóvá a keresztény politikai ideológiában.

1945 után Ausztriában nem volt olyan politikai erő, amely kétségessé tehette volna a polgári demokrácia létét, létjogosultságát. Tehát nem is állithatták fel a polgári demokrácia - népi demokrácia alternativát. A választás lehetősége csak elméletileg létezett, amennyiben az ideológiai sikon folyik a harc a marxizmus és a szocializmus revizionista értelmezése, illetve a kereszténységszocializmus között. Ez a harc politikailag az 1945-ös választásoknál már egyértelműen eldőlt a nem-marxista irányzatok javára. A kérdés most már csak az volt, hogy a reformista szocializmus, vagy a kereszténydemokrácia segitségével konszolidálódik a második köztársaság. Ez a küzdelem politikailag sem dőlt el, hanem a koalíciós kompromisszumban öltött testet. A politikai kompromisszum ideológiailag is éreztette hatását és egyben az ideológiai közeledés a reformista szocializmus és a kereszténydemokrácia között tette lehetővé ezt a kompromisszumot.

Az osztrák tömegeket nemcsak hagyományaik kötötték ehhez vagy ahhoz a politikához, ideológiához. Egy ideológia hatékonyságát a tömegek között mindig azon lehet lemérni, hogy mit valósit meg azokból az igéretekből, amivel megnyerte magának a tömegeket. A keresztény politikai ideológia, valamint az arra épülő Néppárt alapjában véve betöltötte funkcióját: biztositotta a polgári társadalom belső konszolidálását és stabilitását. Megakadályozta, hogy a marxizmus a tömegek között hatékony ideológia legyen. A kommunista párt további szeparálását jelentette a párt kivonulása a kormányból 1947-ben. A kommunista mozgalom, a marxizmus visszaszoritása irányában hatott 1947-től fogva a nemzetközi helyzet alakulása is.

A világháboru utáni sulyos gazdasági helyzetet a három kormányzópártnak együtt kellett megoldania. Ezért a gazdasági ujjáépités sikereit nem tulajdonithatjuk csak egyik vagy a másik pártnak. A koalíciós pártok egyetértettek abban, hogy az osztrák magántőke gyenge a gazdasági ujrainduláshoz. Ezért a gazdasági erők összefogása érdekében az állami beavatkozás került előtérbe. A koalíciós partnerek között a beavatkozás mértéke körül folyt vita. A kommunista párt az államositások minél szélesebb körü kiterjesztését követelte, a kereszténydemokraták pedig igyekeztek azokat a szükséges minimumra korlátozni. Az 1946. julius 26-i és az 1947. március 26-i államositások során az Anschluss után német kézbe került nehézipari, nyersanyagfeldolgozó vállalatok, nagybankok energiaforrások osztrák állami tulajdonba mentek át. A nehézipart és a bankhálózatot majdnem teljesen, az energiagazdaságot jelentős részben államositották. Jelenleg az ipar egészének mintegy 40%-a van állami kézben.[40] A gazdasági kulcspozíciók megszerzése lehetővé tette a kormányzó pártoknak, hogy hatékonyan alkalmazzák a gazdasági szabályozás eszközeit. Az államkapitalizmus módszereinek alkalmazása mellett nagymértékben hozzájárult az osztrák gazdaság talpraállásához a külföldi segélyek felhasználása is. Mindezt elősegitette a három nyugati megszálló hatalom, de elsősorban az Egyesült Államok ausztriai politikája, amely gazdasági és politikai eszközökkel törekedett a tőkés rend konszolidálására. Ennek jegyében Ausztria a Marshall-terv

keretében 1300 millió schillinget és további 500 millió dollár kölcsönt kapott.[41] Természetesen ez nem jelenti, hogy az osztrák gazdasági fellendülésnek csak külső tényezőkben látnánk az okát, hisz a segélyek helyes felhasználásával az osztrák gazdaság viszonylag gyorsan saját lábára állt. A jelentősebb ipari fellendülés az ujjáépités után, 1947 és 1951 között ment végbe. Ez alatt az ipari termelés háromszorosára emelkedett, és meghaladta az 1937. évit. 1949-től lényegesen javult a dolgozók életszinvonala.[42]

Ausztria a hidegháborus korszakba lépve, nem maradt mentes ennek hatásaitól sem. Az 1949-es Nationalrat választásokra készülve az ÖVP 1949. május 20.án tartott II. kongresszusa hirdette meg a "Béke és szabadság!" jelszavát. A párt az 1949. október 9-i választásokon azonban a korábbinál 5 mandátummal kevesebbet szerzett, ezzel elvesztette eddigi abszolut többségét.[43] Ennek okát nem a baloldali erők sikerében kell keresnünk, hanem sokkal inkább a szélsőjobboldali-konzervativ erők önálló jelentkezésében. Az 1949-es választásokon először kaptak szavazati jogot a szélsőjobboldalon kompromittáltak, s ekkor indult először az antifasiszta koalición kivüli "harmadik erő", a Verband der Unabhängigen (Függetlenek Szövetsége, továbbiakban VdU, 1955-től Freiheitliche Partei Österreichs - Osztrák Szabadság Párt - továbbiakban: FPÖ), amely az ÖVP-től hóditott el szavazókat: mintegy félmillió szavazattal 16 mandátumot szerzett. Az ÖVP-re ujabb csapást jelentett az 1951-es köztársasági elnökválasztás. A kereszténydemokrata Gleissner a második fordulóban alulmaradt a szociáldemokrata Körnerrel szemben. Ezek az események megérlelték az első nagy válságot a háboru utáni osztrák kereszténydemokrácia történetében, amelynek további kihatásai is voltak. A vereség után a kereszténydemokraták hozzákezdtek a párt reorganizálásához. Az elnökválasztás kudarcából azt a következtetést vonták le, hogy a vereség oka elsősorban az, hogy az ÖVP kevésbé elvi alapokon nyugvó politikát folytat, mint az SPÖ.

1951. junius 14-én szétválasztották a kormányfői és a pártvezetői funkciókat. Ennek következtében a háboru utáni konszolidációs és ujjáépitési időszak sikeres kancellárja, Figl a párt élén átadta helyét Julius Raabnak. Ekkor lett Raab a párt ügyvezető elnöke, Maleta pedig a párt ügyvezető főtitkára. 1952. január 28-29-én tartotta Bécsben sorai rendezése érdekében az ÖVP rendkivüli kongresszusát. A kongresszus Raabot és Maletát megerősitette funkciójában.[44] A kiutkeresés szerves részét képezte a kereszténydemokrata pártprogram részletesebb kifejtése is. Ennek jegyében a rendkivüli kongresszuson továbbfejlesztették a párt 1945-ös irányelveit, és uj pártprogramot adtak ki "Mindent Ausztriáért!" (Alles für Österreich!) cimmel.[45] 1952-ben Raab átvette Figltől a kancellári széket. A koalíciós partnerek ellentétei kormányválsághoz vezettek, és 1953 tavaszára kiirták a Nationalrat választásokat. A választási harcba a Néppárt Kamitz pénzügyminiszter gazdasági programjával kapcsolódott be. A megujulási törekvések, az őrségváltás azonban nem tudták visszaadni az ÖVP-nek 1945-ös többségét. Az 1953-as választások után a párt többsége a parlamentben egy mandátumra zsugorodott.

Az uj néppárti politika tudomásul vette a hosszutávu koalíciós politika szükségességét. A Raab-Kamitz-Maleta nevével fémjelzett kereszténydemokrata politikai vonalhoz füződik a gazdasági és politikai konszolidáció betetőzése, a

viszonylagos jólét, a politikai konszolidáció, a semleges Ausztria kialakulása. Ugyanekkor kristályosodik ki az a koalíciós politika, amely a "Sozialpartnerschaft", a tőkés-munkás érdekközösség jelszavát hangoztatva biztositotta a szilárd belpolitikai viszonyokat. "A háboru utáni évekkel szemben az ötvenes esztendőkre véglegesen kikristályosodott, hogy az ÖVP immár kevéssé hasonlitható a hajdani keresztényszocialista mozgalom viszonylag homogén és ideológiailag-személyileg néha szervezetileg is szorosan az egyházhoz kapcsolódó alakulatához. Az ÖVP egyfajta pragmatikus érdekszövetséggé alakult, amelyben három nagy szervezet határozza meg - szüntelenül kompromisszumokat kötve - a párt politikáját."[46] Az egyház tehát egyre inkább eltávolodik az ÖVP-től és nem áll mereven szembe az SPÖ-vel. Másik jelenség, hogy az ötvenes évek végétől az ÖVP politikai sulya inkább a nyugati tartományokrá tevődik át. Az ÖVP fokozatosan veszit befolyásából hagyományos területein, a parasztlakta vidékeken, és növekszik befolyása a most felemelkedett uj alkalmazottak és technokraták között. A kereszténydemokrata párt egyre közelebb kerül az angolszász tipusu politikai váltógazdálkodáshoz. Az osztrák egyház és az ÖVP retrográd erői, a konzervativ osztrák katolicizmus nem állnak közvetlenül a párt homlokterében. De elsorvadt a párt demokratikus balszárnya is. A modern osztrák katolicizmus egyes baloldali képviselői joggal teszik fel a kérdést: Kihalnak a kereszténydemokraták a Néppártból? Nyilvánvaló, hogy az ÖVP-ben ma is sok a katolikus és a valóban demokrata. De kétségtelen, hogy az Osztrák Néppárt 1945 óta ideológiájában és politikájában fokozatosan a jobboldali-konzervativizmushoz közeledik, s lassan kétségessé válik kereszténydemokrata mibenléte is.

II.

A NÉMET KERESZTÉNYDEMOKRÁCIA POLITIKAI-IDEOLÓGIAI KÉRDÉSEI (1945-1950)

1. A Centrum (1870-1933)
(A keresztény politika múltjához)

Németországban a protestáns bismarcki állam ellenzékeként, 1870 óta létezett a Centrum formájában lényegében felekezeti alapon álló katolikus politikai párt.[1] A katolikus párt szemben állt a Hohenzollern birodalom formájában létrejött német egységgel. A kibontakozó Kulturkampfnak külpolitikai vonatkozásai is voltak; de a Centrumot létrehozó belpolitikai tényezők a német katolikusok társadalmi-gazdasági helyzetéből származtak. "A katolikus Centrum születését annak köszönhette, hogy a német katolikus kispolgárság, kisparasztság és munkásság egy része az erősbödő osztályellentétekre eleinte még vallási sikon reagált."[2] A német polgárság a porosz Junkertum védelme alatt megkezdte az egyesitett Németország kapitalista átalakitását. A liberális polgárság elvesztette önálló politikai értékét. Csakhamar szembetalálta magát az osztályellentétek alapján, de felekezeti formákban, a katolikus tömegekkel. 1870 után a német nagyipar természeti és technikai okokból, elsősorban a katolikus vidékeken, a Rajnavidéken, a Saarvidéken és Sziléziában alakult ki. A modern nagyipar megváltoztatta az itteni lakosság gazdasági és társadalmi szerkezetét. Ennek politikai vetülete, hogy "a régi liberális párt lassan a nagypolgárság pártjává növi ki magát. A katolikus vidékeken mind erősebb ... lesz a Centrum, amely választótömegei gazdasági és politikai helyzetének megfelelőleg, elsőnek hirdet modern szociálpolitikai eszméket. Szocialista munkásszervezetek mellett katolikus munkásszervezetek is alakultak. A Centrum hosszu ideig éppen a katolikus munkásság szervezése miatt szálka volt a nagyipar szemében."[3] A Centrum összetétele azonban megszabta határait is. A Ruhrvidéken, ahol a bányatulajdonosok protestánsok voltak, a Centrum radikálisabb jelszavakat használt, mint Sziléziában, ahol nemcsak a munkások, de a bányaurak nagyrésze is katolikus volt. A Centrum programjában, de főleg gyakorlatában nagy mértékben függetlenitette magát az egyházi vezetéstől. "A Centrummal kapcsolatos fenntartásokat minden esetben enyhitette, hogy a ralliement jegyében eredményesen töltötte be politikai funkcióit."[4]

A németországi kereszténységszocializmusnak ideológiai megalkotója Marx kortársa, Viktor Emmanuel Ketteler mainzi püspök volt, akit XIII. Leó előfutárának is neveztek. A kereszténységszocializmus eszméinek kidolgozásában és

terjesztésében a katolikusok jártak az élen, de a protestáns egyházak is gyorsan felzárkóztak. A katolikus irányzatnál egyértelműbben konzervativ, reakciós evangélikus kereszténységszocializmus, majd pedig az ezen alapuló Christlichsoziale Arbeiterpartei (Kereszténységszocialista Munkáspárt) létrehozója 1878-ban a porosz udvari káplán, Stoecker volt.[5] A keresztény munkásmozgalom Németországban kezdettől két, ellentétes irányzatra szakadt. Az egyik, a berlini irányzat a poroszországi katolikus püspökök támogatását élvezte. Az elzárkózás, a felekezeti szükkeblüség és konzervativizmus jellemezte. Kimondottan katolikus felekezeti alapon állt, és a katolikus munkásegyesületek alakitását szorgalmazta. A másik a kölni irányzat, amely az ujat, a keresztény dolgozó tömegek igényeinek számbavételét is képviselte. "Tulzottan szüknek találta a katolikus jelleget, és a konfesszionális kereteken tul, tisztán világi célkitüzésekkel, hierarchiai alárendelés nélkül kivánt müködni, sőt hasonló célu nem-katolikus tömegekkel is együttmüködni, azokat is saját kereteibe vonni."[6] Ennek megfelelően az interkonfesszionális keresztény szakszervezetek létrehozását sürgette. Az első németországi keresztény szakszervezeteket a westfáliai bányászok hozták létre 1892-ben, a "Rerum novarum" megjelenését követő évben. 1894-ben alakult meg a Szénbányászok Keresztény Szakszervezete. Ettől kezdve a mozgalom Németországban gyors fejlődésnek indult. A németországi keresztény szakszervezetek első kongresszusukat 1899-ben Mainz-ban tartották meg, amelyen 33 szakmai szövetség vett részt 111 000 tag képviseletében. A kongresszus deklarálta a keresztény szakszervezetek semlegességét, hangoztatta az interkonfesszionalizmust és az ökonomista célkitüzéseket. 1902-ben alakult meg a németországi keresztény szakszervezetek nemzeti szövetsége, a "Gewerkschaftsbund der Christlichen Gewerkschaften Deutschlands", amelynek központja Köln lett. Irányváltoztatásra az 1906-os kongresszuson került sor, amikor a semlegességet feladták, nemzeti és egyben szociáldemokrata ellenes alapra helyezkedtek. A szociáldemokrata vezetés alatt álló szakszervezetek 1914 előtt nagy többségben voltak a keresztény szakszervezetekkel szemben, taglétszámuk mintegy tizszerese a keresztény szakszervezetekének.[7]

A német politikai katolicizmus és a szociáldemokrácia erejére a Reichstag választások eredményeiből is következtethetünk. Mig 1890-ben a Centrum és az SPD csaknem egyenlő szavazatot kapott, a XX. század első évtizedében tartott választásokon a szociáldemokraták fölénye vitathatatlanná vált.[8] A keresztény szakszervezeteknél is jelentősebb volt a "Volksverein für das Katholische Deutschland" (magyar megfelelője: Katolikus Népszövetség), amely 1890-ben alakult meg, elsősorban a szociáldemokrata párt választási sikereinek ellensulyozására. A Volksverein, melynek központja Mönchen-Gladbach volt, a Centrum szervezetének tekinthető, s fő feladata a keresztényszociális doktrina népszerüsitése, az ideológiai harc irányitása, a propaganda szervezése. A Volksverein sajátos alapszervezet nélküli un. "utcai" szervezet, amelynek főleg a parasztság és a kispolgárság körében volt nagy befolyása.[9]

A keresztény politikai mozgalom nem korlátozódott egy országra. Az olasz és a francia kereszténydemokrata mozgalomra nagy hatást gyakorolt a német Centrumpárt, és ennek eredményei nyomán hangzott fel a többi országban is a

kívánság: alakuljanak katolikus politikai pártok. X. Pius azonban igyekezett visszaszoritani ezeket a törekvéseket. Mivel a Singulari quadam-mal nem tudott érvényt szerezni Németországban a "Roma locuta, causa finita"-nak, ezért az 1914. május 24-i nyilvános konzisztóriumban hangzott el a német keresztény szakszervezetek és katolikus munkásegyesületek vitáját eldönteni kivánó kijelentés: "Mindazon vegyesjellegü egyesületek, amelyekben katolikusok és nemkatolikusok együttesen, pusztán anyagi jólétért kivánnak együttmüködni: bizonyos meghatározott, mégpedig szorosan körülirt feltételek között megengedhetők.

A pápa azonban eltilt minden hivőt olyan egyesülettől, amely erkölcsi és emberi óvatosságtól függetlenül becsukja a fülét minden erkölcsi és taktikai intelem elől."[10] Ezzel a pápa, ha formálisan tolerálta is a felekezetközi szervezeteket, lényegében guzsbakötésüket segitette elő. Ugyanekkor felmerült a Vatikánban a Centrumpárt kérdése is. A pápa rosszallotta, hogy a Centrum határozottan hangsulyozta önállóságát. A német katolikus politikai párt azt vallotta, hogy a Centrum, mint a hivőknek világi célokat követő egyesülete, nincsen alávetve az egyházi autoritásnak abban az értelemben, hogy ennek joga volna a Centrum politikáját irányitani. Wacker centrumpárti vezér brosurája, aki főképp azt kivánta hangsulyozni, hogy a Centrum a maga politikai ténykedéseiben független a főpapság politikai jellegü véleményétől, ennek a tételnek elvi alátámasztása miatt indexre került.[11] Mindez már a háboru előestéjén történt.

Németországban a katolikus politikában és a keresztény szakszervezetek életében is egy szakasz lezárását jelentette az első világháboru. "Az első világháboru alatt, 1917-ben a Centrum azokhoz a radikális polgári és szociáldemokrata erőkhöz csatlakozott, amelyek a kezdeti hadihitel-politika után ... felismerték a vereség és a bukás jeleit. A Centrum képviselői részt vettek az 1917-es békehatározat meghozatalában, sőt 1917 őszén Hertling gróf személyében centrumpárti politikus lett a kancellár. Körülbelül ezekben az állásfoglalásokban keresendő a magyarázata annak, hogy a császári Németország összeomlása és a forradalmak leverése után a Centrum elsőrendü szerephez jutott."[12] A háborut követő forradalmi válság időszakában a keresztény szakszervezetek a stabilitás egyik alapját képezték. A Centrum, amely nevét 1918 novemberében Christlich-Demokratische Volkspartei-re (Keresztény Demokrata Néppárt) változtatta, nagy szerepet játszott az 1918-1919-es németországi forradalmi hullám megtörésében. 1918 novemberében, Rathenau és Stinnes részvételével a keresztény szakszervezetek, a kereszténységocialisták és a kereszténydemokraták, valamint a többségi szociáldemokraták kiadták az ugynevezett "Novemberi Konstitució"-t, amely már a munkás és gyáros együttmüködését hirdette az üzemekben, és a gazdasági élet megindítását szorgalmazta.[13]

Nem véletlen, hogy a Centrum a háboru utolsó éveiben a békepolitika hive, s nem véletlen az sem, hogy a háboru utáni soviniszta uszitás első áldozatai között szerepel Erzberger, a Centrum baloldalának vezetője. "A német katolikusok hangulatát és politikai követelését fejezte ki a Centrum békepolitikája a háboru alatt és a szociáldemokratákkal való együttmüködése a háboru

után."[14] A weimari köztársaságban a katolikusok előtt eddig elzárt lehetőségek nyiltak meg. A differenciálódás következtében a Centrum a tiszta katolikus vidékeken teret vesztett, és helyébe nyilt sisakkal küzdő pártok léptek. Ez éreztette hatását a keresztény szakszervezeti mozgalomban is, elsősorban a hagyományos keresztény szakszervezeti bázison az osztályharcos szakszervezetek térhódításában.

A német keresztény szakszervezetek 1920-ban 1 250 000, 1922-ben 1 033 566, 1929-ben 800 000, 1931-ben 577 000 tagot számláltak, ugyanakkor (1931-ben) a német szabad szakszervezetek mintegy ötmillió taggal rendelkeztek. 1930-ban a Reichstagban a keresztény szakszervezeteknek 20 képviselőjük volt, közülük 17 centrumpárti, három pedig bajor néppárti.[15] A vegyes lakosságu vidékeken a Centrum továbbra is megtartotta befolyását. A katolikusoknak több mint a fele a Bayerische Volkspartei-re (Bajor Néppárt - továbbiakban: BVP) és a Centrumra szavazott. Ezek a pártok nem nevezhetők kimondottan jobboldaliaknak, hanem mérsékelt polgári középpártoknak. Viszont a Centrum gyengesége abban rejlett, hogy ekkor sem tudott tullépni a szük katolikus felekezeti kereteken. A Centrumnak heterogén osztálybázisánál fogva, a legkülönbözőbb érdekekre kellett figyelemmel lennie. Választói összetételének megfelelően, széles körü szociálpolitikát támogatott. A szociáldemokratákkal való együttmüködését elősegitette, hogy a Centrum továbbra is a német katolikus kispolgárság, a kisparasztság és a munkásság egy részének pártja maradt. "A német katolikusok politikai állásfoglalása tehát gazdasági és társadalmi helyzetük hü tükörképe... A Centrum meghatározott rétegek érdekét volt hivatva képviselni, ha mindjárt a modern politikai fejlődésnek meg nem felelő formák között is. Normális körülmények között a felekezeti köntösbe burkolt politikai és gazdasági harc retrográd jellegü, mert az ellentétek igazi értelmét és okát elfedi."[16] (Kiemelés tőlem: G.J.) Igy azután a polgári demokrácia válságához a Centrum is hozzájárult, amikor vezetői, bár baloldali jelszavakkal választották őket, jobb felé kormányoztak.

Az 1932 juliusi választások után Németországban az volt a helyzet, hogy ha a Centrum és a nácik nem tudnak megegyezni, akkor a Centrum és a szocialista párt koalíciója jöhet számba. A "helyzet kulcsa" tehát nem utolsó sorban a Centrum kezében volt. Az kétségtelen, hogy a párt kezdettől fogva szembeszállt a nácikkal, de a Centrumon belül is 1929-1933 között erős jobbratolódás ment végbe. Különösen Brüningnek, és a Centrum utolsó vezérének, Kaas prelátusnak nagy a felelőssége a weimari rendszer pusztulásában és a náci hatalomátvételben. A párt még ekkor is viszonylag széles kispolgári, munkás és parasztrétegeket tartott befolyása alatt, tömegbázisa volt a középrétegek, értelmiségiek körében, mégis tétlenül szemlélte a nácik térhódítását. "A sorsdöntő pillanatban pedig, 1933. március 24-én a Centrum képviselői is megszavazták az ugynevezett meghatalmazási törvényt, amely szabad kezet adott Hitlernek."[17] Pedig az 1933. március 5-i választások előtt a 13 legfontosabb német katolikus szervezet memorandumot bocsátott ki az alkotmányban lefektetett polgári jogok védelmében, és felhivta a figyelmet a jobboldali diktatura veszélyére. A centrumpolitikusok egy része továbbra is

részt vett saját pártja felszámolásában: Kaas prelátus, most már Rómában, a Vatikán és a hitleri Németország közti konkordátum megkötésében működött közre Pacelli államtitkár és a volt centrumpárti von Papen tárgyalásainál.

A nácik a keresztény szakszervezeteket sem türték sokáig. Lea, a Deutsche Arbeitfront (Német Munkafront) vezetője kijelentette, hogy a keresztény szakszervezetek a marxizmus utolsó menedékei, ezért őket is az uj állam ellenségeiként kezelik. Junius 24-én betiltották a keresztény szakszervezeteket. Junius 28-án Göbbels követelte a Centrum likvidálását. Julius 2-án már létrejött az egyezség a konkordátum kérdésében. A konkordátumban a katolikus egyház lemondott mindenféle politikai tevékenységről: ez nyujtott alapot a katolikus pártok felszámolására. A BVP 1933. julius 4-én, a Centrum julius 5-én "önként" bejelentette feloszlását. Julius 20-án ünnepélyesen parafálhatták a konkordátumot.[18] A katolikus politikusok és szakszervezeti vezetők egy része emigrált, vagy belső emigrációba vonult, másokat bebörtönöztek, mig a többség kénytelen volt tudomásul venni az uj helyzetet.

1937-re XI. Pius előtt világossá vált, hogy a Hitlerrel kötött 1933-as konkordátum nem váltotta be a hozzá füzött reményeket. Mig a Lateráni egyezményekben az egyház számára kielégitően oldották meg a "római kérdést" és alapjában véve megvalósitották a fasizmussal való jó egyuttmüködést, a nácik a konkordátumot elsősorban a belső katolikus oppozició megsemmisitésére használták fel, utána pedig nem vettek róla tudomást. XI. Pius a konkordátum megkötésekor lebecsülte a nácizmus veszélyeit a katolikus egyházra, a katolicizmusra vonatkozóan. A Mit brennender Sorge enciklika előzményeihez tartozik, hogy Faulhaber müncheni érsek a Michaelskirche-ben 1937. február 14-én tiltakozott a felekezeti iskolák államositása, a katolikus iskolák személyzetének elbocsátása, a papok letartóztatása, az egyházi vagyon lefoglalása és a pásztorlevelek elkobzása miatt.[19] A korábban is meglevő lappangó ellentéteket most XI. Pius nem késik megfogalmazni. 1937. március 14-én kiadott enciklikájában elhatárolja a katolicizmust a nácizmustól, elitéli a náci ideológiát, a fajelméletet, a totalitarizmust, és elsősorban a nácizmus antikatolicizmusát. Az enciklika meglepte Hitlert, aki az enciklikát elkoboztatta. Ujra fellángolt a katolikus papok üldözése. A náci Németországban az egyház üldözése nemcsak a papok ellen irányult. A német katolikusok önvédelmi harca az autonómiáért, az oktatás, vallás és lelkiismereti szabadságért is folyt. Megnyilvánult benne az evangélium tanitásainak és szociális követeléseinek stilusában kifejezett tiltakozás is az elnyomás ellen. Hogy mégsem válhatott antifasiszta ellenállássá, annak alapvetően két oka volt: egyrészt, XI. Pius sem egyetemlegesen a nácizmust itélte el, hanem a nácik egyházpolitikáját, a vallás- és fajüldözést. Nem a fasizmusnak, mint szisztémának az elitéléséről van szó; másrészt, a német egyház, a német klérus nagyobbik része helyeselte Hitler politikáját, sőt nem egy esetben nyiltan támogatta is azt.[20]

2. A Christlich-Demokratische Union – Christlich-Soziale Union megalakulása

A náci Németország kapitulációja után 1945. julius 14-én Berlinben megalakult az antifasiszta német pártok egységfrontja, amelynek tagjai a Kommunistische Partei Deutschlands (Németország Kommunista Pártja - továbbiakban: KPD), a Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Németország Szociáldemokrata Pártja - továbbiakban: SPD), a Liberal-Demokratische Partei Deutschlands (Németország Liberális-Demokrata Pártja - továbbiakban: LDPD) és a Christlich-Demokratische Union Deutschlands (Németország Keresztény-Demokrata Uniója - továbbiakban: CDU) voltak. Az ekkor elfogadott határozatban kifejtették, hogy közös céljuk az együttmüködés, a nácizmus felszámolása és egy antifasiszta demokratikus rendszer megteremtése. A négy párt antifasiszta egységfrontjának élére pártonként 5-5 képviselőből álló bizottságot állitottak.[21] A demokratikus pártok közötti együttmüködés 1945-46 folyamán egész Németország területén megvalósult. Frankfurt am Main-ban például egyezmény jött létre a négy demokratikus párt között a szoros együttmüködésre. A négy párt együttmüködése a szovjet zónában leginkább gyümölcsöző, aminek alapja itt a két munkáspárt egymáshoz való közeledése volt. 1945. junius 19-én a kommunista és a szociáldemokrata párt akcióegységre lépett. A nyugati zónák közül az angolban a kulcspoziciók a szociáldemokratáké, az amerikai zónában a CDU-é voltak. A francia zónában nem állitottak a közigazgatási posztra németeket.[22]

A nemzeti szocialista állam szétzuzása után a szövetségesek vették kézbe a saját megszállási övezetükön belül az államhatalmat. Bizonyos határokon belül együttmüködés jött létre a megszálló katonai igazgatás és azok között a német politikusok között, akik ellenállást tanusitottak a nemzetiszocialista hatalommal szemben. A megszállók közül a politikai pártok müködését legkorábban a Szovjetunió engedélyezte. A szovjet zónában már 1945. junius 10-én lehetővé tették antifasiszta-demokratikus politikai pártok alakitását. A nyugati zónák közül elsőnek az amerikaiak engedélyezték 1945 augusztusában a politikai pártok müködését, de csak városi és kerületi viszonylatban. 1945 novemberében a pártok itt is tartományi méretekben müködtek. Az angolok 1945 szeptemberében engedélyezték a pártok alakitását. A német politikai pártok ujjáéledésének leghatározottabb ellenzői a franciák voltak. Bár 1945 decemberében elvileg engedélyezték a pártalapitást, ennek gyakorlati kivitelezése még sokáig elhuzódott. A politikai pártok engedélyezését 1945. augusztus 2-i potsdami egyezmény II. 9. cikkelye mondta ki, leszögezve, hogy egész Németországban minden demokratikus párt müködését engedélyezni kell és elő kell segiteni.[23] A politikai pártok tehát csak fokozatosan kezdhették meg tevékenységüket. A pártokhoz való viszonyban nemcsak a szovjet zóna és a nyugati zónák között volt különbség, hanem az egyes nyugati zónák között is. Leginkább liberálisoknak az angolok mutatkoztak, mig az amerikaiak kevésbé. A franciák a partikularitáshoz ragaszkodtak, nem engedték meg a zónán belüli politikai erők érint-

kezését a többi zónával. A megszálló katonai hatalmak előtt nem volt kétséges, hogy a kommunista párt és a szociáldemokrata párt alapvető politikai tényezője lesz az uj Németországnak. "Természetes, hogy a szovjet megszállási övezetben a kommunisták kapták a legtöbb segitséget a pártépitéshez, és kimutathatóan megkülönböztetett bánásmódot élveztek a szociáldemokraták a brit zónában. (Angliát immár a Munkáspárt kormányozta, és a német szociáldemokrácia tekintélyes vezetői angol emigrációban töltötték a fasizmus éveit.)"[24] Minden övezetben először csak a kommunista párt, a liberális demokrata párt és a kereszténydemokrata unió működését engedélyezték. Az engedélyezett pártok felhivást tettek közzé (A KPD 1945. junius 11., SPD junius 12., CDU junius 26.),[25] s az együttműködés érdekében 1945. julius 10-én Mecklenburgban egyezséget kötöttek a kommunisták, a szociáldemokraták és a kereszténydemokraták.

A katolikus és protestáns politikai együttműködésen alapuló uj interkonfesszionális keresztény politikai párt létrehozására Németországban már a háboru vége felé tettek kisérletet. Nemzetközi kapcsolat hiányában egyedül XII. Pius 1944 karácsonyi rádióüzenete - melynek eszméi a kereszténydemokrácia elveit is magukban hordozták - jelenthette számukra a nemzetközi tájékozódás lehetőségét. A német fasizmus bukásakor a polgári politikusok egy része a kereszténységszocializmussal, a keresztény politikai mozgalommal és ideológiával kereste a kapcsolatot. Ennek a mozgalomnak a polgári és kispolgári erőket képviselő Adam Stegerwald, Karl Arnold, Jakob Kaiser és mások voltak a vezetői, akik a weimari időkben a keresztény szakszervezetek vezetői között voltak. Az eljövendő keresztény párt politikáját azok a körök befolyásolták, amelynek tagjai illegálisan már a második világháboru utolsó hónapjaiban a háboru utáni helyzetnek megfelelő politikai és ideológiai koncepció kidolgozását megkezdték. "Ezek között volt Karl Arnold, Johannes Albers, Andreas Hermes, valamint más gazdasági megbizottak - a nagytőke olyan képviselői, akik egyelőre a háttérben akartak maradni."[26]

A háboru utáni idők legérdekesebb és legsikeresebb pártujjászervezése, helyesebben uj pártalakulása kétségtelenül a CDU és CSU volt. A CDU először csak a tartományokban szerveződhetett meg. A munkáspártokkal ellentétben a CDU a tartományokban volt a legerősebb, és kisebbek voltak benne a centripetális erők. Csak miután a tartományokban megerősödött pozicióit biztositotta, kezdett neki az országos szintü szervezkedésnek, főleg a választások kapcsán. A Keresztény Demokrata Unió megszervezésénél kezdettől fogva az interkonfesszionális tendencia érvényesült azzal a céllal, hogy a protestánsokat és katolikusokat a keresztény szellem erős hangsulyozásával egy pártba egyesitsék. A fasizmus uralomrajutása, a nemzetiszocializmus alatti üldöztetésük, s most a kereszténység jelszavával fellépő politikai erők egyesitésének igénye világossá tette, hogy olyan politikai párt számithat csak átütő sikerre, amely mindkét nagy felekezet hiveit egybekapcsolja. A vallásos tömegek előtt olyan személyiségek magatartása volt irányadó, akik hitük miatt koncentrációs táborba kerültek, és mint keresztények antifasiszták voltak. A CDU alapitóihoz sok olyan neves keresztény személyiség tartozott, akik részt vettek az antifasiszta ellenállásban vagy a korábbi, pozitiv hagyományokkal rendelkező ke-

resztény politikai csoportok tagjai voltak. Az uj Németországért haltak meg olyan keresztény mártirok, mint a Scholl-testvérek. A keresztény egyéni ellenállás hősi halottja volt Preising berlini püspök, Rossaint káplán, Paul Schneider plébános Buchenwaldban pusztult el, Bernhardt Lichtenberg berlini dómprépost 1943-ban utban Dachau felé halt meg, Alfred Delp jezsuita atyát 1945. február 2-án akasztották fel a nácik. A német katolikus püspöki karból messze hallatszott von Galen münsteri püspök szava, aki 1941-ben nyilvánosan tiltakozott az üldözések, a gyógyithatatlan betegek megölése, az elemi jogok megsértése ellen.

Az antifasiszta ellenállásban uj teológiai poziciók alakultak ki, elsősorban a kereszténység és a világ kapcsolatainak ujjáértékelését illetően. Ilyen uj törekvéseket képviselt a katolicizmusban Max Josef Metzger, aki a katolikusok és protestánsok együttmüködéséért lépett fel.[27] Ami a katolikus egyháznak a CDU megalakitására vonatkozó hatását illeti, ez nem volt olyan közvetlen, mint a Centrum esetében. A kezdeményezés ezuttal a világiak köréből indult ki, és az egyház viszonylag hosszasan habozott, hogy mellé álljon-e az uj kereszténydemokrata pártnak? Végül is a katolikus egyház elsősorban politikai és nem felekezeti megfontolásból döntött a CDU mellett. A klérus korán felismerte, hogy elsősorban itt lehet egyesiteni a konzervativ erőket a baloldal ellen. A CDU tehát csak részben kapcsolódott a Centrum tradicióihoz. A Centrum középen álló, felekezeti jellegü katolikus párt volt, s a "katolicizmus tornyába zárkózott". A CDU az akonfesszionális jelleg, s a katolikusok "toronyból való kivonulásának" igényével jött létre, de a kivonulás után nem középre állt, hanem jobbra tolódott. Az elzárkózás feladását elősegitette az is, hogy mig a porosz területek lakosságának jelentős része protestáns volt, a későbbi NSZK területén a katolikusok legalább olyan erőt jelentettek, mint a protestánsok. A nyugati zónákban volt a katolicizmus két fellegvára: a Rajna-vidék és Bajorország. A három zóna 54 millió lakosából 44,1% katolikus, 51,5% protestáns. Végül is a protestánsok nagyobbik része csatlakozott a politikai katolicizmushoz.[28] "1945 után bizonyos jelek arra engedtek következtetni, hogy a német katolicizmus a francia példát követi és az egyház kebelén belül két irányzat izmosodik majd meg: a meggyőződéses konzervativ egyházfejedelmek csoportja (Faulhaber és követői), akik ... tartózkodtak a náci uralommal való együttmüködéstől, valamint a 'baloldali katolicizmus' szószólói, főként irók, fiatal teológusok, munkásnegyedekben müködő plébánosok, akik a nagy katarzis után a szellemi és lelki megujhodásban reménykedtek."[29] Erre azonban többek között azért sem kerülhetett sor, mert a német katolicizmusból hiányzott az az öntudat és az a pozitiv élmény, amit a francia és olasz katolikusoknak a "Resistance", az Ellenállás jelentett, s hiányzott a demokratikus közéleti gyakorlat is. Németországban 1945 után hosszu távra nem tudta a munkásosztály kiszoritani az ugynevezett "juste milieu"-t, amely korábban is a Centrum bázisát adta.

Az antifasiszta ellenállásban kialakult uj teológiai poziciók, a katolikusok és protestánsok együttmüködését szorgalmazók képviselői a protestantizmusban elsősorban Martin Niemöller, Dietrich Banhoeffer és Karl Barth. Ezek közül ismét kiemelnénk a már korábban elemzet Barth-i antifasizmus jelentőségét,

ami nagymértékben hozzájárult a protestantizmus bekapcsolódásához a kereszténydemokráciába.[30] Ennek az uj kereszténydemokrata mozgalomnak valóban legnagyobb teljesitménye volt a katolikus és protestáns erők integrálása. Németországban eddig valóságos érdekhatárok álltak fenn felekezeti megoszlás tekintetében is a protestáns és katolikus burzsoázia között. A császári Németországban és a Weimari Köztársaságban is a protestánsok voltak többségben, a kisebbségi politika utja volt a katolikusoké. A "felekezeti tömörülés részben volt hordozója illetve kifejezője a földrajzi helyzetből vagy a gazdasági szinvonalkülönbségből adódó ellentéteknek. A Harmadik Birodalom pusztulásával együtt megbukott a klasszikus protestáns nacionalizmus, a nagynémet jobboldal is."[31] A Niemöller-Barth féle Hitvalló Egyház, amely szembefordult az evangélikus egyházi hierarchia többségével, csak demokratikus és antifasiszta lehetett. De szervezeti gyengesége nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy 1945 után a politikai katolicizmust kénytelen volt elfogadni.

A nyugati zónákban a katolicizmus homogénebb, erőteljesebb tömegekre támaszkodhatott, mint a protestáns egyházak. Nemcsak azért, mert a CDU-CSU-nak nemzetközi háttere támadt a háboru utáni Nyugat-Európában (Itáliában a DC, Franciaországban az MRP, tehát egy katolikus internacionalizmus alakult ki), hanem azért is, mert "a juste milieu - a vidéki városok és falvak kispolgári tömege -, amely a nácizmus idején is meghatározta a katolicizmus jellegét, majdnem sértetlenül mentette át magát az uj politikai rendbe, és szavazataival őrködött azon, hogy változás ne történjék..."[32] A katolikus országrészekben az egyház a CDU rendelkezésére bocsátotta egyesületi és laikus hálózatát, ami nagymértékben hozzájárult a CDU gyors megszerveződéséhez. A protestánsok ezzel nem igen tudtak versenyre kelni, hisz a katolikus hitélet - éppen addigi kisebbségi helyzete miatt - sokkal erősebb volt a többségi protestánsokénál, akiknek felekezeti szervezettsége nem is mérhető a német katolicizmuséhoz. Igy a CDU a katolikus tartományokban gyorsan tömegpárt lett, de csak választási klub maradt a protestáns területeken. "Ennek a szervezettségi szinvonalkülönbségnek óriási szerepe volt az első időkben ... Szinte törvényszerü volt ebben a helyzetben, hogy a neokapitalista restauráció programját is a katolikus Dél-Németország szállitotta az uj államnak ..."[33]

A fentiek szellemében, Frings kölni érsek, az 1945 juliusában a katolikus püspöki kar werli konferenciáján, a berlini evangélikus püspök az evangélikus egyház treysa-i és a majnafrankfurti konferenciáin 1945 augusztusában támogatta a felekezetközi párt, tehát a CDU alakitásának gondolatát. A CDU létrehozásakor a felekezetköziség és az osztályfelettiség szempontja általában érvényesült is. Ezt csak részben módositotta 1945-46 folyamán az, hogy a pártban a katolikusok részaránya magasabb volt, mint a lakosság körében általában. (A CDU aktiv tagjainak mintegy háromnegyed része katolikus, a párt tisztségviselőinek többsége ugyancsak az.) A párt szociális keresztmetszete a munkásságtól a nagytőkésekig terjedt, de az alkalmazottak számaránya nagyobb volt a párton belül, mint pl. a munkásoké. Politikai multjukat tekintve azok, akik 1933 előtt is párttagok voltak, nagyrészt a Centrumhoz tartoztak, a többiek pedig az egyéb polgári pártok között oszlottak meg, beleértve a nemzetiszocialista pártot is. A Centrumból átkerült tagok között épp ugy volt keresztény szak-

szervezeti munkás, mint nagytőkés. A párt nevében a keresztény fogalmát nem értelmezték pontosan. Egyes csoportok ezen a katolikusok és protestánsok együttmüködését értették csak, mig mások a materialista, marxista világnézettel való szembenállás kifejezéseként fogták fel, ismét mások olyan világnézeti alapnak tartották, amelyet a keresztény egyházak vallási tételei fogalmaznak meg.

Politikailag is árnyalati különbségek találhatók a felekezeti megoszlás szerint. A CDU-ban az evangélikusok nagyrészt a weimári idők jobboldali politikai pártjaiból jöttek, reakciós multjuk veszélyt jelentett a párt általános demokratikus és szociális irányára. A katolikusok viszont, a Rajna-vidéken, Westfáliában, s később délnyugaton is lényegesen határozottabb, kimondottan demokratikus magatartást képviseltek. 1945-1946 után tehát a Keresztény Demokrata Unió a protestánsoknak a pártba való bevételével inkább jobboldali párttá fejlődött, kereszténységocializmusa háttérbe szorult, s nem volt alkalmas tovább a katolikus érdekek képviselésére sem. Az 1945 végére létrejött kereszténydemokrata mozgalom magának tartotta fenn azt a feladatot, hogy az osztályellentéteket saját keretén belül kiegyenlitse, amihez most még a felekezeti feszültségek párton belüli kiküszöbölésének nem mindig egyszerü problémája járult.[34]

Az 1945 utáni antifasiszta-demokratikus átalakulás időszakában a politikai választóvonal nem a katolikusok és protestánsok, nem is a keresztények és nem-keresztények között, hanem a demokratikus és antidemokratikus erők között huzódott. Az uj tipusu kereszténydemokrata párt létrejötte megfelelt a katolikus közvéleményben végbement változásoknak, a demokratikus és antifasiszta átalakulás igényének. A kereszténydemokrácia ekkor - a népfronton belül meglevő ideológiai nézeteltérések mellett is - a co-gestio, az együttmüködés alapjára helyezkedett a többi demokratikus erővel, beleértve a munkáspártokat, a kommunistákat is. A CDU létrehozása körüli problémák egyrészt az ökumenizmus kérdésében - a felekezeti bezárkózás ellen - és a co-gestio kérdésében - a demokratikus erőktől való konzervativ elzárkózás ellen - összpontosultak. Tehát az 1945 végére kialakult helyzet realitását figyelembe véve, a Centrum visszaállitása, illetve tömegpárttá fejlesztése nem volt járható ut, hanem csak egy a-konfesszionális, demokratikus párt számithatott a keresztény dolgozó tömegek támogatására. 1945 folyamán ilyen pártok az egyes zónákban - egymástól függetlenül - több helyen alakultak. A regionálisan szerveződő keresztény pártok közti különbségek, a sokféleség nemcsak a helyi sajátosságokból eredt, nemcsak a regionális elkülönülés következménye volt, hanem szinte valamennyi ujjászervezési kisérlet más-más politikai-ideológiai tartalommal, sajátos politikai-ideológiai arculattal rendelkezett. Az alapvető tendenciák azonban azonosak voltak: a felekezetköziség, az ökumenizmus, a nyitás a tömegek felé a Centrumhoz képest, valamint az antifasiszta-demokratikus és szociális program.

A szovjet zónában 1945. junius 17-én alakult meg a kereszténydemokrata párt. Az első megbeszélésekre Andreas Hermes lakásán, Berlinben került sor. A megbeszéléseken részt vett Jakob Kaiser, a keresztény szakszervezetek egyik ismert vezetője, Heinrich Krone, Otto Lenz, volt centrumpártiak, Ernst Lemmer, Otto Nuschke, volt demokrata pártiak, valamint a pártonkivüli

Dibelius püspök. "Néhányan közülük a szakszervezeti egységre alapitva az SPD-vel, vagy legalábbis annak jobbszárnyára támaszkodva munkáspártot akartak szervezni. Ámde sem a saját, sem pedig a szociáldemokraták soraiban nem sok visszhangra találtak."[35] Végül is nyilvánosság elé lépve, Berlinben 1945. junius 26-án megalakitották a Christlich-Demokratische Union Deutschlands-t (Németország Keresztény Demokrata Uniója). A CDU elnevezést Hermes, a berlini párt első vezetője adta a pártnak.[36]

A pártok engedélyezése után a berlini CDU 1945. junius 26-án nyilvánosságra hozta alapitási felhivását.[37] Az alapelvek célul tüzték ki a fasizmus maradványainak felszámolását, a demokrácia és a polgári szabadságjogok megerősitését, valamint a népi kezdeményezés fejlesztését. Az uj Németország felépitését, a "demokratikus szabadság rendjét" azonban csak ugy látták megvalósithatónak, ha az "a kulturát létrehozó, erkölcsi és szellemi erőt képviselő" kereszténység erőforrásaiból táplálkozik. A gazdasági élet ujjáépitésében "szigoru tervgazdálkodás biztositását" kivánták. "Emellett elengedhetetlen - szólt a program - már csak azért is, hogy egyszer s mindenkorra megóvjuk az államhatalmat a gazdasági hatalmi összefonódások törvénytelen befolyásától, hogy a természeti kincsek állami tulajdonba kerüljenek. A bányászatnak és gazdasági életünk más monopol jellegü kulcsvállalatainak egyértelmüen állami kezelésbe kell kerülniök."[38] A kereszténydemokrata párt "a személyiség szabad kifejlődését" biztositó magántulajdonon alapuló társadalom hive, tehát az államositások nem irányulhatnak a magántulajdonjog meggyengitésére. Ugyanakkor nem helyeselték a korábbi kapitalista rendszerben sem a magántulajdon korlátlan érvényesülését, hanem azzal szemben is követelték a köz iránti felelősség érvényesitését, mégpedig elég messzemenő államositási program keretében.

Az ipar, a kereskedelem és a kézmüipar ujjáélesztése mellett az alapelvek kimondták az önálló parasztgazdaságok számának szaporitását és fejlesztését. Végül üdvözölték a "munkások és alkalmazottak egységes szakszervezeti mozgalmait gazdasági és szociális jogaik védelmére. Elismerjük azt az erőt, amely a munkásságból származik, az egész német nép javára", - olvashatjuk a programban. Az utóbbi kitétel, bár nem jelentette a munkásosztály vezető szerepének és történelmi hivatásának elismerését, hanem a munkásság "egyenrangu félként" való "bevételét" (integrálását) a kapitalista társadalomba, mégis jelezte, hogy a párt tömegbázisában jelentős eltolódás ment végbe a dolgozó rétegek, sőt a munkásosztály irányába is. Indulásakor és tevékenységének első időszakában a berlini CDU alig különbözött programjában és politikai irányvonalában a munkáspártoktól. A meglehetősen progressziv program mögött az ekkor még együttmüködő Otto Nuschke - a keleti CDU-n belül a társadalmi haladás legkövetkezetesebb képviselője - és Jakob Kaiser, kereszténységszocialista szakszervezeti vezető politikai köre állt. A CDU tehát a demokratikus erők egységéhez tartozónak tekintette magát és programjává emelte a békéért és egy uj demokráciáért, a munkásosztály oldalán a társadalmi haladásért folyó harcban való részvételt. Ez valóban uj volt Németország kereszténveinek társadalmi orientációjában. A kereszténydemokrata pártalapitók már az antifasiszta harcban együttmüködtek a kommunistákkal, szociáldemokratákkal és

liberális demokratákkal, és együtt léptek fel az első demokratikus tömegmozgalmakban, a gazdasági és kulturális élet ujjáépitéséért.[39]

A berlini csoport a pártot nemcsak a szovjet zónában, hanem egész Németország területén meg akarta szervezni. Ez a törekvés azonban - elsősorban a berlini csoport valóban demokratikus iránya miatt - a nyugati zónákban nem talált megértésre. Amikor a berlini CDU-val párhuzamosan a tartományokban is megindult a CDU megszervezése, nemcsak "szeparatizmusról" volt szó, mint a franciák esetében, hanem politikai-ideológiai különbségekről is.[40]

A későbbi nyugatnémet CDU kiinduló pontja a kölni szervezkedés. Köln a régi Centrumpárt központja volt. Itt már a háboru alatt, 1945 márciusában gyülekeztek a centrumpárti politikusok. Vezetőjük Leo Schwering, volt porosz képviselő, egy interkonfesszionális keresztény párt megalakitására törekedett. A walberbergi domonkos rendi kolostorban találkoztak Schwering, páter Eberhard Welty szerzetes, valamint a német nagytőke meg nem nevezett képviselői és alakitották ki a háboru utánra a keresztény párt politikai koncepcióját.

A kapituláció után a Rajna-vidéken 1945. május 22-én határozták el egy kereszténydemokrata mozgalom megindítását. Az első gyülésre junius 17-én került sor Kölnben, a Kolpinghausban. A kölni gyülésen a Centrum tagjai jelentek meg, akiknek Schwering tartott programbeszédet. Két alapvető kérdést tisztáztak: megállapodtak a Centrum feloszlatásában, és az uj párt programjának előkészitésében. Schwering beszédében foglalkozott a konkrét programmal is. A 29 pontba foglalt tervezet központi kérdése a kapitalizmus visszaéléseinek megszüntetése volt. Ugyanitt Schwering vezetésével megalakitották a program-előkészitő bizottságot. A bizottságba beválasztották - egyetlen papként - Eberhard Welty-t is, aki a bizottságot meghivta a Köln melletti walberbergi kolostorba. Itt zajlottak le junius 23-24-én az elhatározó jellegü megbeszélések. Végül is 1945. junius 30-án került sor a "Kölni Irányelvek" (Kölner Leitsätze) néven ismertté vált program első megfogalmazására.
A program megfogalmazásában nagy szerepe volt Weltynek és rendfőnökének, Laurentius Siemernek. Az ideiglenes programként kezelt irányelvek elfogadása után a bizottság nem oszlott fel, hanem folytatta a vitát a leendő párt elnevezéséről. A terminológiai kérdések vitatása mögött elméleti-politikai nézeteltérések huzódtak meg. Az előkészitő bizottság egy része ellenezte a "párt" elnevezést, és egyszerüen "Keresztény Demokraták"-nak akarták nevezni magukat. A keresztény szakszervezeti vezetők nagy része inkább a "kereszténységocialista" terminológiával akarta kifejezni az uj mozgalom lényegét. Az alapitók 1945. julius 26-án vették fel az érintkezést Konrad Adenauerrel, aki a Centrum korábbi főtitkárával, Ruffinivel együtt kész volt a Centrum feladására.[41]

Az 1945. junius 30-i "Kölni Irányelvek" nagymértékben megfeleltek a berlini alapelveknek. Az "irányelvek" tükrözték a demokratikus és az antifasiszta törekvések hatását és több antimonopolista követelést is tartalmaztak. Legfőbb alapelve a polgári társadalom keretein belül maradó "igazi kereszténységocializmus" megvalósitása volt. Az első megfogalmazásban közzétett felhivásukban a "kereszténységocializmus" terminológiát még megtartották, de később elejtették, többek között azért, mert Adenauer a kereszténységocializmust homályos-

nak és félreérthetőnek tartotta. A junius folyamán létrejött kölni kereszténydemokrata csoport 1945. augusztus 19-én Kölnben kimondta a Christlich-demokratische Partei (Kereszténydemokrata Párt) megalakitását. A párttörténeti szempontból elhatározó lépésre 1945. szeptember 2-án került sor, szintén a kölni Kolpinghaus-ban, amikor a kölni, a düsseldorfi és az evangélikus Wuppertal-vidéki kereszténydemokrata csoportok létrehozták a rajnavidéki kereszténydemokrata pártot. A rajnai párt elnöke Leo Schwering lett, egyik ügyvezető elnöke pedig Adenauer. A vezetőségben foglalt helyet Robert Pferdemenges bankár is. A párt tagjainak nagyobbik része katolikus és volt Centrumpárti. Itt beszélt először az evangélikus Hans Encke tiszteletes, "vallásilag vegyes hallgatók előtt, a vallással átfütött politikai tevékenységről."[42] A gyülésen a berlini kereszténydemokraták képviseletében jelen volt Otto Lenz is. A rajnavidéki kereszténydemokrata párt megalakulása ekkor még heves ellenzést váltott ki abból a katolikus csoportból, amely továbbra is ragaszkodott a Centrumhoz, a katolikus felekezeti alaphoz. A kölniekhez csatlakozó Düsseldorfban az interkonfesszionális párt hivei voltak többségben. Vezetőik Robert Lehr és a kereszténységocialista szakszervezetek egyik irányitója, Karl Arnold volt. Ugyanitt Wilhelm Hamacher - aki korábban a Centrum rajnai főtitkára volt - a Centrum párt ujjászervezésére törekedett. Végül a küzdelem a Rajnavidéken a Centrum és a CDU között az utóbbi javára dőlt el. 1945 szeptemberében a CDU programjaként közzétett "Kölni Irányelvek" második megfogalmazása kimondta: "Isten az ura a történelemnek és a népeknek. A német politika a nemzetiszocializmus uralma alatt ezt az igazságot elárulta ... a felemelkedés a nép krisztusi életerejének hatékonyságától függ. Ezért olyan demokratikus állam hiveinek valljuk magunkat, amely keresztény, német és szociális."[43] (Kiemelés tőlem, G.J.) A program a továbbiakban a világnézeti alapon álló oktatási rendszert, a nagytőke hatalmának korlátozását követelte. Végül olyan rendszerért szállt sikra, amelyben az igazságosság és a közérdek igényei érvényesülnek.

Mönchen-Gladbachban a berlini Hermes és Kaiser-féle kezdeményezéshez hasonlóan, egységes munkáspárt szervezését készitették elő. A hesseni Frankfurt am Main-ban már korán kialakult Walter Dirk körül egy keresztény szindikalista csoport, amely 1945 szeptemberében a Frankfurti Irányelvek-ben, a berliniekéhez hasonló, a kereszténységocializmushoz közelebb álló programot hirdetett meg. A CDU frankfurti "Alapitási Felhivása" (Gründungsaufruf) más alapitófelhivásoktól, alapelvektől vagy irányelvektől abban különbözött, hogy "a demokratikus alapon álló szociális gazdálkodás" programját vallotta. A frankfurti csoportban tulnyomó volt a szakszervezeti befolyás, s a szakszervezeti egység segitségével egy ökonomikus programon alapuló munkáspárt megteremtésére törekedett. Megpróbálta összehangolni a katolikus Centrumot, a nemzeti protestánsokat és a szociáldemokrata párt jobbszárnyát, de elképzeléseit nem sikerült megvalósitania.[44]

Westfáliában mind a három lehetőség - tehát a katolikus Centrum ujjáélesztése, a felekezet-közi keresztény párt létrehozása és a jobboldali szociáldemokráciát is tömöritő, a szakszervezeti egységre támaszkodó munkáspárt alakitásának a lehetősége - követőkre talált. A párt 1945. szeptember 2-án

Bochumban Christlich-Demokratische Partei Westfalen - Lippe névvel alakult meg. Az alapitók többsége katolikus volt, de itt a protestánsok létszáma magasabb mint Kölnben.[45]

Észak-Németországban, Schleswig-Holsteinben a keresztény pártot Schlange-Schöningen és környezete hozta létre. Itt a protestánsok voltak tulsulyban, köztük sok földbirtokos és olyanok is, akik a korábbi jobboldali pártokhoz tartoztak, vagy pedig Poroszországból menekültek el. Ezért először egy jobboldali-konzervativ pártot akartak létrehozni. Ezt a tervet azonban, részben a polgári erőegyesités érdekében, részben pedig a potsdami szerződéshez ekkor még ragaszkodó megszálló katonai hatalom követelésére fel kellett adni. 1945 szeptemberétől Schlange-Schöningen evangélikus csoportja Christlich-Demokratische Aufbaupartei-nek (Keresztény Demokrata Ujjáépités Pártja) nevezte magát.

Hamburgban 1945 október 1-én alakult meg a Keresztény Demokrata Ujjáépités Pártja, amely itt kezdetben volt Centrumpártiakból és hozzájuk csatlakozott polgári liberális elemekből állt. A keleti CDU-ból a Schleswig-Holsteinba visszatérő Theodor Stelzer kezdeményezésére, a berlini és a rajnavidéki fejlemények hatására, a párt 1946. január 4-én a Demokratische Union (Demokratikus Unió) nevet vette fel, és a liberális-demokrata tendenciák kerültek benne előtérbe. Néhány hónappal később az észak-németországi keresztény párt is csatlakozott a CDU-hoz. Ugyanekkor kivált belőle a liberális-demokrata frakció, amely megalakitotta az Freie Demokratische Partei-t (Szabad Demokrata Párt - továbbiakban: FDP).[46]

Brémában a Centrum pártiak a baloldali liberálisokkal együtt 1945 végén létrehozták a Bremer Demokratische Volkspartei-t(Brémai Demokratikus Néppárt - továbbiakban BDVP). Ez a párt később kettészakadt: evangélikus része megalakitotta a helyi CDU-t, katolikus többsége viszont továbbra is fenntartotta a BDVP-t.[47]

A francia megszállási övezetben, Würtenbergben a Christlich-Sozialer Volksdienst (Keresztény-Szociális Népszolgálat) tagjai készek voltak interkonfesszionális alapon, tehát az evangélikusokkal együttes politikai szervezkedésre, de szivesebben látták volna a kereszténységszocialista párt kibontakozását, ezért a berlini, Kaiser-féle irányzathoz csatlakoztak. Rajna-Pfalzban a CDU elég későn, csak 1946-ban alakult meg. Északon a Koblenz-Trier-Montabaur kormányzóságban először a Centrum erői léptek fel kezdeményezően a Centrumpárt ujjászervezése céljából. A katolikusok többsége azonban itt is az uj uton való haladás mellett döntött, s 1945. október végén megalakitották a Christlich-Demokratische Partei-t (továbbiakban CDP). Délen - a korábbi bajor Pfalzban - az a nézet alakult ki először, hogy két keresztény párt legyen: külön a katolikusok és külön a protestánsok számára. 1946 elején azonban ezt a törekvésüket feladták, és 1946. március 5-én szintén csatlakoztak a rajnai CDU-hoz. Rajna-Hessenben 1945 szeptemberében Christlich-Soziale Volkspartei (Keresztény-Szociális Néppárt - CSV) alakult, amely csak 1947. február 16-án csatlakozott a Rajna-Pfalz-i CDU-hoz.[48]

A tartományi pártalapitások közül csupán a katolikus Bajorország Christlich-Soziale Union-ja (Keresztény-Szociális Unió - továbbiak-

ban: CSU) élte tul az 1945-46-os időszakot. 1945 májusában az Észak-bajorországi Würzburgban Adam Stegerwald, korábban porosz miniszterelnök és a keresztény szakszervezetek ismert vezetője állt a keresztény pártszervezkedés élére. Stegerwald a keresztény szakszervezeti mozgalomból ismerte Kaisert, s igy tájékozott volt a berlini CDU megalakitásáról és annak irányvonaláról, sőt, Bajorországban is a berlini példát kivánta követni. A felszabadulás után Bajorország fővárosában, Münchenben egy ügyvéd, Josef Müller körül gyülekeztek azok a haladó katolikusok, akik az uj keresztény politikai irány kialakitásának hivei voltak. Müllerrel, - aki 1944. julius 20-a után koncentrációs táborba került - Stegerwald 1945 juliusában vette fel a kapcsolatot. Ennek eredményeként, az 1945. augusztus 11-i würzburgi gyülésen tartotta meg Stegerwald a keresztény párt zászlóbontó beszédét. Beszéde "Wo stehen wir?" (Hol állunk?) cimmel vált ismertté. Stegerwald felszólitotta a német népet, hogy szakitson a két évszázados reakciós porosz szellemmel, és teremtse meg az uj szabad demokráciát. Ennek a demokráciának lényege azonos volt a kereszténység "alaptörvényeivel". Az augusztus 11-i program "Neugestaltung des deutschen Lebens" cimmel jelent meg (A német élet ujjáalakitása). A program olyan demokráciát hirdetett, amely a co-gestio elvét követő katolikusokat kielégitette: egységes szakszervezeteket, a munkásság és parasztság közti egyetértést és vallásszabadságot követelt. Stegerwald egy nemzeti, keresztény és szociális jellegü tömegpártot akart szervezni, amely kilép a Centrum korábbi elzárkózásából, konzervativ katolicizmusából, illetve feladja a Bajor Néppárt (BVP) szeparatizmusát. Stegerwald programját és nézeteit nemcsak Bajorország, hanem Baden, Würtenberg és Hessen is megismerte. A Rajna-vidéki CDU-val való nézeteltérések jele volt, hogy Adenauer, mint kölni főpolgármester, levelet intézett müncheni kollégájához, Karl Scharnaglhoz, amelyben a bajorokat a CDU-hoz való csatlakozásra szólitotta fel. Adenauer már 1945 őszén a "Keletről fenyegető veszéllyel" szembeni erőegyesités nevében sürgette az egységes keresztény párt megalakitását. Erre egyelőre csak tartományi szinten volt kilátás. Münchenben működött egy tartományi választmány, amely Fritz Schaffer (a BVP utolsó elnöke), Josef Müller és Alois Hundhammer vezetésével készitette elő a tartományi párt megalakitását. Az uj párt elnevezése körül Bajorországban is vita folyt. Stegerwald először a Christlich-Soziale Arbeiter- und Bauernpartei (Keresztény Szociális Munkás és Parasztpárt) elnevezés mellett volt. Végül Stegerwald engedett Müllereknek és a párt 1945. október 13-án "Christlich-Soziale Union" néven alakult meg Würzburgban. A CSU hamarosan egész Bajorországban kiszóritotta a Bayerische Volkspartei-t és a Bayerischer Volksbund-ot. (Bajor Népi Szövetség.) Mivel Stegerwald 1945 decemberében elhunyt, a CSU tartományi pártként 1946. január 8-án Münchenben alakult meg Müller elnökletével. Müller vezetésével a CSU-ban átmenetileg a liberális szárny kerekedett felül, mig a konzervativok vezetője Hundhammer volt, aki körül a felekezeti jelleghez ragaszkodó bajor szeparatisták tömörültek. A két irányzat közti kiegyenlitődést az 1949-ben pártelnökké választott Hans Ehard politikája jelentette.[49]

A katolikus politikusok egy része, felekezeti szükkeblüségből, s azért is,

mert a jobboldali protestánsok a CDU-n belül fontos pozíciókhoz jutottak, megkísérelte a Centrum ujjáélesztését. A düsseldordi Hamacher, a münsteri Johannes Brockmann, a westfáliai Rudolf Ameluxen és Helene Wessel vezetésével 1945. október 14-én Soest-ben megalakult az uj Zentrumpartei (Centrumpárt). Az ujjáalakult katolikus pártban is a tradicionális erők és célok álltak előtérben. A párt vezetője Hamacher lett. Az a kisérlet, amely arra irányult, hogy a Centrumot a szociáldemokrata párt és a kereszténydemokraták között egy világnézethez nem kötődő középpárttá tegye, csődöt mondott. Az emigrációból visszatért Karl Spiecker 1945 őszén megkisérelte, hogy a Centrum és a CDU között egy keresztény munkáspártot alakitson. A Centrumpárt kezdettől fogva a különböző irányzatok küzdelmének a szintere volt. Az egyik oldalon a tradiciókhoz, a felekezeti jelleghez, a katolicizmushoz ragaszkodó konzervativ erők, a másikon pedig a Spiecker által képviselt, kimondottan politikus és szociális irányzat állt.[50]

A nyugati zónákban az amerikaiak nem tanusitottak kezdetben különösebb rokonszenvet a szervezkedő kereszténydemokrata csoportok iránt, az angolok pedig határozottan ellenségesen viselkedtek velük szemben. Ez abban is kifejezésre jutott, hogy Konrad Adenauert, a Centrum régi exponensét, akit ők helyeztek vissza állásába, 1945 őszén igyekeztek háttérbe szoritani, s kölni főpolgármesteri tisztségéről is leváltották. Adenauer törekvése az egységes keresztény párt megalakitására 1945-ben nem volt realizálható, de tevékenyen részt vett ekkor is a régi Centrum tagjainak a kereszténydemokrata mozgalomba való átcsoportositásában.

1945. december 14-16 között ülésezett Bad-Godesbergben a CDU első összném et értekezlete, amelyen még a szovjet zónabeli CDU vezetői is részt vettek. A rajnavidéki, westfáliai, hesseni és berlini kereszténydemokrata vezetők - a bajorok kivételével - megegyeztek a Christlich-Demokratische Union elnevezésben. A program tekintetében is sikerült közos nevezőre jutniok, de a további szervezeti kapcsolatok kiépitésére, az egységes németországi kereszténydemokrata párt megteremtésére nem került sor. Bár még az egységtörekvés dominált, ezen az értekezleten már felfedezhetők a szakadásnak a jelei is. Ez egyrészt abban nyilvánult meg, hogy a keleti CDU elnöke, Hermes nem jelent meg Godesbergben, sőt, röviddel ezután kibukott a szovjet zónabeli CDU vezetésből is. Másrészt jelentkezett az elkülönülés a keresztény szakszervezeti szárny és Adenauerék között is. "A Bad-Godesberg-i tanácskozás legérdekesebb vonása, hogy a befolyásos szónokok tekintélyes része (Jakob Kaiser, Karl Arnold stb.) akkor még messzemenő konzekvenciákat akart levonni a nácizmus szörnyü éveiből. Különösen a gazdaságpolitikai programpontok voltak radikálisan monopóliumellenesek. Adenauer azonban jobb stratégának és még jobb taktikusnak bizonyult, mint ezek a politikusok... Adenauer nem vitatkozott velük, hanem azt bizonygatta előttük, hogy előbb ujjáépiteni kell, és csak azután vitatkozni a gazdasági rendről. Ez a gyakorlatban a monopoltőkés gépezet ujraindításával volt egyenlő..."[51]

3. A kereszténységszocialista ideológia alárendelése a kereszténydemokrata politikai stratégiának

Karl Arnold, a CDU egyik vezetője 1946 februárjában a Keresztény Demokrata Uniót "az ujraébredő kereszténységszocializmus fáklyavivőjének" nevezte.[52] Milyen célokat és elképzeléseket kapcsoltak ehhez a modernizált, ujjáéledő kereszténységszocialista koncepcióhoz? A már emlitett walberbergi értekezleteken résztvevők megbizásából Eberhard Welty dolgozta ki és 1946-ban könyv alakban nyilvánosságra is hozta azokat az alapelveket, amelyekből ennek a kereszténységszocializmusnak a fogalmáról képet alkothatunk. "Welty nem a társadalmasitott ember politikai és szociális létformáját akarja megváltoztatni, hanem az ember tudatának fejlődését helyezi vizsgálódásainak középpontjába. Igy a keresztény világszemlélet azután olyan egyetemes politikai gyógyszernek és egyedüli eszköznek látszik, amely a demokratikus és haladó társadalmi-gazdasági-politikai és erkölcsi ujjáépités problémáit megoldhatja... Ez az állam a bérmunkásokat mint "elsőrendü állampolgárokat" ismeri el, akiket egy-egy szakma rendjén belül szociális egyenjoguság, méltányos formák közötti "közremüködési jog" és megfelelő bér illet meg."[53] Welty a keresztény társadalomban a termelőeszközök tulajdonjogát "különleges tulajdonnak" nevezte. Szerinte a magántulajdontól az különbözteti meg a "különleges tulajdont", hogy az uj államban a termelőeszközök tulajdonosainak nagyobb szociális terhet kell viselniök, másrészt a termelési eszközök egy részét társadalmi tulajdonba kell venni. A termelőeszközök kapitalista magántulajdonát kell értenünk tehát a "különleges" tulajdonon is. A tulajdonjog Welty-féle interpretálásával a kereszténydemokrata irányelvek adekvátak. A "Kölni Irányelvek" pl. kimondták, hogy a "magántulajdont, amennyire lehet, meg kell tartani... Amennyire lehetséges, érintetlenül kell hagyni."[54] Ez azonban a keresztény politikai ideológia szerint nem zárta ki, hogy a gazdaságot a közjót érvényesitő, meghatározott állami irányelvek szerint ellenőrzésnek vessék alá.

Welty fellépését több szempontból is mérvadónak tekintjük: az ő tevékenysége fejezte ki ideológiailag a legpregnánsabban a neotomizmus alapvetéséből kifejlesztendő uj ideológiát. A nyugatnémet CDU magját alkotó kölni csoport, amely különben nem az egyház közvetlen érdekeinek szolgálatára készülődött, igyekezett megszerezni az egyház áldását az uj uthoz. Adenauer és Frings szövetségét megelőzve, - mikor még a püspökök haboznak, - kapcsolódott be Welty az ideológiai alapvetésbe. "Welty a tomista társadalomtan normáit akarta a gazdasági és szociális reformok alapjává tenni, és csak miután befolyásra tett szert, döntött a hierarchia is a CDU mellett." Az egyház támogatásának biztositásában tehát Weltynek kiemelkedő szerep jutott. De a CDU gazdasági és szociálpolitikájára csak részben volt kozvetlen hatással a katolikus egyház. "Welty a párt ugynevezett szakszervezeti szárnyát - Kaiseréket és társaikat, a volt keresztény szakszervezeti vezetőket (G.J.) - megnyerte a szociális partnerség gondolatának, és ezzel mintegy startpoziciót kölcsönzött a mindent átfogó osztályviszonyokat elmosó néppárt kiépitéséhez."[55]

A kapitalizmus válságának időszakában a kereszténységszocialista ideológia rugalmasan alkalmazkodott Németországban is a megváltozott körülményekhez, az osztályharc uj feltételeihez. A keresztény ideológia általában a társadalmi fejlődést, a változást vallotta. A tudományos szocializmussal azonban már a kiindulópontnál, a változások okainak feltárásánál ellentétbe került. A társadalmi fejlődés okait a kereszténységszocializmus a vallásban, a lélekben és az irracionalizmusban kereste. Szerinte meg kell valósitani a vallás tanitásait, és máris megszünnek a kapitalizmus ellentmondásai, a tőkés társadalmi rend és a polgári "kulturák" válsága, aminek előidézője a "dekrisztianizáció" volt.

A Welty által 1945-ben kialakitott nézeteket először 1946 őszén az Észak-Rajna-Westfáliában megalapitott "Arbeitsgemeinschaft für Christentum und Sozialismus" (Munkaközösség a kereszténységért és szocializmusért) keretein belül fejlesztették tovább. Ez a munkaközösség együttmüködött a walberberg-i kolostorban tevékenykedő Albertus Magnus Akadémiával. A munkaközösség anyagaiból kitünik, hogy milyen politikai funkciót szántak a kereszténységszocializmusnak, mint a szocializmus marxizmusellenes, polgári-kispolgári értelmezésének.[56] Elsősorban a tudományos szocializmust igyekeztek diffamálni. A munkaközösség első ülésén az egyik felszólaló kijelentette: "A leninizmus a mi világunk számára nem gyümölcsöző és szellemi értékekben nem elég gazdag."[57] Első lépésként a marxizmust megkülönböztették a leninizmustől, s a leninizmust egyértelmüen elvetették, mig a marxizmus "sajátos" értelmezésével a revizionista szocializmushoz közeledtek. Ez az ideológia a kommunistákkal való fokozatos szembefordulás és a reformista szociáldemokráciával való együttmüködés politikai gyakorlatának is megfelelt. A munkaközösség Marx korai irásaira támaszkodva igyekezett szembeállitani a fiatal Marxot az érett marxizmussal, a marxizmus-leninizmussal. A marxizmust interpretáló egyik kereszténységszocialista elképzelés arra a konkluzióra jutott, hogy "a szocializmus történelemformáló menetének eredetét vizsgálva, sok hasonlóságot találunk a kereszténységével, különösen pedig a katolikus egyház tomista filozófiájával..."[58] Ebből következett, hogy "a szocializmusnak le kell mondani a marxizmusról és az ateizmusról, csak igy maradhat hü eredetének természetes inditékaihoz". A munkaközösség emlitett értekezletén evangélikus részről Hans Sprenger, deltmondi tanügyi tanácsos ezzel kapcsolatban kijelentette: "Mi semmi mást nem kivánunk, csak azt, hogy a szociáldemokrata párt szakitson a korábbi doktrinával és forduljon napjaink embere felé."[59]

A modernizált kereszténységszocializmus alapelveit a munkaközösség alakuló értekezletén a másodelnök, Walter Rest "Tézisek a társadalmi rend kérdéséhez" (Thesen zur Gesellschaftsordnung) cimmel terjesztette elő. A lényeget abban összegezte, hogy az uj szocializmus "ne a tömegek kollektiv szocializmusa legyen, hanem dogmamentes, pluralista és perszonalista szocializmus, nyugat-európai szellemben."[60] A kereszténységszocializmus elhelyezkedéséről az uj német demokrácia politikai spektrumában ugy nyilatkoztak, hogy a "demokratikus és szociális ujjáépitésnek egyetlen ellensége a bal- és jobboldali radikalizmust képviselő bolsevisztikus fasizmus, a szélsőséges ellentéteknek, a nacionalizmusnak és a kommunizmusnak szintézise, amely a polgári és marxista tudatra leszükitett tévedéseket juttatja hatalomra."[61] A marxizmussal,

a tudományos szocializmussal ideológiailag szembenálló kereszténységszocializmus képviselői nem hagytak tehát kétséget az iránt sem, hogy ez a kereszténységszocializmus nemcsak antifasiszta, nemcsak az együttműködésre való hajlam és lehetőség van meg a mozgalomban, hanem a szembefordulásnak és elzárkózásnak az alternatívája is.

Természetesen nem felelne meg a valóságnak, ha a kereszténységszocializmust csak erre a mozzanatra szükitenénk le. A keresztény politikai ideológián, s a kereszténységszocializmuson belül is figyelemre méltó jelenség, hogy ekkor különböző osztályerőket és különböző politikai álláspontokat foglalt magába. A kifejezetten polgári "szocializmusért" küzdő uralkodó irányzat mellett, - amely végül is Adenauer nyomására konzervativ kereszténydemokrata politikai irányba fejlődve feladta szociális tartalmát és reakciós lett, - egy határozottan kispolgári jellegü irányzat is bekapcsolódott a kereszténységszocializmusba, illetve azon keresztül a kereszténydemokráciába, amely a kapitalizmus korlátozásának, majd pedig felszámolásának inditékát, és a marxista-leninista politikai erőkkel való szövetségi politikát képviselte. Ennek gyakorlati bizonyitéka a Kelet és Nyugat közti eltérő fejlődés a keresztény politikai ideológián és a párton belül.

A Kelet és Nyugat közti eltérő fejlődés végeredményben a társadalmi és politikai-hatalmi viszonyoktól függött. Többek között attól is, hogy a keresztény politikai körök antikapitalista és antimonopolista törekvéseik megvalósitásáért összefogva a munkásosztállyal, letérnek-e a kereszténységszocializmus erre alkalmatlan koncepciójáról, s a munkásosztály marxista-leninista utján megtalálják-e a szocialista társadalmi közösséget; vagy pedig ezeket az antikapitalista és antimonopolista törekvéseiket az állami monopolkapitalizmus restaurációja zátonyra futtatja. A keleti CDU-ban az előbbi, a nyugatiban az utóbbi perspektiva valósult meg. Mindkét irányu fejlődésre megvolt a lehetőség, hisz a kereszténységszocializmus demokrata interpretálásu formája a második világháboru után a kapitalista országok polgári, katolikus vagy keresztény pártjai programjának alapvető részévé vált. A keresztény pártok kongresszusain a pártok vezetői nem egy esetben kijelentették, hogy a kapitalizmus ideje lejárt, és a szocializmus korszaka következett el.

Hogyan alakult a kereszténységszocialista politikai ideológia Kelet-Németországban?[62] 1946. február 13-án a CDU berlini kibővitett vezetőségi ülésén Jakob Kaiser, a párt egyik alapitója és vezére kijelentette, hogy Németország minden régi intézménye válságba került és a CDU nem törekszik ezek mesterséges felélesztésére. A CDU Kaiser szerint "népi jellegü párt", és a "szocialista rend" megvalósitására törekszik, s ezt a kereszténységszocializmus uj gazdasági és szociálpolitikai módszerekkel válthatja valóra. Kaiser szembeállitotta, ahogy ő mondta, a "CDU szocializmusát" a burzsoá világnézettel, és kijelentette, hogy a CDU számára is szükség van az együttműködésre a többi szocialista irányzattal. 1946. junius 16-án a CDU első berlini kongresszusán Kaiser megismételte, hogy a burzsoá rend a multé, s hogy ők a szocializmus hivei. De a szocializmust Kaiserék is "sajátosan" értelmezték. Az ő szocializmusuknak semmi köze sem volt a tudományos szocializmushoz. Elutasitották a proletariátus diktaturáját, mert szerintük a háboru

utáni német társadalomban értelmetlen az osztályharc. Azt javasolták, hogy az anyagi javakban fennálló különbségeket egyenlitsék ki, és ezáltal az osztályharc automatikusan megszünik. Kaiser kijelentette, hogy "a fasiszta diktatura után, annak tapasztalatai alapján a német nép egy proletárdiktatura gondolatát is vissza kell, hogy utasitsa."[63] Egyidejüleg elutasitotta a berlini kongresszuson a kereszténységszocializmus nevében a termelőeszközök államositásával kialakuló "egyenlősdiséget" is.

A keleti CDU élén Kaiserék - figyelembe véve az ottani erőviszonyokat - a kereszténységszocializmus alapján, tehát közvetett formában lazitani igyekeztek az antifasiszta-demokratikus együttmüködésen. A frontális támadás a keresztény politikai erők izolálásához vezetett volna. Objektive azonban, - mint ahogy Kaiser 1947-ben nyiltan bevallotta, - a kereszténységszocializmust 1946-tól a marxizmus "hullámtörőjének" szánták, amelynek taktikai célja az antifasiszta-demokratikus pártok egységfrontjának megbontása volt.[64] Kaiser egyben arra is törekedett, hogy a társadalom ujjáépitése egész Németországban a kereszténységszocializmus elvein alapuljon, és igy a szovjet megszállási övezetnek a nyugathoz való közelitésével, a CDU segitségével, végső soron az ellenforradalmat exportálja Kelet-Németországba. "A kereszténységszocializmus Kaiser szerint hidverés Kelet és Nyugat között", amit szerinte ugy kell megvalósitani, hogy a "Kelet szocialista gazdálkodása a Nyugat politikai demokráciájával egyesüljon".[65] Ez a politika azonban nem vezetett eredményre, mert a demokratikus-antifasiszta Németország megteremtésében minden meggyőződéses keresztény, aki Németország haladó társadalmi rendszerének ujjáépitését keresztényi és kispolgári szempontok szerint képzelte is el, részt vehetett. A kereszténységszocializmus "hidkoncepciójának" kudarca után Kaiser és társai Nyugatra távoztak.

Milyen irányba fejlődött a kereszténységszocialista politikai ideológia Nyugat-Németországban? A nyugati zónákban is radikális kijelentéseket tettek 1945-46 folyamán a CDU egyes vezetői. Egy dortmundi ujságban, a Westfalen Postban 1946 október derekán közzétették a helyi CDU választási felhivását. Ebben többek között kijelentették: "A kapitalizmus összeomlott. Mi haladók vagyunk, nem vitatjuk ezt. Uj korszak következik, amelynek szocialista jellege van."[66] 1947. február 3-i beszédében Konrad Adenauer is elismerte, hogy "a gazdaság kapitalista szisztémája nem szolgálta a német nép politikai és szociális életének érdekeit. A német gazdaság uj strukturájának arra a tényre kell épülnie, hogy a kapitalizmus korlátlan uralma elmult."[67]

A protestáns környezetben élő keletnémet CDU politikai ideológiájára nem nyomta rá olyan erősen bélyegét a katolikus szociális doktrina, mint a katolikus jellegü nyugati zónákban, különösen pedig Bajorországban. Itt a kereszténységszocialista politikai ideológiának a katolikus szociális doktrina szerves részévé vált. A katolikus szociális doktrinából elsősorban két alapelvet: az államelméletet és a tulajdonról szóló tanitást vették át. A katolikus szociális doktrina osztályfölöttinek vallotta magát. Elutasitotta a tudományos szocializmust, de birálta a kapitalizmus egyes jelenségeit is. Részletesen kifejtette mondanivalóját az osztályokról, osztályharcról, osztályviszonyokról és a társadalmi struk-

turáról. A Rerum novarum óta alapjai nem változtak, de érvei annál inkább modernizálódtak. Más ideológiákkal szemben elismerik, hogy vannak osztályok és ebből következően osztályharc, de ezt rossznak, természetellenesnek tartották. Felfogásuk szerint az osztálytagozódás megszüntetéséhez az osztályellentéteket, az osztályharcot kell megszüntetni, tehát az ok és okozat megcserélődött. Mivel a "természetes" társadalomban sem lehet meg a munka tőke nélkül, és megforditva, tehát az osztálytársadalom oka változatlanul fenntartandó. Igy a végcél sem az osztálynélkül, kommunista társadalom, hanem a "hivatásrendi társadalom" megvalósitása maradt. Az osztályharc helyébe állitott osztályegyüttmüködés vezet el oda, hogy az osztályok helyett a hivatások szerinti strukturális változások következtében létre jön a hivatásrendi társadalom. A hivatásokra épülő társadalomban viszont már annak lényegéből következik az együttmüködés.[68]

A fentiek értelmében a keresztény politikai ideológia tagadta az állam osztályjellegét, és azt osztályok fölöttinek nyilvánitotta. Az államhatalmat isteni eredetünek tekintették, amelynek alapvető funkciója nem a mindenkori uralkodó osztályok hatalmának fenntartása és a kizsákmányolás biztositása, hanem a "közjó" szolgálata. A közjó szolgálata pedig nem az osztálytársadalomban kizsákmányolt osztályok érdekeinek a szolgálata, hanem az ő kifejezésükkel élve, a személyiség teljes szabadságának és kifejlődésének biztositását jelentette. Eberhard Welty a közjó szolgálatából a munkát emelte ki. "Mikor az ember csak táplálékát szerzi, vagy ruháját készíti, - irja - már bizonyitja teremtő képességét, és ügyességét... előbbrevivő és teremtő munkáink közvetlenül hasonlóvá tesznek minket az előrelátó és gondoskodó istenhez..."[69]

A kereszténységszocialista ideológia középpontjában a termelőeszközök tulajdonjogának problémája állt. A tulajdont Schilling, Nell-Breuning és mások neotomista teológiai alapon a természetjogból vezették le, amely szerint az ember természetének a magántulajdon felel meg, a magántulajdonjog az ember természetes joga. Ezért a kereszténységszocializmus célja: "tulajdont mindenkinek!" A kapitalizmus valósága ezzel szemben az, hogy kevesek kezében halmozódott fel a tulajdon. Hogyan lehet ezen változtatni, és megvalósitani a kereszténységszocializmus "végcélját", ha a termelőeszközök tőkés tulajdonának kisajátitását elutasitják, sőt éppen annak fenntartását kivánják? A választ a neotomista tulajdon-elmélet alapján adták meg: a tulajdon "kettős jellegéből" - egyéni és társadalmi aspektusából - indultak ki. A tulajdonosnak nyilvánvalóan egyéni céljai vannak, de mint a társadalom organikus tagja, a társadalom javát kell szolgálnia, megfelelően élve a tulajdonával. A tulajdon társadalmi aspektusa a közjó, a közjó érvényesitője viszont az állam. "A társadalmi közintézmények kötelesek gondoskodni arról, hogy a tulajdonosok a köz javára használják fel termelőeszközeiket." - irta Maritain.[70] Az állami monopolkapitalizmus intervencionalizmusának elméleti megalapozása a katolikus szociális doktrinában a körül kristályosodott ki, hogy az állam a közjó érdekétől vezéreltetve köteles kijelölni a tulajdonnak és a tulajdon felhasználásának határait, befolyásolni a gazdasági folyamatokat. A Maritain, Breuning, Welty és mások által képviselt neotomista teológiai állásponton alapuló szociális doktrina, illetve ennek politikai megfogalmazását adó kereszténydemokrácia 1945-1949

között Németországban elsősorban az állami intervencionalizmust helyezte előtérbe.[71]

A "beavatkozás" célravezető formáinak keresésében a keresztény politikai ideológia meglepően rugalmas. A katolikus szociális tanitás formájában, érveiben változott, alakult az osztályharc konkrét feltételeinek megfelelően. Változott a magántulajdon megitélésében is. A második világháboru után különösen kiemelték a termelési eszközök magántulajdonának "szociális funkcióit". Hangsulyozták, hogy a magántulajdonnak összhangban kell állnia az igazságosság és a szeretet "krisztusi" elveivel.[72] A "tulajdont mindenkinek" cél konkrét megvalósitására vonatkozóan a különféle kereszténységocialista, kereszténydemokrata csoportoknak más-más javaslataik voltak. Például az üzemekben működő ugynevezett "szociális bizottságok", amelyekben a keresztény szakszervezeti munkások vannak nagy többségben, a következőt javasolták: a tőkés üzemek profitjának egy részét arra kell felhasználni, hogy a munkásoknak és alkalmazottaknak kisrészvényeket vagy más ehhez hasonló értékpapirokat vásároljanak. A nagytőkések nem fogadták örömmel ezt a profitot csökkentő javaslatot. A CDU-ban is nagy vitákat váltott ki.[73]

Nagyobb megértésre találtak a tőkéseknél a "tulajdont mindenkinek" elv munkabérből való realizálását célzó javaslatok. Például Ottó Schilling[74] azt javasolta, hogy a munkabért osszák fel két részre: 1. fogyasztási bérre; ezt közvetlenül fogyasztásra használják fel; 2. beruházási bérre; ezt megtakaritják, kisrészvények illetve más értékpapirok vásárlására vagy hasonló módon használják fel. Eszerint a munkabér lenne a tulajdonképzés eszköze anélkül, hogy a tőkésre külön megterhelést róna. Természetesen a keresztény szociológusok szerint is ez csak akkor valósitható meg, ha a munkabért meghatározó tényezőket a tőkések szem előtt tartják. Szerintük a bért két szempont határozza meg: a) a munkás teljesitménye; b) a szociális szempont. A szociális szempont három eredőből, 1. a munkás életszinvonalából, 2. az üzem rentabilitásából és 3. a "megtakaritás"-ból adódik.

Gyakorlatilag a bérből a megtakaritás csak a fogyasztásról történő lemondáson alapulhat. A fogyasztásról való lemondáson alapuló tulajdonszerzés elméletének lényege az, hogy a "fogyasztási bért" a lehető legalacsonyabb szinvonalon tartsa, hogy ezáltal minél nagyobb legyen a tőkés ujratermelés finanszirozásához való hozzájárulást jelentő "beruházási bér". Ennek az ideológiai álláspontnak gyakorlati politikai vetülete a CDU-CSU programjában a népi kapitalizmus meghirdetése, a népi részvények jelszava. A CDU ösztönzésére alakultak meg a vállalatoknál a népi részvényesek szövetségei, az ugynevezett "Volksaktienverein"-ek. (A CDU vezetőségének számitása szerint, ha a népi részvények eladása sikerrel jár, évi 4,5 milliárd DM-mel gyarapodik a nyugatnémet vállalatok tőkéje. Ha a munkások megkapják az ezért járó átlagos osztalékot (7, 5%), ez évi kb. 300 millió DM lenne.)[75] A népi részvények anyagi javakban realizálódó hatása elsősorban politikai következményekkel jár: a nagyobb jövedelem, a részvény a munkást a vállalathoz köti, erősiti illuzióját, hogy ő is a vállalat tulajdonosa, gyengiti a munkásosztály gazdasági-politikai harcát, a tulajdonosi tudat tendenciáit erősiti.

4.A CDU ahleni programja

A zónán belüli tartományi és városi pártszervezeteket zóna-szinten először 1946. február 5-én a brit zónában, Krefeld-Uerdingenben Adenauer egyesitette, akit egyidejüleg megválasztottak a zónabeli CDU elnökének. A párt élén álló zónaközi bizottság 1946. március 3-án adott programot. A CDU brit zónában elfogadott pártprogramja, amelyet Adenauer irányitásával dolgoztak ki, a következő alapelveket állitotta fel: "Minden gazdálkodás célja a nép szükségleteinek fedezése... Minden tevékenység kiindulópontja a személyiség elismerése. Az egyén gazdasági és politikai szabadsága szorosan összefügg. A gazdálkodás formája és vezetése nem veszélyeztetheti az egyéni szabadságot. Ezért az egyén gazdasági létének és szabadságának erősitésével kell megakadályozni, hogy egy személy, társaság vagy bármely szervezet olyan gazdasági erőt összpontositson kezében, amely a gazdasági vagy politikai szabadságot veszélyeztetheti."[76]

A rajnai CDU, mint a legerősebb és leghatározottabb csoport, kezébe ragadta a kezdeményezést. Vezető szerepének biztositásában közrejátszott az is, hogy Konrad Adenauernek jó kapcsolatai voltak Frings biborossal, a kölni érsekkel, aki támogatta törekvéseit. Hozzá kell azonban tennünk, hogy Adenauer, akit az angolok Köln főpolgármesteri tisztébe ismét visszahelyeztek - a rajnai CDU vezetését olyan időpontban vette át, amikor a párt a kritikus alapitási időszakon sikerrel tuljutott, és győztesen került ki a Centrum ujjáélesztőivel vivott harcból. Adenauer 1946. március 24-én Kölnben elmondott beszédével szerepelt először pártvezetőként. Ellenfelei, a párton belüli demokratikusabb irányzat képviselői, és egyben a pártalapitók, elsősorban Leo Schwering és társai Adenauerben továbbra is csak egy községpolitikust (Kommunalpolitiker) láttak.[77]

A valóságban Adenauer két dologban máris megelőzte ellenfeleit. A Centrum kölni csoportjában, ahova Adenauer is tartozott, már a század első évtizedében felmerült a gondolat, hogy a klerikális politikai arénát ki kellene tágitani, és összkeresztény alapon a protestáns északnémet burzsoáziát is a Centrum zászlaja alá kellene tömöriteni. Ez az igény 1945 előtt nem realizálódott, de maga a politikai szándék mély benyomást gyakorolt Adenauerra, aki "fél évszázad multán e gondolatban fedezte fel a német burzsoázia talpraállitásának és párttá szervezésének lehetőségét."[78] Adenauer mint Köln centrumpárti főpolgármestere érte meg a nácik hatalomra jutását, de a későbbiek folyamán nem szolgálta ki a nácikat. Adenauer nagyobbik előnye a CDU-n belüli politikusok között azonban az a külpolitikai orientáció és koncepció volt, amit még 1945-ben kidolgozott. Adenauer 1945 őszén roppant gyorsan felismerte, hogy mi az oka a nyugatiak ellenszenvének egy esetleges burzsoá párttal szemben. Az angolok megnyerésével nem kisérletezett, mert a német szociáldemokrácia angol orientációja ebben már megelőzte. Adenauer felismerte, hogy az amerikaiakat kell megnyerni, méghozzá határozott külpolitikai hitvallással. Adenauer 1945. október 5-én nyilatkozott a New Cronicle angol, és az Associated Press amerikai lapnak: "Az elmult száz év eseményei után megértem Franciaország és

Belgium vágyát a biztonságra... az Oroszország által megszállt rész beláthatatlan időre elveszett Németország számára... Ezért hát az oroszok által meg nem szállt három részt ... államjogi kapcsolatba kell engedni egymással. Ez a kapcsolat egy szövetségi állam formáját öltené. Nézetem szerint a legfontosabb e részek gazdasági életének és kiváltképp a Rajna-Ruhr államgazdaságának az egyesitése Franciaországgal..."[79] Ezt a koncepciót Adenauer egyszer már 1918-ban felvette, de akkor a győztes francia imperializmus nem tartotta szükségesnek megvalósitását. "Adenauer bizonyitékát adta annak, hogy felismerte az amerikai imperializmus törvényszerü német- és Európa-politikáját, és fel tudott ajánlkozni e politika szolgálatára a saját huszonöt évvel korábbi Centrum ideológiájának és politikájának hajszálnyi változtatása nélkül. E koncepció lényege: Németország katolikus részének Nyugat-Európa oldalán a helye. A rajnai németeknek nem fűződik érdekük a porosz keleti ambiciók támogatásához. A mult századi katolikus partikularizmusból igy lett huszadik századi szeparatizmus."[80] Ezzel Adenauer igazolta, hogy n e k i van politikája, s csak az volt hátra, hogy azt is bizonyitsa: erőt is tud e politika mögé állitani. Lényegében ismét a régi Centrum tapasztalatából indult ki, amikor ezt az erőt a felekezeti jellegü párt helyett a keresztény bázison vélte összehozhatónak. Ennek a politikának a jegyében - egyelőre a háttérben maradva, de annál határozottabban, - látott neki Adenauer a CDU felépitésének. Ez a politikai konstrukció tulnőtt a majdani nyugatnémet kereteken, s a Kis-Európa, a katolikus Európa megalapozója lett, a CDU - MRP - DC, Bonn-Párizs és Róma háromszögének megalkotója, amely ekkor az amerikai politikai célokat szolgálta, és biztositotta a közös belső és külső frontot a baloldal, illetve a Kelet ellen.

Az eddigiekből kitünik, hogy 1945-1946-ban a különféle regionális programjellegü megnyilatkozások a kereszténydemokrácia oldaláról a szociális szempontoknak is fontos szerepet tulajdonitottak. 1946-ban a CDU-ban - a többi európai kereszténydemokrata párthoz hasonlóan - domináltak még az antifasiszta, demokratikus és szociális tendenciák, a baloldali erőkkel, a munkáspártokkal való együttmüködés igénye. A németországi kereszténydemokrácia programjában is messzemenő államositásokról, az üzemek munkásellenőrzéséről, a monopoltőke és a politikai hatalom összefonódásának megakadályozásáról volt szó. 1946 politikai légköre ugyanis gyökeresen különbözött Németországban is a következő esztendőkétől. A potsdami egyezmény értelmében Németország demokratikus egyesitésének és átalakulásának kellett volna bekövetkeznie, az antifasiszta hatalmak közremüködésével. A belső fejlődésben az antifasiszta együttmüködés a demokratikus pártok között 1946 derekáig meg is valósult.

A nagypolitikában ettől kezdve az antifasiszta koalició megbomlott, a Kelet és Nyugat kapcsolatai rosszabbodtak. A nemzetközi viszonyok megváltozásának Németországot közvetlenül érintő jelei között emlithetjük Byrnes amerikai külügyminiszter 1946. szeptember 6-i stuttgarti beszédét, amely Németország egyesitésének szavakban való hangoztatásával már a nyugati zónák elválasztását készitette elő a keletitől. Ekkor hirdette meg Byrnes a "bizónia"-programot, a két angolszász zóna együttmüködését. 1946. december 2-án létrejött a megállapodás a két zóna gazdasági egyesitéséről, ami 1947. január 1-én lépett

életbe. A másik ilyen elképzelés az egységes, demokratikus Németország létrejöttének megakadályozására Churchill terve volt az Európai Egyesült Államokról. 1946. szeptember 19-i zürichi beszédében az Európai Egyesült Államokhoz vezető első lépésként a német-francia közeledést jelölte meg.[81] Nyilvánvaló, hogy az Egyesült Európában nem szántak szerepet a szocialista Szov-Szovjetuniónak, hanem éppen forditva, azzal szemben akartak erős falat kiépiteni, s a német ujjáépitést ennek keretében kapitalista irányba megvalósitani.

A külpolitikai erőviszonyok nagy általánosságban való alakulásának megfeleltek a német belső viszonyok is. Az 1945-ös kommunista-szociáldemokrata akcióegység továbbfejlesztésével, a szovjet zónában Berlinben, 1946. április 20-21-én megalakult a Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (Németország Szocialista Egységpártja - továbbiakban: SED).[82] A keletiek Grotewohl vezetésével a munkásosztály politikai egységének létrehozásával a szocializmushoz vezető utat választották. A nyugati zónák szociáldemokrata pártjai pedig Schumacher vezetésével a kommunistákkal való szembefordulás, s a kereszténydemokratákhoz való további közeledés utját járták.

A CDU és a CSU politikailag fokozatosan közeledett egymáshoz, annak ellenére, hogy a CDU eddigi "alapelveivel" szemben egészen más társadalmi és állami rend megteremtését hirdette meg a CSU 1946 decemberi "alapprogramja."[83] A CSU programja leszögezte: "Elismerjük az állam jogát a gazdálkodásnak a közjó szempontjai alapján való irányitásához. De ellenezzük a tervgazdálkodást, mint a kollektiv gazdálkodás eredményét. Küzdünk a liberális gazdaság ellen, de helyeseljük az egyéniség kibontakozását, szociális kötelességeinek keretein belül."[84] Bár a CSU a munkások és alkalmazottak korlátozott beleszólási jogát, haszonrészesedését és a termelőeszközök részleges köztulajdonba vételét is szükségesnek tartotta, a hangsuly a "kis- és középüzemek különleges előmozditásán", tehát a kistulajdonosi rétegek érdekeinek, mint már korábban hangsulyoztuk, merőben utópisztikus jellegü, védelmezésén volt. A CSU 1946 decemberi programja a kapitalizmus előtti társadalmi formáció elemeit tartalmazó kereszténységszocialista ideológiára épült fel. A liberális parlamentáris demokráciával és a proletár-demokráciával szemben a hivatásrendi társadalmat képviselte. A középrétegekre, a kistulajdonosokra, kispolgárokra támaszkodó, prekapitalista termelési módot idealizáló, s a feudalizmus nyomait magán viselő patriarchális szempontokkal átitatott kereszténységszocialista ideológiát jelentette ez, amely mind Kaiserék, mind pedig a demokratikus-liberális értelmezésü rajnavidéki kereszténydemokrata elképzelésektől különbözött.

A CSU programja után látott napvilágot a CDU gazdasági programja. A brit zónában müködő CDU a westfáliai Ahlenben 1947. február 3-án tartott kongresszusán hirdette meg az "Ahleni gazdasági programot", amely alapjában véve az 1945-ös "Kölni Irányelvek"-re és az 1946 márciusi pártprogramra épült.[85] A nyugati polgári demokráciák nagy pártjainak, - a kommunista pártok kivételével, - nem volt a hagyományos értelemben vett programjuk. Politikájuk nem tette szükségessé a program határozott megfogalmazását. Ehelyett a pártok az akció- vagy munkaprogramokat részesitették előnyben, amelyek alapját termé-

szetesen szintén meghatározott elvi,elméleti szempontok (alapelvek, irányelvek stb.) képezték. A világnézet pontos körülhatárolásának elmaradása a taktikai elképzelések mellett elsősorban oda vezethető vissza, hogy sem a keresztény politikai tömegpártok, sem a reformista szociáldemokrata pártok nem álltak egységes, határozott ideológiai alapon. Ezért nem is volt lehetséges a párt politikai cselekvőképességének, és "osztályok fölöttiségének", "nyitottságának" veszélyeztetése nélkül teoretikus programot alkotni. A dezideológizálás eredménye az volt, hogy a pártok programjai "elkerülik a távolabbi jövőbe mutató világnézeti elvek megfogalmazását és előtérbe helyezik az aktuális problémák megoldásának szükségességét".[86] Ezek az általános észrevételek jellemzők voltak a CDU első pártprogramjára is, bár fokozott mértékben az 1950 utáni programjaiban kerültek előtérbe.

Az 1947. február 3-i ahleni gazdasági program két fő részből állt: I. Elméleti részből. II. Gazdasági programból. A program elméleti része abból az alaptételből indult ki, hogy "a kapitalista gazdasági rendszer a német nép állami és szociális létérdekének nem volt megfelelő". Ezért alapvető szociális és gazdasági ujjászervezésre van szükség, amelynek célja nem a kapitalizmus változatlan restaurálása, hanem a "nép jóléte". Az ujjászervezés alapelveként az ahleni program megismételte a CDU 1946 márciusi programjának alapelveit. A CDU ahleni kongresszusa ezeknek az alapelveknek a folyományaként fogadta el az "Ahleni gazdasági programot". A program szerint a német gazdaság uj strukturájának létrehozásánál azt kell szem előtt tartani, hogy az biztositsa az egyén gazdasági és politikai szabadságát, a technikai haladást, és az egyéni kezdeményező készséget. Ezért elutasitotta mind a korlátlan magánkapitalizmust, mind pedig az ennél is "veszélyesebbnek" tartott államkapitalizmust. Az uj struktura megvalósitása érdekében a karteltörvényt, a monopóliumok korlátozását, a bankok ellenőrzését, a szénbányák és a vaskohászati üzemek államositását kivánták megvalósitani. A magántulajdon jogát azonban alapjaiban az ahleni program is érintetlenül hagyta, csak az előbb emlitett szükséges korlátozásokat tartotta megengedhetőnek.

A munkaadók és munkavállalók közötti viszony "ujjáalakitását" hirdették meg az üzemen belül. "Azokban az üzemekben, - szólt a program - melyekben nagyságuk miatt a munkavállalók és vállalkozók között már nincs személyes kapcsolat, ott a munkavállalók számára biztositani kell az ügyvitelbe való részvétel jogát a gazdasági tervezés és a szociális szerkezet alapvető kérdéseiben."[87] A program a fenti alapelv szerint az üzemen belüli ellentétek békés kiegyenlitésére konkrét javaslatokat is tett, társadalmi szinten pedig a munkás-tőkés ellentét csökkentése érdekében hirdette meg a "részvétel" elvét. Ehhez szervesen kapcsolódott az a követelés is, hogy "bizonyos határig" a dolgozók a vállalati haszonból részesedhessenek. Az ahleni program befejező részében a gazdasági rendszer bizonyos foku tervszerüsitéséről és demokratikus ellenőrzéséről intézkedő követeléseket állitott fel.

Hogyan értékelhetjük a CDU "Ahleni gazdasági program"-ját? A kommunisták és szociáldemokraták mellett, akik a kulcsfontosságu iparágak államositását követelték, a kereszténydemokraták is a bányák és a nagy kohászati üzemek államositását javasolták. Több tartományban, igy például Hessenben az

alkotmányban is szerepeltek ezek a követelések, az amerikai katonai hatóság azonban vétót emelt megvalósításuk ellen. Alapvető követeléseit tekintve a program nem mondott ellent a kommunista párt minimális programjának, de ezt tekintette maximális programnak. Az 1947-es ahleni program még antifasiszta-demokratikus jellegü megnyilatkozás volt. De nem fejezte ki az egész németországi kereszténydemokrácia álláspontját, bár az amerikai zóna CDU-ja is átvette. Az amerikai és angol zónabeli kereszténydemokrata pártok első közös értekezletén, 1947. augusztus 14-15-én Adenauer a programot a német gazdasági és társadalmi élet ujjáteremtésének fontos mérföldköveként értékelte. A gremieni értekezlet azonban nem fogadta el az ahleni gazdasági programot a CDU hivatalos platformjának, csupán a brit zóna kereszténydemokrata programjának tekintette.[88]

Milyen politikai változások mentek végbe a kereszténydemokrata párton belül a Szövetségi Köztársaság létrehozása időszakában, tehát az uralkodó párttá válás idején? A CDU-ban kezdetben viszonylag erősek a baloldali elemek, s a nyugati zónákban is a párt sulypontja részben a szakszervezeteken, a volt keresztény szakszervezeti mozgalom bázisán, s a kispolgárságon nyugodott. 1946 végétől ez a sulypont fokozatosan a nagypolgári és ujjáéledő ipari bázisra tevődött át. Jakob Kaiser, miután a szovjet zónából emigrált, a kereszténységet nyugaton is a kelet- és a nyugat közötti hidnak tartotta. A Kaiser-féle volt kereszténységi szocialista szakszervezeti vezetők, akik nem a nagytőke közvetlen érdekeit tartották szem előtt, s a keresztény politikát harmadik utnak tekintették a szocializmus és a monopolkapitalizmus között, 1947 elejétől az Adenauer-Erhard vezette szárnnyal szemben vereséget szenvedtek, s elvesztették befolyásukat Adenauerék javára. Adenauer a kommunizmussal való kibékithetetlen ellentétet hangsulyozta. Az Adenauer-féle CDU már az amerikai politikából átvett antikommunizmust és a kereszténységi szocializmusból kialakitott konzervativvá és szociális akcióvá degradált kereszténydemokráciát ötvözi magába. Adenauer kiszoritotta a CDU-ból a baloldali elemeket, s ezzel megszüntette a párt "szocialisztikus" szinezetét. A németországi kereszténydemokrata párt Adenauer kezében válik konzervativ, sőt reakciós párttá.[89] A CDU belső fejlődése 1946 végétől, 1947 elejétől vett jobboldali fordulatot. Ez tartalmilag a kereszténységi szocialisták (azaz a kispolgári és munkás szárny) kiszoritását, a monopoltőke párton belüli felülkerekedését jelentette. A fordulatot a nemzetközi erőviszonyoknak a belső demokratikus erők számára kedvezőtlen alakulása is nagymértékben befolyásolta.

A CDU ideológiájában, különösen ennek szociális-gazdasági programjában fokozatos változás következett be az ahleni program meghirdetése után, s nem a program irányába, hanem azzal szemben. Igy az ahleni program, mint az 1945-1946-os megnyilatkozások összegezése, a demokratikus fejlődés tetőpontja is volt a nyugatnémet CDU-ban, s az utána következő változások - mint a későbbiekben kifejtjük -, negativnak értékelhetők.

Az egyes zónák politikai erőviszonyait jól mutatják az 1946-47 folyamán lezajlott tartományi gyülési képviselőválasztások eredményei. A szovjet zónában 1946 augusztusban megtartott választásokon a SED 4 658 482 szavazatával szemben az LDPD 2 410 146, a CDU 2 397 976, s a Vereinigungen der Gegen-

seitigen Bauernhilfe (A kölcsönös segitség jegyében alakult parasztszövetkezetek - továbbiakban: VdgB) 295 483 szavazatot kaptak. A CDU tehát kénytelen volt megelégedni a harmadik hellyel.[90] Még kedvezőtlenebb ez az arány a munkáspártokkal szemben a CDU számára Berlinben. Itt a SED 19,8% és az SPD 48,7%-ával szemben 22,1%-ot ért el, de megelőzte az LDPD-t, amely 9,4%-ot kapott.[91]

Berlinben és a szovjet zónában a CDU befolyása nem volt döntő jelentőségü. Fejlődése eltért a nyugati zónák pártjaitól. A párt demokratikus irányba fejlődött tovább, s belső megtisztuláson ment keresztül. 1947. december 6-án Berlinben összeült a SED által összehivott Deutscher Volkskongress (Német Népkongresszus). A demokratikus pártok szorosabb együttmüködését meghirdető kongresszus időpontjában a CDU szovjet zónabeli vezetői közül többen nyugatra távoztak, mert nem értettek egyet a szovjet hatóságokkal és a SED-del való együttmüködéssel.[92]

A három nyugati övezetben 1946 október és 1947 május között tartották meg a tartományi választásokat. Az amerikai zónában a CDU 2 726 171 szavazattal állt az első helyen, az SPD 2 334 293 és a KPD 575 084 szavazatával szemben. A francia zónában szintén a CDU szerzett többséget, 984 531 szavazattal, az SPD 572 567, és a KPD 159 690 szavazatával szemben. Az angol zónában 4 340 848 szavazattal a szociáldemokraták kerültek többségbe. A CDU itt 3 473 188, a kommunisták pedig 1 181 566 szavazatot kaptak. Az eredményeket összesitve a három nyugati zónában az SPD 7 334 293, a CDU 7 182 890, a KPD 1 916 340 és a Centrum 591 448 szavazatot ért el.[93]

Az 1945-46 folyamán létrejött tartományi és övezeti kereszténydemokrata pártok szervezeti egységének megteremtése érdekében 1947 februárjában Königsteinben megalakitották az "Arbeitsgemeinschaft CDU-CSU Deutschlands"-t (CDU-CSU Munkaközösség), amelynek 1947 februári tanácskozása hozzájárult a kereszténydemokrata pártszervezetek integrációjához és a pártok képviselőinek a Zweizonenwirtschaftsrat-ban (Bizóna Gazdasági Tanács) és a Parlamentarischen Rat-ban való müködéséhez.[94] (Parlamenti Tanács elnöke Adenauer volt.) A szovjet zónabeli CDU vezetői 1948 szeptemberében kiváltak a Munkaközösségből.[95]

5. A két német állam és a szövetségi CDU megalakulása

A Német Szövetségi Köztársaság

A Német Szövetségi Köztársaság politikai strukturája 1948 szeptember és 1949 május között alakult ki. A három nyugati zóna egyesitését a megszálló hatalmak külügyminisztereinek 1949. április 8-i washingtoni nyilatkozata hozta nyilvánosságra. Az NSZK alaptörvényét (Grundgesetz) 1949. május 23-án fogadta el a Parlamenti Tanács.[96] Az alaptörvény értelmében tiz tartomány egyesült a Szövetségi Köztársaságba. Az alaptörvény II/20. cikkelye kimondta, hogy

az NSZK "demokratikus és szociális szövetségi állam", és csak demokratikus pártok működését engedélyezte. Az uj alkotmány értelmében megtartott első Bundestag-választások 1949. augusztus 14-én zajlottak le.[97] (A törvényhozó hatalom alsóháza a Bundestag - Szövetségi Gyülés -, felsőháza a Bundesrat - Szövetségi Tanács -, melynek tagjait a tartományok - Land - kormányai nevezik ki.) Az első Bundestag-választásokból a szavazatok 31%-át megszerezve a CDU-CSU került ki győztesen. Az SPD 29,2%-kal a kereszténydemokrata-kereszténységocialista pártkoalicióval nagyjából azonos erőt képviselt. (A CDU egyedül 25%-ot, a CSU pedig 6%-ot kapott.) Az első szövetségi kancellárrá (Bundeskanzler) 202 szavazattal 200 ellenében a Bundestag Konrad Adenauert választotta, aki kormányát kiskoalicióként alakitotta meg 1949. szeptember 20-án a CDU-CSU, az FDP és a Deutsche Partei (Német Párt) tagjaiból. Az első Adenauer-kormánynak 8 kereszténypárti és 5 koalíciós-partner minisztere volt.[98]

A Német Demokratikus Köztársaság

A keleti CDU (Christlich-Demokratische Union Deutschlands - továbbiakban: CDUD) vezetésében a párt elnökének, Kaisernak távozása után Georg Dertinger főtitkár és Otto Nuschke kerültek előtérbe, akik továbbra is készek voltak az együttműködésre a szovjet hatóságokkal és a SED-del. A CDU-jobboldal a szovjet zónában még 1948 elején tiltakozott a SED politikája ellen, de a párton belül jelentkező jobboldali irányzatot a Nuschke körül csoportosulók - a többi demokratikus erő, de elsősorban a munkáspárt segitségével - kiszoritották a pártból. 1948 nyarán a CDUD tartományi pártgyülései Szászországban, Mecklenburgban, Thüringiában, elősegitették a politikai differenciálódást a haladás és reakció erői között saját soraikban is.[99]

A CDUD programját 1948 juniusában fogadták el. Ez a program "keresztényi felelősséggel átitatott szocializmust" kivánt megvalósitani, fő vonásaiban azonban emlékeztetett az ahleni programra. A kereszténydemokrata baloldal sikere volt, hogy 1948 szeptemberében, a CDUD III., erfurti kongresszusán a párt vezetése a következetes antifasiszta és demokratikus politikát folytató Nuschke kezébe került, akit a párt elnökévé választottak. Ettől kezdve a CDUD politikailag a SED által vezetett demokratikus front szerves része lett, elfogadta a szocializmus épitésének programját. A CDUD egyetértett a SED külpolitikai orientációjával is: 1948 novemberében O. Nuschke a munkáspártok vezetőivel együtt látogatást tett Moszkvában.[100]

A Német Demokratikus Köztársaság 1949. október 7-én alakult meg. Az első kományt október 12-én Otto Grotewohl alakitotta meg. Az NDK első elnöke Wilhelm Pick lett. Grotewohl kormányában a SED 8, a CDUD 4, - a koalíciós partnerek közül a legtöbb tárcát kapta, Nuschke pedig miniszterelnök helyettesi funkciót töltött be.[101] Az NDK létrejötte után a SED a CDUD-val való szövetségi és koalíciós politikán keresztül érvényt szerzett azoknak az erőknek, amelyek a társadalmi haladásban a keresztény meggyőződés humanista és szo-

ciális érvényesitését komolyan akarták. A CDUD IV. kongresszusa 1949 novemberében Lipcsében hivatalosan is magáévá tette az NDK kormányának programját.[102]

A Szövetségi CDU megalakulása

A nyugati zónák kereszténydemokrata pártjainak vezetői felvették a kapcsolatot a szövetségi alkotmányt kidolgozó Parlamenti Tanáccsal. A Parlamenti Tanács, és elsősorban Adenauer közreműködése nyomán erősödött meg a három nyugati zóna kereszténydemokrata pártjainak, illetve a Keresztény-Szociális Uniónak a szervezeti összekapcsolódása. A CDU végleges egyesitése csak az 1950. október 20-22 között Goslarban tartott első kongresszuson történt meg.[103] A CDU ekkor lett szövetségi párt (Bundespartei). A szövetségi CDU-n belül a CSU, Hans Ehard elnöksége alatt, önálló maradt, további fejlődésében is megőrizte a bajor jellegzetességet és a CDU-hoz csak parlamenti frakcióegység formájában kapcsolódott. A CSU a CDU bajorországi regionális szervezete lett. Önálló szervezete van, felső vezetése egy munkaközösség keretében koordinálja az együttmüködést a CDU-val. A bajorországi keresztény párt tehát kivül maradt a különben erősen föderalisztikus felépitésü CDU keretein is. A szövetségi párt létrehozásában a közben kancellárrá választott Adenauer játszotta a legfontosabb szerepet. Adenauer szorgalmazta, hogy a bajorok is a CDU irányvonalának megfelelően, egy pártba tömörüljenek, és ne tartsák meg továbbra is a keresztényszocialista frazeológiát és a regionális bajor programot. Ezt nem tudta elérni, de mégis 1950-ben Adenauert választották a CDU pártelnökévé, helyettesei Jakob Kaiser és Friedrich Holzapfel lettek.

A CDU szervezeti felépitése a következő: a) a szövetségi párt (Bundespartei); b) tartományok illetve országrészek szövetségei (Landesverbände), a CDU-nak 16 ilyen szövetsége van; c) kerületi (járási, körzeti) szövetségek (Kreisverbände); d) helyi szervezetek (Ortsverbände).[104] A CDU emellett másféle strukturával is rendelkezik. Társadalmi-politikai jelleg szerint hét szövetséget, illetve egyesületet foglal magában. Ezek:

1. a CDU Nőszövetsége (Frauenvereinigung der CDU). Ennek legfontosabb feladata a nők aktiv bekapcsolása a CDU politikájába.

2. Németország Ifjusági Uniója (Junge Union Deutschlands der CDU-CSU) a kereszténydemokraták és keresztényszocialisták egységes ifjusági szervezete, amelynek taglétszáma a 100 000 fölött mozog.

3. a Községpolitikai Szövetség (Kommunalpolitische Vereinigung).

4. Keresztény Demokrata Munkavállalók Szociális Bizottsága (Sozialausschüsse der Christlich-Demokratischen Arbeitnehmerschaft) a keresztény szociális elvek alapján képviseli a dolgozók érdekeit.

5. A CDU-CSU Polgárszövetsége (Mittelstandesvereinigung der CDU-CSU).

6. Gazdasági Szövetség (Wirtschaftsvereinigung).

7. Elüzöttek és Menekültek Uniója (Union der Vertrieben und Flüchtlinge).[105]

A CDU föderalisztikus felépitése ellenére, a sulypont a párton belül a központ irányába tolódott. Ezt elsősorban Adenauer mozditotta elő, aki a pártpolitikát azonossá tette az állami politikával. Az államvezetés és pártvezetés Adenauer személyében összpontosult és megkülönböztethetetlenül összefolyt. Ilyen körülmények között nem alakult ki élénk és állandó pártélet, hanem a szövetségi párt létrejötte előtti élénk pártszervezetek is sorvadásnak indultak. Ezt mutatja a párt taglétszámának csökkenése.[106] Természetesen az Adenauer-i korszak sem eredményezett teljes uniformizálódást a szövetségi párton belül. Az egyes tartományi pártok fejlődése a már emlitett okok következtében különböző volt, taglétszámát és jellegét tekintve is, nemcsak a CDU-CSU vonatkozásában. Például Észak-Rajna-Westfáliában helyenként a CDU tömegpárt-tipusát közelitette meg, és taglétszámát tekintve is elérte a szociáldemokratákat, más helyeken csak névlegesen létezett, ismét másutt pedig az amerikai tipusu szavazógép szerepét töltötte be.[107]

Az első három Bundestag választáson a CDU-CSU állandóan erősitette pozicióit.[108] Ennek objektiv lehetősége az volt, hogy az ipari körök és a katolikus főpapság erősen támogatták. Igy a párt 1957-ben az abszolut többséget is megszerezte. Általában a katolikusok 80%-a a CDU-ra szavaz. Az NSZK az első olyan német állam, amelyben a katolikusok és a protestánsok aránya a lakosság között körülbelül egyenlő. A katolikusok azonban szervezettebbek s igy nagyobb befolyásuk van a politikára.

6. A kereszténységszocializmus végleges elvetése: a szociális piacgazdálkodás

A CDU későbbi programszerü dokumentumaiból eltünt a demokratikus és szociális követelések és átadták helyüket a "szociális piacgazdálkodás" -nak (Soziale Marktwirtschaft).[109] Megjegyezzük, hogy a katolikus püspöki kar az NSZK-ban szintén ugy véli, hogy a "szociális piacgazdálkodás" megfelel a katolikus szociális doktrinának.[110] Ludwig Erhard, akit 1948-ban a CDU-CSU mint pártonkivülit a Gazdasági Tanács igazgatójává választott, a neoliberális nemzetgazdasági iskola hive volt. A sikeres pénzügyi reform után a piacgazdálkodási koncepció megvalósitásába kezdett. Erhard 1949-től lépett fel a CDU képviseletében a szociális piacgazdálkodás programjával, ami tulajdonképpen a liberális közgazdászok egy csoportjának müve volt, Erhard neve alatt. Erhardnak a CDU befolyásos gazdasági köreiben, - tehát a monopoltőkések között - is voltak támogatói.[111]

1949. julius 15-én, pár héttel a CDU szövetségi párttá alakulása előtt, a brit zónában a CDU elfogadta az ugynevezett "Düsseldorfi Irányelvek"-et,[112] amely már az Erhard által hozott változásokat hagyta jóvá. Az ahleni

programot tehát elvetették és a liberális tőkés rendet javasló Düsseldorfi programmal cserélték fel, mielőtt a párt uralkodó párttá vált volna. Ugy is fogalmazhatnánk, hogy a monopoltőke támogatásának feltétele volt az 1947-es viszonylag haladó, szociális és demokratikus programmal való szakitás és helyette az Erhard-féle koncepció elfogadása. A szövetségi köztársaság létrehozása körül ez a fejlődési vonal nemcsak a CDU-ban tapasztalható, hanem az egész politikai életben végbemegy. Ez nemzetközi méretekben a hidegháborúval magyarázható, belpolitikailag pedig azzal, hogy a hatalom már egyértelműen a monopoltőke kezébe került, amely az uj államban, - a demokratikus és szociális jelleg hangoztatása ellenére - a hatalom birtokosa lett. A monopoltőke pozicióinak helyreállitásában és megszilárditásában fontos szerep jutott a Marshall-tervnek. Ennek keretében, és egyéb segélyek formájában, a 40-es évek végétől az 50-es évek elejéig közel 5 milliárd dollár segélyben részesült Nyugat-Németország, amit azután erős amerikai tőkebeáramlás követett. Igy a Marshall-terv befolyással volt a nyugatnémet politikai helyzet alakulására is.[113]

A Vatikán 1948-49 folyamán a kereszténydemokraták és a keresztényszocialisták többsége által követett co-gestio elvét és gyakorlatát a katolikusok számára elfogadhatatlannak minősitette. A nemzetközi erőviszonyok alakulása és a Vatikán állásfoglalásainak hatására, a németországi kereszténydemokrata párt düsseldorfi irányelvei már alaposan megnyirbálták az ahleni programot. Maga XII. Pius pápa 1950. junius 3-i beszédében igazitotta helyre a németországi katolikusok tévedését, azaz helytelenitette korábbi együttműködésüket a baloldali pártokkal.[114]

A fentiek következtében, az 1949-ben elfogadott düsseldorfi irányelvekre épült fel a szövetségi CDU politikája. Düsseldorfban hitet tettek a szociális piacgazdálkodás mellett, melyet a következőképpen fogalmaztak meg: "A 'szociális piacgazdálkodás' az ipari gazdálkodás olyan társadalmilag összefogott szervezete, melyben szabad és rátermett emberek tevékenykednek, s amely a legmagasabb gazdasági hasznot és szociális igazságosságot biztositja mindenkinek".[115] E program lényege a mult századi liberalizmus transzponálása a modern monopolista viszonyokra. A szociális piacgazdálkodás uj koncepciót jelentett, amelynek fő célja a munkásosztály 1948 előtt megszerzett befolyásának visszaszoritása volt. A munkavállalók közreműködését az üzemek irányitásában az alapelvek ugyan meghagyták, de most már a "szociális partnerség" (Sozialpartnerschaft) gondolatához kapcsolva. A "gazdasági csoda" megerősitette Erhard helyzetét, és a CDU-CSU-nak hosszu ideig a kormány alakitásához elegendő többségi helyzetét biztositotta.

A szociális piacgazdálkodás neoliberális programja már összeegyeztethetetlen az osztálybéke keresztényszocialista tanával; de erre az egyeztetésre nem is volt szükség, miután Adenauer viszonylag könnyen megszabadult az Unió baloldali elemeitől, és a CDU-t nyilvánvalóan a munkáltatók pártjává tette. Tehette, mert a CDU realizálni tudta gazdasági és szociális doktrináját, a Szövetségi Köztársaságból gyorsan gazdasági nagyhatalom lett. Tehette, mert már az alapok lerakásánál megszerezte az amerikaiak teljes bizalmát, s az amerikai támogatás még inkább megerősödött a hidegháboru éveiben.

Franciaországban is örömmel látták a föderalisztikus államszervezetet (ez is Centrum-hagyaték: kompromisszum a központi hatalom és a plurális érdekek között), másrészt jól érzékelték, hogy Adenauer Kis-Európa koncepciója és feltétel nélküli csatlakozása a Nyugathoz, a legerősebb biztositék az ujraegyesités ellen. Tehette ezt Adenauer azért is, mert szinte egymaga kölcsönzött formát és tartalmat a hatalomra jutott CDU-nak, amely inkább kereszténydemokrata ideológia nélküli heterogén alakulat volt[x], amelyet elsősorban a "Kancellár" személye és politikája tartott össze.[116]

A baloldallal való leszámolás nem vonta maga után a párt tömegeinek elvesztését. Ennek több oka volt. Mire a keresztényszocialista elemek felocsudtak volna az Adenauer nevéhez füződő sikerek hatása alól, 1949-re már elkészült a szociális piacgazdálkodás erhardi terve, özönlött a Marshall-segély, és Kaisert meg Arnoldot másodrangu miniszteri tárcákkal kenyerezte le a kancellár. De ennél is fontosabb, hogy mire a német nép széles rétegei "ismét érdeklődést mutattak a politika iránt, a Marshall-segély révén beindult gazdasági élet meghozta azokat a kezdeti életszinvonal-eredményeket, amelyeket a CDU politikailag kisajátitott önmagának. Az ördögi kör azon a ponton zárul be, hogy az érdem tényleg a CDU-é, mert az amerikaiak csakis arra a politikára adták a pénzt, amelyre Adenauer vállalkozott."[117]

A Német Szövetségi Köztársaság létrejöttekor tehát a keresztényszocializmus a szabad piacgazdálkodás koncepciójának csinált helyet. A CDU lemondott a Kelet és Nyugat közötti "összekötő" funkciójáról, s egyértelmüen a nyugati tőkésországok közé beilleszkedést állitotta programja középpontjába. Ebben az időszakban belső társadalmi, szociális programjában is nyiltan kifejezésre jut az az irányzat, amely a társadalmi reform megalapozását célzó törekvéseket gyengitette, s a korábbi, monopolkapitalista társadalmi viszonyok maradéktalan restaurálását kivánta. Természetesen a demokratikus pártokkal való együttmüködés politikáját az elzárkózással és hidegháborus politikával felcserélő CDU, amely a nem lebecsülhető munkás, kispolgári és értelmiségi rétegekre gyakorolt befolyással rendelkező, demokratikus, antifasiszta és "szociális" programu, uj tipusu polgári tömegpártból fokozatosan és végső soron a monopoltőke nyilt érdekképviselőjévé vált, továbbra sem téveszthette szem

---

[x] A CDU-val kapcsolatban egy 1971-ben Nyugat-Németországban napvilágot látott munka többek között a következőket jegyzi meg: "Kezdetben az unió inkább a két felekezet egy politikai pártbani egyesülésének a gondolatát fejezte ki, de a kereszténydemokrata unió, mint kormányzó párt mindenekelőtt olyan részleges érdekellentétekkel rendelkező legfontosabb érdekcsoportok egyesülése, mely csoportok a párton belül az ellentétek ellenére békésen megférnek egymás mellett. A CDU mint uniós párt - a szorosan szervezett Szociáldemokrata Párttal ellentétben - mindig is a tartományi szervezetek, különféle politikusok és a mögöttük álló érdekcsoportok laza szervezete volt, amelyet nem annyira egy közös ideológia, mint inkább annak érdeke egyesit, hogy fennmaradjon az a status quo, amely az ötvenes években kialakult német társadalmi és gazdasági rendet összetartja."(Kurt Sontheimer, Grundzüge des politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland, München 1971. R. Piper and Co. Verlag. 98. old.) (A szerk.)

elől a munkásosztály követeléseit. A munkásság harcának egyik fő célja az üzemen belüli jogog szerzése volt. Ezt a CDU is figyelembe vette. Az 1947-es ahleni programban is szerepelt a közös ügyvezetés jogának követelése, s ez megmaradt az 1949-es düsseldorfi programban is.

A német szakszervezeti mozgalom

A weimári köztársaság idején széttagolt szakszervezeti mozgalom 1945 után egységes mozgalomként szerveződött ujjá. Az egyes politikai irányzatok képviselői, és maguk a katolikusok is a co-gestio elvét követve elfogadták a szakszervezeti egység gondolatát. A szakszervezeti mozgalom ujraindulása is a szovjet zónában történt meg a leggyorsabban. Már 1946. február 9-én Berlinben a szocialista, a keresztény és a liberális szakszervezetek képviselői megalakitották a Freier Deutscher Gewerkschaftsbund-ot (Szabad Német Szakszervezeti Szövetség - továbbiakban: FDGB). Ennek taglétszáma 1946 végén 3,3 millió volt.[118] A nyugati zónákban lassabban ment a szakszervezetek ujjáélesztése. Ezt elsősorban a francia zónában akadályozták meg, de az angolszász zónában is 1946 juniusáig csak helyi és kerületi méretekben működhettek a szakszervezetek. 1946 második felétől kezdtek megalakulni a tartományi szervezetek. 1947-ben az angol zónában alakult meg a Deutscher Gewerkschaftsbund (Német Szakszervezeti Szövetség - továbbiakban: DGB). Ezzel egyidőben az amerikai zónában is megalakult egy zónaszintü szakszervezeti központ. A szakszervezetek egységének megteremtéséért folytatott harcot a Szakszervezeti Világszövetség és az FDGB támogatta.

Az egységes szakszervezeti mozgalom létrehozására csak az NSZK megalakulása után került sor. 1949 októberében, Münchenben alakult meg az I. kongresszuson a szövetségi DGB, amely megalakulásakor a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségének lett tagja.[119] A DGB taglétszáma 6 millió volt. Az alakuló kongresszuson fogadták el a nyugatnémet szakszervezetek programját is. A DGB-ben a szociáldemokraták voltak többségben. Miután az SPD Adenauerrel szemben ellenzékbe szorult, s a politikában a demokratikus és antifasiszta együttmüködés után a szakitás került előtérbe, a még egységes mozgalmon belül a keresztény szakszervezetek fokozatosan elkülönültek. A keresztény szakszervezetek 1955-ben tartott esseni kongresszusukon váltak ki az egységes szakszervezeti mozgalomból (a DGB-ből), és megalakitották a Christliche Gewerkschaftsbewegung Deutschlands (Németország Keresztény Szakszervezeti Mozgalma - továbbiakban: CGD) elnevezésü szövetségi szervezetüket.[120] A keresztény szakszervezeteknek a szakitáskor körülbelül 80-100 000 tagjuk volt, elsősorban a Saar-vidéken. Ez a csoport csatlakozott a keresztény szakszervezeti internacionáléhoz. Sok katolikus és protestáns azonban nem követte őket az elkülönülésben. Elsősorban a kereskedelmi alkalmazottak és banktisztviselők, valamint a községi alkalmazottak között tettek szert nagyobb befolyásra. A CGD 1959-ben átalakult Christlicher Gewerkschaftsbund-dá (Keresztény Szakszervezeti Szövetség - továbbiak-

ban: CGB). Taglétszáma 1965-ben elérte a 240 000-et.[121] A DGB a szociáldemokrata párt, a CGB a kereszténydemokrata párt ellenőrzése alatt áll.

A részvétel

Mint a korábbi programok ismertetésekor kiderült, a németországi kereszténydemokrácia egyik követelése volt a "részvétel" megvalósitása: a munkavállalók bevonása az üzemek irányitásába. Az 1949-es Bochum-i Katholikentag (Katolikus Nap) határozata kimondta, hogy a Mitbestimmung- modell az "isteni rendben megnyilvánuló természetes jog" megnyilvánulása.[122] A munkásság közös, egységes szakszervezeti mozgalma is az üzem irányitásába való beleszólásért harcolt. A különbség abban állt a kétféle elképzelés között, hogy a keresztény politikai ideológia ezt olyan korlátok között képzelte el, amely nem veszélyezteti a tőkés vállalatok profitját, mig a szakszervezetek és a munkásosztály a tényleges beleszólásért harcoltak. Mind az SPD, mind az egységes szakszervezeti mozgalom központi szerepet szánt a "részvétel"-nek. A tőkés vállalatok igazgatásában való részvétel egyrészt a munkásosztály és a demokratikus erők harcának eredménye, másrészt, a munkásosztály integrálásának eszköze is a tőkések kezében. A "részvétel" politikai szerepét az osztályharc adott szinvonala szabja meg. 1946 áprilisában fogadta el a németországi Szövetségi Ellenőrző Tanács az üzemi bizottságokról szóló 22. törvényt, s ezzel legalizálta az üzemi bizottságokat. A törvény azzal a funkcióval ruházta fel az üzemi bizottságokat, hogy részt vegyenek a szociális és személyi ügyek intézésében, és hogy gazdasági kérdésekben együttmüködjenek a vállalkozókkal. A törvény hatályát egész Németországra kiterjesztették. Az üzemi bizottságok funkcióikat 1948-ban átadták az üzemi szakszervezeti bizottságoknak. A "részvétel" elvét, illetve annak megvalósult formáit az 1947-50 folyamán elfogadott tartományi (Land) alkotmányok is magukba foglalták. Hatályba lépését ekkor a nyugati megszálló hatóságok akadályozták meg. Az SPD és a szakszervezetek 1949-50-es javaslatai nyomán, - a CDU támogatásával, a Bundestagban 1951-ben szavazták meg a közös ügyvezetésről szóló törvényt, amelynek rendelkezéseit az 1000 főnél több alkalmazottat foglalkoztató kohászati és bányaüzemeknél kellett alkalmazni. Ennek értelmében a szakszervezetek egy munkaigazgatót neveznek ki. A 11 tagu igazgató-tanácsba a szakszervezetek és a munkáltatók 5-5 képviselőt delegálnak. A 10 tag közösen választja meg a 11-iket. Az igazgató-tanács választja meg a három igazgatót, a müszaki, kereskedelmi és munkaigazgatót. Később ezt a törvényt kiterjesztették más ágazatok nagyüzemeire is.[123]

A szociáldemokrácia és a kereszténydemokrácia közeledése

A kereszténydemokraták nemcsak elnevezésben váltak hasonlókká a szociáldemokratákhoz. Egy alkalommal K. Kautsky azt mondta, hogy "az Evangélium keresztény tanitása a szociáldemokrácia céljai közt is szerepel".[124] Kautskynak ez a megállapitása azonban nem jelentette a kereszténydemokrácia tolerálá-

sát. A szociáldemokrácia harcos antiklerikalizmusától a mai együttműködésig hosszu volt az ut. A közeledést nemcsak a katolicizmus konzervativ elzárkózása hátráltatta, hanem a szociáldemokrata tömegek antiklerikális tradiciói is.[125] A katolikus szociális doktrina a két világháboru között elismerte a reformista szocializmus közeledését a kereszténységhez, de a hivatalos egyház elzárkózott a vele való együttmüködés lehetősége elől. 1945 után megváltozott a helyzet. Általában kifejezésre jut ez a szociáldemokrata mozgalmakban, de legnyilvánvalóbban a későbbi NSZK-ban, ahol a keresztény politikai ideológia a hivatalos állami doktrina rangjára emelkedett. Az osztályharc logikája és a katolikus dolgozók uj orientálódása megkövetelte a keresztény szakszervezetektől is, hogy rugalmasabb politikát folytassanak. Ez részükről elsősorban abban jutott kifejezésre, hogy 1945 után részt vettek a szakszervezeti mozgalom egységének helyreállitásában. Ugyanakkor a szociáldemokrata pártok és befolyásuk alatt álló szakszervezetek is megváltoztatták politikájukat. A változásnak az SPD-n belüli szociális alapja a párt osztályösszetételének változásában és a munkásosztály strukturális változásaiban keresendő.[126]

A reformizmus közeledése a katolikus szociális doktrinához Németországban is megtörtént. A politikai közeledés mellett az ideológiai közeledés is végbement. Ez a folyamat közvetlenül a második világháboru utáni években erősödött fel. Schumacher, a párt elnöke, az antiklerikalizmus régi tradicióit már 1945-ben tehertételként jellemezte.[127] Az SPD 1957-től fokozottan közeledett az egyházhoz. De mig a CDU poziciói szilárdak voltak, az elől a másik fél elzárkózott, s a reformista szocializmust addig nem tekintették elfogadhatóbbnak, mint az "ateista" szocializmust. Az alapvető változást a SPD 1959 novemberi Bad-Godesbergi rendkivüli kongresszusa regisztrálta. Az itt elfogadott pártprogram a "demokratikus szocializmus" koncepciót hirdette meg.[128] Ez az ideológiai átértékelés ujabb állomása a marxista tételekkel és a marxista multtal való szakitásnak. Itt elhangzottak olyan kijelentések, hogy a SPD nem tartja magát világnézeti pártnak, s az ilyen irányu meggyőződést tagjai magánügyének tekinti, tehát a különböző világnézetü emberek pártja. A kongresszus leszögezte: "A keresztény etika, a humanizmus és a klasszikus filozófia a szocialista gondolkodás szellemi és erkölcsi alapja."[129] A godesbergi programból a keresztény politikai ideológia képviselői, többek között Nell-Breuning is azt a következtetést vonták le, hogy "a godesbergi alapprogram liberális-demokrata szocializmusa végképp szakitott a marxi kommunizmussal, amennyiben szociális és gazdasági területen vannak nézeteltérések a keresztény szociális tanitással, ezek minden esetre kisebbek, mint a neoliberalizmus és a keresztény szociális tanitás közötti eltérések."[130] Természetesen, ez nem jelenti azt, hogy az SPD ideológiája a CDU idealista platformja lenne. Mint a "Die Sendung" cimü nyugatnémet jezsuita lap irta, az "SPD programja még ma is szocializmus, melyet XI. Pius pápa a Quadragesimo anno-ban a kereszténységgel kibékithetetlènnek mondott... A szocializmus a katolikus egyház tanitásával mindenben osszeegyeztethetetlen, ha csak nem hagy fel azzal, hogy szocializmus legyen".[131] Gyakorlatilag azonban a két párt viszonyára jellemző az a közös vonás, hogy mindkét esetben az ideológia a politikai gyakorlat mögött csak másodrendü szerepet kap. A politikában

gyakori az érintkezés, (mint például a "részvétel" kérdésében elfoglalt álláspontjuk), amely a politikai ideológiára is visszahat. Igy a kereszténydemokrácia politikai ideológiájának irracionális elemei hatással vannak az SPD ideológiájára is, bár abban - főleg a baloldal jóvoltából - az ujhegelianus, kanti és marxizáló tendenciák is jelen vannak.[132] A dezideologizálódás általános jelenségnek tekinthető mindkét párt vonatkozásában. Az ideológiai elmosódottság, a koncepció hiánya, a szellemi ür ebben a szituációban végeredményben a politikai katolicizmus pozicióit erősitette. A dezideologizálással egyidejüleg a nyugatnémet közéletben Adenauer idejében a politikai katolicizmus a hivatalos állami doktrina rangjára emelkedett, s a politikai katolicizmus mögötti reteologizáló tendenciák állami támogatásban részesültek. "A dezideologizálás és a reteologizálás ugyanannak a politikának két módszere, mely ... a polgári demokrácia helyébe a hierarchiát akarja állitani, s a kettő közötti szöges ellentmondást a demokrácia likvidálásával akarja megoldani."[133]

Az NSZK-ban az USA-hoz és Angliához hasonlóan kétpártrendszerü "politikai váltógazdálkodás" alakult ki. A kereszténydemokraták és szociáldemokraták között oszlott meg a német választópolgárok szavazatainak nagy többsége. Maguk a pártok is az angolszász politikai pártokhoz közeledő stilusuak és felépitésüek.[134] A szavazatoknak ilyen nagyarányu koncentrálódását nem lehet csak az alkotmánynak arra a rendelkezésére visszavezetni, mely szerint a Bundestag-választásokon a mandátum-szerzéshez egy pártnak az összes szavazatok minimum 5%-ával kell rendelkeznie. (5%-os klauzura). Inkább arról van szó, hogy a választók nagyobbik részének az a véleménye, hogy a "radikális" csoportok nem hasznosak a politikai életben, mig a nagy pártok saját kereteiken belül egyenlitik ki a politikai ellentéteket. A "világnézeti" pártok és elméletek, elvi programok háttérbe szorultak. A CDU és az SPD programnyilatkozataiban a praktikus szempontok kerültek előtérbe. "A nagy pártok sulyt helyeznek arra, - irja egyik nyugatnémet polgári történész - hogy hiveket és választókat nyerjenek mind a két nagy felekezet táborából és minden társadalmi rétegből. Ezért a választási és a politikai küzdelmekben is, az alapvető különbségek háttérbe szorultak a konkrét részletkérdések megvitatásával szemben."[135]

A polgári demokrácia programjával fellépő kereszténydemokrácia Németországban az Adenauer vezette CDU közreműködésével alapjában véve a demokratikus-parlamentáris követelményekkel ellentétesen valósult meg. Adenauer egy sajátos rendszert alkotott, amely az amerikai politikai strukturához áll legközelebb. Az általa kiépitett kereszténydemokrácia inkább egy tekintélyuralmi "demokrácia", vagy ahogy a németek találóan nevezték, "Kanzlerdemokratie".[136] Ugyanis a szövetségi alaptörvény szerint a birodalmi kancellár helyzete annyira megerősödött, hogy Adenauer nem egy esetben mellőzhette a párt véleményét, sőt a kereszténydemokráciának, mint modern tömegmozgalomnak a felhasználását is. Választóit megkimélte az alapos, elvi-ideológiai programoktól.

Az elméleti kérdések tudatos háttérbe szoritása, a "dezideologizálás" még a polgári történészek szerint sem egészséges jelenség. A "dezideologizálás" szerintük is annak a jele, hogy hiányzik az igazi, sokoldalu politikai eszme-

cserére való lehetőség, a politikai vita lehetősége.[137] Adenauer politikáját választói előtt sikereivel tette elfogadhatóvá: politikai megnyilvánulásai is inkább megfellebbezhetetlen kijelentések voltak, ahol vitára már nem volt szükség, de nem is volt lehetőség. Az 1948-tól kibontakozó "gazdasági csoda" és a belpolitikai konszolidáció, s az NSZK beillesztése a nyugati fejlett tőkésországok gazdasági-politikai és katonai rendszerébe, átmenetileg ugy tünt, hogy valóban Adenauert igazolta.

A német kereszténydemokrácia adenaueri változata nagy mértékben nyugati elkötelezettségének köszönhette uralomra jutását. Ekkor már nem demokratizmusa és antifasizmusa volt főereje, hanem antimarxizmusa, amely most a klasszikus porosz nacionalizmust helyettesiti. Amikor a CDU szinre lépett, Európában a kapitalizmus defenzivába szorult, és a demokratikus erők offenzivája bontakozott ki. Amikor Adenauer CDU-ja hatalomra került és az általa kialakitott NSZK mint állam létrejött, a kommunizmus elleni harcban az előőrs szerepét kapta. Erre pedig elsősorban antikommunizmusa tette alkalmassá.

Ezzel a politikával adekvát a Vatikán 1949. julius 13-i rendelete a kommunisták elitéléséről, és a kommunistákkal való együttmüködés megtiltásáról.[138] A hidegháboru korszaka következett, amelyben központi szerepet kapott az Adenauer vezette CDU. Ebből a zsákutcából a hatvanas évek elején a kibontakozást a katolikus egyházban XXIII. János jelentette, lehetővé téve a megszakitott dialógus folytatását.[139] A katolicizmus megujulási kisérletei, az aggiornamento azonban csak lassan hatja át az egyes keresztény politikai pártokat. Mivel a CDU sikereinek is alapvető tényezője volt a nagyhatalmi viszonyok alakulása, épp igy 1966-ban kirobbant válságának okát sem a nyugatnémet progressziv erők sikerének kell elsősorban tekintenünk. "A válság oka abban található, hogy a német burzsoázia egy része felismerte, hogy az európai fejlődés iránya megváltozott, az általános nemzetközi erőviszonyok alakulása arra késztette az amerikaiakat, hogy átértékeljék eddigi stratégiájukat. Számukra a fő hadszintér áttevődött Ázsiába, és ebben a pillanatban másodrangu tényezővé degradálódott a szövetségi köztársaság."[140] Ez a kereszténydemokrácia egyeduralmi korszakának végét jelenti, mert megszüntek azok a viszonyok, amelyek az NSZK privilegizált helyzetét biztositották, amelyek az NSZK gyors felemelkedését lehetővé tették és ami a CDU sikeres politikája eredményének tünt. Ettől a politikától való elszakadás kisérletének tekinthető a nagykoalició, amelyből viszont már a szociáldemokrácia profitált, hisz a CDU kénytelen volt kezéből kiadni a kezdeményezést, ami azt is bizonyitja, hogy az uj szituációhoz az adenaueri korszak tehertételét viselő CDU nem tudott alkalmazkodni, az uj politikát a Brandt vezette SDP kezdeményezte és részben realizálta a "Keleti politikában", amire a CDU eddig csak merev tagadással tudott reagálni. A nyugatnémet kereszténydemokráciában az aggiornamento nem következett be, s ez számukra - legalábbis jelenleg - a hatalom elvesztésével járt.

JEGYZETEK

Bevezetés

1. Quanta cura IX. Pius pápa 1864. december 8-i enciklikája; Syllabus. - Politikai és szociális enciklikák XIX-XX. század. Összeállitotta és szerkesztette Zsigmond László. ELTE. Bölcsészettudományi Kar Uj- és Legujabbkori Egyetemes Történeti Tanszék. Budapest, 1970. Tankönyvkiadó I. kötet, 25-52. p.; A politikai katolicizmus fejlődéséről lásd Corman, Gilbert: Katholische Soziallehre. - Menschenwürdige Gesellschaft. Erster Band. Geschichte und Staat, 124-125. Bd., München-Wien 1968. Günter Olzog Verlag, 7-120. p.; Simon Alfred: Der Vatikan und die soziale Frage - Scholl, Herman: Katholische Arbeiterbewegung in Westeuropa, Bonn, 1966. Eichholz Verlag, 13-50. p.; A tizenkét Pius. Irták: Balanyi György, Kühár Flóris, Ijjas Antal, Juhász Vilmos, Parragi György. Budapest, 1942, Árkádia kiadása; Valláskritika I. MSZMP Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetemek számára, szerk.: Gecse Gusztáv és Gulyás Vilmos, Budapest, 1971-1972. Kossuth Könyvkiadó, 176-259. p.

2. A tizenkét Pius, i.m., 312-319. p.

3. Miller, René-Fülöp: Leo XIII. und unsere Zeit. Zürich und Leipzig. 1935, Rascher Verlag.

4. Corman, G.: i.m.; Simon, A.: i.m. - Valláskritika II. MSZMP Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetemek. Szerk.: Gecse Gusztáv és Maruzs József. Budapest, 1970-1971. Kossuth Könyvkiadó 32-33. p.; Tiba Imre: A magántulajdon és a katolikus doktrina. - Világosság, IV/9. sz., 1962. szeptember, 5-12. p.; Keller József: A természetjog katolikus elmélete. - Világosság, VI/4. sz., 1965. április, 199-204. p.; Mihelics Vid: Katolikus tanitás a tulajdonról. Budapest, 1946. Korda.

5. A ralliement meghirdetését XIII. Leó által 1892. február 16-án a francia papsághoz intézett Au milieu des sollicitudes enciklika tartalmazta. - Politikai és szociális enciklikák, I., i.m., 211-227. p.

6. Rerum Novarum XIII. Leó pápa 1891. május 15-i enciklikája a munkások helyzetéről. - Politikai és szociális enciklikák I., i.m., 169-210. p.; Candeloro, G.: A keresztényszociális doktrina és a Rerum novarum enciklika születése. - Világosság, II/5. sz., 1961. május, 8-12. p.; Ballő István: A burzsoázia és a katolikus egyház szövetségének dokumentuma. - Világosság, II/5., 1961. május, 13-20. p.; Corman, G.: i.m. Simon, A.: i.m., 24-34. p.

7. Scholl, H.: i.m.; Allemeyer: Christlichdemokratie in Europa, Bonn, 1964.; Grigulevics, I.R.: Osznovnije etapi hrisztianszkogo rabocsego dvizsenija. - Ezsegodnyik Muzeja Isztorii Religii i Ateizma, Leningrád, 1960/IV. évf. 302-329. p.; Sejnman, M.M.: Hrisztianszkij szocializm. Isztorija i ideológija. Moszkva, 1969. Izd. Nauka.; Bibliografia: Novaja szovetszkaja i inosztrannaja literatura po voproszam ateizma i religija. Moszkva, 1965/I. évf.; Aubert Roger: Le christianisme social (Belguiqe) XIII. Congres International des Sciences Historiques. Moskau, 12-23 Aout, 1970. Moscou, 1970. Editions Nauka, Direction de la litteratur orientale.; Ateista cikkbibliográfia. Budapesti Egyetemi Könyvtár. 1960/I. évf. -

8. Zsigmond László: A kereszténydemokrácia fogalma körüli vita politikai értelme. Akadémiai székfoglaló. - MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei XX/1-2. sz., 34. p.

9. Uo.

10. Ennek jegyében itélte el az egyház a francia "Sillon"-mozgalmat és a Tonioló-Murri-féle olasz kereszténydemokrata mozgalmat. Lásd Zsigmond László: A kereszténydemokrácia ..., i.m., 36, 38-39, p.; Politikai és szociális enciklikák, I., i.m., Au milieu des sollicitudes, 211-228. p.; A tizenkét Pius, i.m. 239-251. p.

11. Zsigmond László: A kereszténydemokrácia..., i.m., 36. p.

12. A tizenkét Pius, i.m., 334-335. p.; Simon, A.: i.m., 37-40. p.

13. A tizenkét Pius, i.m., 339-348. p.; A Barázdáról X. Pius pápa 1910. augusztus 25-i levele a francia püspöki karhoz. - Politikai és szociális enciklikák, I., i.m., 229-258. p.; Simon, A.: i.m., 37. p.

14. Singulari quadam X. Pius pápa 1912. szeptember 24-i enciklikája a szakszervezetekről. - Politikai és szociális enciklikák, I., i.m., 263. p.

15. X. Pius a Singulari quadam-ban többek között kijelentette: "Tekintettel a katolikus élet különleges helyzetére Németországban, ... a katolikusoknak meg lehet engedni, hogy vegyes egyesületekben is résztvehessenek", többek között azzal a kikötéssel, hogy egyidejüleg a katolikus munkásegyesületeknek is tagjai legyenek. Uo., 265. p.

16. Verstraelen, Jules: Die internationale christliche Arbeiterbewegung. - Scholl, H.: i.m., 419-441. p.

17. Jacini, S.: Storia del Partito Popolare Italiano. Garzanti. Az Olasz Néppárt Kiáltványa 1919. január 18. Az olasz Néppárt programja, 1919. január 18. Közli Kis Aladár: Dokumentumok Olaszország legujabbkori történetéből 1918-1945. ELTE, Budapest, 1970. Tankönyvkiadó, 5-9. p.

18. Zsigmond László: A kereszténydemokrácia..., i.m., 44. p.

19. Gramsci, A.: A Néppárt. A. Gramsci: L'Ordine Nuovo, 1919-1920 (1919. november 1.), Torino, 1949. Einaudi, 284-286. p. Közli Kis Aladár: i.m., 16. p. (1919 novemberében a Szocialista Párt taglétszáma 60 000, a Néppárté 600 000 volt.)

20. Debray, Regis: Beszélgetések Allendével a chilei helyzetről. Budapest, 1971, Kossuth. 15-16. p.

21. Uo., 18. p.

22. Zsigmond László: A kereszténydemokrácia..., i.m., 44. p.

23. Verstraelen, J.: i.m., 423-424., 431. p.; Schrotty Pál: A nemzetközi szakszervezetek. - Katholikus Szemle, 1920 december, 587. p.

24. Szakszervezeti Élet, 1922. október 5 - 1923. március 5. (folyt.) Serrarens: A kereszténységszocialista világgazdasági program; Verstraelen, J.: i.m., 426-427. p.

25. A tizenkét Pius, i.m., 355-404. p.; Vámos Imre: A lateráni egyezmény pápája. XI. Pius életutja. - Világosság, X/1. sz., 1969. január, 44-48. p.

26. Közli Kovalszkij, N.A.: A világforradalmi folyamat és a katolikus munkások - Problemi rabocsego dvizsenyija. Materiali mezsd. naucsn. konf. Moszkva. 1967. április 12-15.

27. Az Actio Catholica-ról részletesen lásd A tizenkét Pius, i.m., 390-393. p.

28. Zsigmond László: A kereszténydemokrácia..., i.m., 45. p.

29. Quadragesimo anno XI. Pius pápa 1931. május 15-i enciklikája a társadalmi rend megujitásáról és az evangéliumi törvényhez alkalmazásáról. - Politikai és szociális enciklikák, II., i.m., 55-116. p.

30. Szerződés a Szentszék és Olaszország között. 1929. február 11.; Konkordátum a Szentszék és Olaszország között 1929. február 11. - Politikai és szociális enciklikák, II., i.m. 37-54. p.; A tizenkét Pius, i.m., 386-390. p.; Vámos Imre: A lateráni egyezmény pápája, i.m.; Tarján Imre: Uj paktum isten és cézár között. - Világosság, IX/8-9, 1968 augusztus-szeptember, 557-562. p.; Grünwald, Leopold: A katolikus egyház szerepe az Anschlussban. - Világosság, V/3. sz., 1963. március, 143-146. p.

31. Non abbiamo bisogno XI. Pius pápa 1931. junius 29-i enciklikája a katolikus akció érdekében - Politikai és szociális enciklikák II., i.m., 117-148. p.; Mit brennender Sorge XI. Pius pápa 1937. március 14-i enciklikája a katolikus egyház helyzetéről a Német Birodalomban, - uo., 149-180. p.

32. Divini Redemptoris XI. Pius pápa 1937. március 19-i enciklikája a kommunizmus ellen. - Politikai és szociális enciklikák II., i.m., 181-222. p.

33. A tizenkét Pius, i.m., 405-470. p.

34. Várkonyi András: Pacelli eucharisztikája. A budapesti eucharisztikus kongresszus. - Világosság, V/5. sz., 1963. május, 278-283. p.; A tizenkét Pius, i.m., 444-448. p.

35. A Francia Kommunista Párt története, Budapest, 1968. Kossuth 168-281. p.

36. Vámos Imre: Kereszt és horogkereszt III. - Világosság, VI/11. sz. 1965 november, 672. p.

37. Vámos Imre: Kereszt és horogkereszt IV. - Világosság, VI/12. sz. 1965 december, 755. p.; Lásd még: Tarján Imre: Vér, talaj, sors - konkordátum. - Világosság, II/10. sz. 1961 október 14-19. p.; Litván György: Miért hallgatott a pápa? - Világosság, VI/1. sz., 1964 január, 54-60. p.; L. Gy.: A béke, vagy a fasizmussal kötött béke pápája? - Világosság, VI/6. sz., 1964 junius, 374-379. p.; Loránd Imre: A német katolikus egyház felelőssége és a nácizmus. - Világosság, VI/7-8. sz., 1964 julius-augusztus, 421-426. p.; XII. Pius, a harc és a hallgatás pápája. Melléklet. - Világosság, VI/7-8. sz., 1964 julius-augusztus.; Tarján Imre: Történelmi igazság vagy apologetika? - Világosság, VIII/7-8. sz., 1966 julius-augusztus, 464-469. p.; Friedländer, Saul: XII. Pius és a Harmadik Birodalom. Budapest, 1966. Kossuth K.

38. XII. Pius pápa és F.D. Roosevelt elnök levelezése 1939-1945. Őszentsége XII. Pius előszavával. Myron C. Taylor bevezetésével és magyarázó jegyzeteivel. Élet, h.n., é.n.

39. Zsigmond László: A kereszténydemokrácia..., i.m., 46. p.

40. Uo.

41. A tizenkét Pius, i.m., 449-450. p.

42. Uo., 464-470. p.

43. XII. Pius karácsonyi rádiószózata 1943. Rákospalota, é.n. Szalézi Művek.

44. Uo., 23. p.

45. XII. Pius pápa a demokráciáról. XII. Pius pápa karácsonyi rádiószózata a világ népeihez. 1944. december 24-én. - A Demokrácia Könyvtára. 1. sz. Budapest, 1946.

46. Uo., 9. p.

47. Uo., 11. p.

48. Uo., 20-21. p.

49. Uo., 14. p.

50. Valláskritika II., i.m., 32-36. p.

51. Uo., 34. p.; Maritain, J.: Humanisme intégral. Paris, 1938.

52. Maritain, J.: Kereszténység és demokrácia. 1942. - Vigilia, 1946. december.

53. Rudolph, Fritz: Evangelische Sozialethik. - Menschenwürdige Gesellschaft 1. Bd. im.; Poór József: A protestáns teológia tegnap és ma. - Világosság, III/4. sz., 1962 április, 6-13. p.; Lukács József: Irányzatok a mai keresztény teológiában és filozófiában. - Valláskritika II., i.m., 25-31. p.

54. Poór József: i.m., 10-12. p.; Lukács József: i.m., 25-27. p.

55. Poór József: Karl Barth dialektikus teológiája. - Világosság, X/8-9. sz., 1969 augusztus-szeptember, 462-470. p.

56. Zsigmond László: A kereszténydemokrácia... i.m., 47. p.

57. Bernassola, Angelo: Democrazia Cristiana realtó Internazionale, 1968, Edizioni cinque lune.; Casanova, Antoine: A II. Vatikáni zsinat. Budapest, 1971. Kossuth.; Kanapa, Jean: Az egyház társadalmi tanitása és a marxizmus, Budapest, 1964. Kossuth.; Tarján Imre: A kereszténydemokrata pártok válsága. - Világosság, IX/2. sz., 1968. február, 118-122. p.; Doromby Károly: A keresztény pártok mint az evangéliumi üdvösségüzenet félreértésének termékei. - Vigilia, 1972 január, XXXVII/1. sz., 18-26. p.

58. Chiarante, Giuseppe: A Vatikán és a neokapitalizmus. - Nuovi Argomenti, 1962/1. Közli: Világosság, III/4., 1962 április, 1-5. p.; Corman, G. i.m., Rudolph F.: i.m.

59. Tarján Imre: A kereszténydemokrata pártok válsága, i.m.; Dvinyina: Evolucija hrisztianszkogo szindikalizma. - Mirovaja Ekonomika i Mezsdunarodnije Otnosényija, 1970/10. sz.

60. Pálffy József: A francia katolicizmus az idők sodrában. - Világosság, VIII/3. sz., 1967. március, 145-151. p.; Tarján Imre: Kudarc a munkáspapok között. A munkáspapi misszióról. - Világosság, II/9. sz., 1961. szeptember, 14-19. p.

1. Madaras Éva: Az osztrák kereszténységszocializmus előtörténetéből. Karl Freiherr von Vogelsang. - Egyetemes Történeti Tanulmányok, IV. Debrecen, 1970. 77-106. p.

2. Somogyi Éva: Választójog és parlamentarizmus Ausztriában (1861-1907) Budapest, 1968. Akadémia K.; Szalai György: Kereszténységszocializmus és polgári demokrácia Ausztriában. Világosság, X/2. sz., 1969 február, 90-97. p.; Grigulevics, I.R.: i.m., 302-329. p.; Ludwig Reichhold: Österreich. - Scholl, H.: i.m., 312-331. p.; Schnee, H.: Lueger. Leben und Wirken eines grossen Sozial- und Kommunalpolitikers, Berlin, 1960. Duncker Verl.; Skalnik, K.: Dr. Karl Lueger. Der Mann zwischen der Zeiten, Wien-München, 1954.

3. Szalai György: i.m., 92. p.; Reichhold, L.: i.m., 316. p.

4. Közli Kerekes Lajos: Ausztria története 1918-1955., Budapest, 1966, Akadémiai K., I. függelék. Kommunista pártra lásd Molnár Sándor: Az osztrák választások a számok tükrében. Szocializmus, 1930. december, 364. p.

Párt/év	1919	1920	1923	1927	1930
	szavazat - (mandátum)				
Kereszténységszocialista Párt	1 068 382 (63)	1 245 513 (85)	1 490 870 (82)	1 756 761 (73)	1 314 468 (66)
Szociáldemokrata Párt	1 211 814 (69)	1 072 709 (69)	1 311 870 (68)	1 539 635 (71)	1 516 913 (72)
Nagynémet Párt Landbund	545 938 (24)	514 127 (28)	422 600 (15)	230 157 (21)	427 962 (19)
Hazafias Blokk					227 197 (8)
Kommunista Párt				16 119	20 879

5. Schrotty: i.m., 587. p.; A nemzetközi szakszervezeti mozgalom ábécéje. Budapest, 1966. Táncsics, 40. p. Itt 1920-ban 64 478 tagot mutatnak ki.

6. 1928-ban: szociáldemokrata alapon álló: 772 762 tag
keresztényszocialista " " 78 906 "
sárga " " 45 000 "
nemzeti " " 46 882 "

Közli: Szocializmus. 1929. augusztus, Balassa Ottó: A szakszervezeti mozgalom Ausztriában. 260. p. 1932-ben lásd: A nemzetközi szakszervezeti mozgalom ábécéje, i.m., 40. p.; és Mihelics Vid: A keresztényszocializmus, Budapest, 1933. Magyar Szemle Társaság. 62. p., 111 939 tagot jelez az osztrák keresztény szakszervezetekben. 1934-es adat Grigulevics: i.m., 320. p.

7. Szalai György: i.m., 93. p.

8. Grigulevics, I.R.: i.m., 316-320. p.; Kerekes Lajos: i.m.; Szalai György: i.m., 94. p.

9. Foster, W.Z.: A világ szakszervezeti mozgalmának története. Budapest-Bratislava, 1960. 419. p.

10. Szalai György: i.m., 95. p.

11. Kerekes Lajos: i.m., 206. p.; "Katolikus világ a demokratikus Európában", Actio Catholica Országos Elnökségének Füzetei. 122. sz. (1945), 8. p.; Andrejev, M.V.: Katolicizm i problemü szovremennogo rabocsego i nacionalno-oszvoboditelnogo dvizsenyija. Moszkva, 1968. Izd. Müszl., 24. p.; Arturov, O.A.: Katolicizm i "hrisztianszkij szocializm" na szluzsbe mezsdunarodnoj reakcii. Moszkva, 1953. Izd. Znanyija, 17.p.; Bernassola: i.m., 72-73. p.; Katolikus közéleti mozgalmak Európában, Uj Ember Almanachja, 1948. 4. p.

12. Kerekes Lajos: i.m., 207-208. p. A kormány néppárti tagjai: Leopold Figl kancellár, R. Bumballa-Burenau belügyi államtitkár, K. Lugmayer nevelésügyi államtitkár, E. Hefel nevelésügyi államtitkár, L. Weinberger népjóléti, R. Buchinger földmüvelésügyi, E. Heinl ipar- és kereskedelmi, J. Kraus közellátási, J. Raab közmunkaügyi államtitkár.

13. Uo., 210-211. p.

14. Uo., II. sz. táblázat:

Párt/év	1945	1949	1953	1956
ÖVP	1 602 227 (85)	1 846 581 (77)	1 781 777 (74)	1 999 986 (82)
SPÖ	1 434 898 (76)	1 623 524 (67)	1 818 517 (73)	1 873 295 (74)
VdU/FPÖ		489 273 (16)	427 866 (14)	823 749 (6)
KPÖ	174 257 (4)	213 066 (5)	228 159 (4)	192 438 (3)

15. Uj Ember Almanachja, i.m., 4. p.
16. Kerekes Lajos: i.m., 212. p.
17. Berchtold, Klaus von, Eingeleitet und hrsg.: Österreichische Parteiprogramme 1868-1966, München. 1967. R. Oldenbourg, 65. p.
18. Heltai András: Az osztrák katolicizmus negyedszázada. Van-e kereszténydemokrácia Ausztriában? - Világosság, XI/6. sz., 1970. junius, 377. p.
19. Levada, J.A.: Szovremennoje "szocialnoje hrisztiansztvo". - Voproszi Filoszofii, 1969/9. sz., 60. p.; Kerekes Lajos: i.m., 213. p.
20. Kerekes Lajos: i.m., 213. p.
21. Mi marad a hitből? Beszélgetés Kőnig biborossal. Die Furche, 1960/43. sz.
22. Andrejev: i.m., 122. p.; Arturov: i.m., 17. p.
23. Grigulevics: i.m., 320. p.; A nemzetközi szakszervezeti mozgalom ábécéje, i.m., 40. p.
24. A nemzetközi szakszervezeti mozgalom..., i.m., 273-274. p.
25. Kerekes Lajos: i.m., 212. p.
26. Berchtold: i.m., 57., 376-379. p.
27. Actio Catholica Országos Elnökségének Füzetei, 122. sz., i.m., 8. p.; Bernassola: i.m., 75. p.
28. Tiba Imre: A magántulajdon és a katolikus doktrina. i.m., 5-12. p.
29. Valláskritika I. i.m., 218-222. p.

30. Kleinhappel, Johann S.J.: Christentum und Sozialismus. Wien, 1947. - Merre tart a mai tudomány?, Budapest, 1948. Tanulmányok korunk világképéről, 76-89. p.

31. Kleinhappel: i.m., 77. p.

32. Uo., 78. p.

33. Uo., 81. p.

34. Tiba Imre: i.m.; Valláskritika I., i.m.; Valláskritikai szöveggyüjtemény II. MSZMP Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetemek. Összeállitotta: Maruzs József. Budapest, 1970/71. Kossuth K., 216-253. p.

35. Kleinhappel: i.m., 82-83. p.

36. Uo., 86. p.

37. Uo., 86-87. p.

38. Uo., 88. p.

39. Uo., 89. p.

40. Kerekes Lajos: i.m., 224. p.

41. Heltai András: i.m., 378. p. Kerekes szerint Ausztria a Marshall-segélyből 1 586 millió dollárt kapott és 100 millió dollár kölcsönt vett fel. Nyilván schillingről lehet szó, hisz Nyugat-Németország is csak 5 milliárd dollárt kapott.

42. A munkásosztály anyagi-szociális helyzete a fejlett tőkésországokban. Tudományos Szocializmus Füzetek. 10-11. sz. Budapest, 1971. 111. p.

43. Lásd a 14. sz. jegyzetben a táblázatot!

44. Berchtold: i.m., 66-67. p.

45. Uo., 379-386. p.

46. Heltai András: i.m., 379. p.

II. Fejezet

1. 1870-1914 között a Centrumnak átlagosan 90-100 képviselője volt a Reichstagban. Hajdu János: A Centrumtól a "nagykoalicióig". Hogyan lett uralkodó párt Nyugat-Németországban a CDU? - Világosság, VIII/2. sz., 1967 február. 81. p.; A tizenkét Pius, i.m., 319-322. p.; Jostock, Paul: Deutschland, - Scholl, H.: i.m., 93-136. p.

2. Zsigmond László: A német katolikusok és a nemzeti szocializmus. - Századunk, 1937, XII/4-5. sz., 182. p.

3. Zsigmond László: A német katolikusok..., i.m., 180. p.

4. Zsigmond László: A kereszténydemokrácia..., i.m., 44. p.

5. Lásd részletesen: Bergsträsser, Ludwig: Geschichte der politischen Parteien in Deutschland. Deutsche Handbuch der Politik. Band 2. München-Wien, 1965. Günter Olzog Verlag.; Corman, Gilbert - Rudolph, Fritz: Menschenwürdige Gesellschaft. Erster Bd., Katholische Soziallehre. Evangelische Sozialethik. Geschichte und Staat, 124-125. Bd., München-Wien, 1968. Günter Olzog Verlag. Zweiter Band: Ordnungsvorstellungen der Sozialisten, Liberalen und Christlichen Demokraten. Geschichte und Staat, 126-127. Bd., München-Wien, 1969. Günter Olzog Verlag; Erdmann: Die christliche Arbeiter bewegung in Deutschland, Stuttgart, 1908. Dietz Verlag; Die bürgerlichen Partein in Deutschland 1830-1945, I-II. Bd., Hrsg. von D. Fricke. Jena-Leipzig, 1970. Historische Institut der F. Schiller Univ.; Göhre, D.: Die Evangelische soziale Bewegung, Leipzig, 1896.; Krubke, E.: Christliche Gewekschaftspolitik im Dienst antinationaler und antisozialer Bestrebungen der deutschen Grossburgeoisie, Berlin. 1962.; Merker, P.: Hrisztianszkije profszojuzi Germanii, Harkov, 1930.; Migray József: Az egyház, a munkáskérdés és a kereszténységi szociális szakszervezetek, Budapest, 1925. Népszava kiad.; Mommseu, Wilhelm: Deutsche Parteiprogramme. 2. Auflage, Deutsches Handbuch der Politik 1. Bd., München-Wien, Günter Olzog Verlag. Ritter, K.: Die katholische soziale Bewegung in Deutschland in 19. Jahrhundert, und der Volksverein. Köln, 1954.; Stegerwald, A.: Die christliche Arbeiterbewegung und die Lebensfragen des deutschen Volkes, Berlin, 1920. - Volk und Staat, Berlin, 1926.; Tormin, Walter: Geschichte der deutschen Parteien seit 1848. Dritte Auflage. Stuttgart-Berlin, 1968. Kohlhammer Verlag.

6. A tizenkét Pius, i.m., 352. p.

7. Bachem, Karl: Vorgeschichte, Geschichte und Politik der Deutschen Zentrumsparteien. Bd. VII. Aalen, 1965. Scientia Verlag, 210. p.; Sejnman, M.M.: Vatikan i katolicizm v konce XIX. nacsale XX. v.v. Moszkva, 1959. Izd. Akademii Nauk SzSzSzR., 117. p.; Limmer, H.: Die deutsche Gewerkschaftsbewegung, Geschichte und Staat, 116. Bd. München-Wien, 1966. Günter Olzog Verlag; Stegerwald, A.: 25 Jahre christliche Gewerkschaftsbewegung 1899-1924. - 25 Jahre christliche Gewerkschaftsbewegung 1899-1924. Berlin-Wilmersdorf, 1924. Christlicher Gewerkschaftsverlag.

	kereszténységi szocialista:	szociáldemokrata:
1895:	5 500	259 000
1910:	316 000	2 017 000
1912:	350 000	2 553 000
1914:	218 000	2 075 000

8. Sejnman, M.M.: Vatikan i katolicizm... i.m., 145. p.:

	Centrum:	SPD:
1890:	1 342 000	1 427 000
1903:	1 875 000	3 011 000
1912:	1 997 000	4 250 000

9. Erdmann, A.: i.m., Részleteket közöl a Szocializmus, 1909/2. sz.

10. A tizenkét Pius, i.m., 353. p.

11. Vö.: uo.

12. Hajdu János: i.m., 82. p.

13. Grigulevics, I.R.: i.m., 319. p.; Zsigmond László: A kereszténydemokrácia..., i.m., 44. p.

14. Zsigmond László: A német katolikusok..., i.m., 182. p.

15. Jostock, P.: i.m., 108-136. p.; Survey of the Congress of the IFCTU and the Development of the International Christian Trade Union Movement, Ed. Secretariat IFCTU 1953.; Verstraelen, J.: i.m., 431. p. Grigulevics, I.R.: i.m., 302-329. p.; Domnyics, M.J.: Hrisztianszkije profszojuzi i usztanovlényije fasisztkoj diktaturi v Germanii. Voproszi Isztorii, 1969/2. sz., 112-123. p.

16. Zsigmond László: A német katolikusok..., i.m., 181. p.

17. Hajdu János: i.m., 82. p.: Vámos Imre: Kereszt és horogkereszt. A nácizmus és a katolikus egyház. I-IV., - Világosság, VI/7-8. sz., 1965. julius-augusztus, 482-488. p.; VI/10. sz., 1965. október, 611-616. p., VI/11. sz., 1965. november, 670-675. p.; VI/12. sz., 1965. december, 751-757. p.

18. Vámos Imre: Kereszt és horogkereszt I-II., i.m.; Hajdu János: i.m., 82. p.; Tarján Imre: Vér, talaj, sors - konkordátum. A katolikus egyház és a hitleri hatalomátvétel. - Világosság, II/10. sz., 1961. október, 14-19. p.; Zsigmond László: A német katolikusok... i.m., 179. p.; Domnyics: i.m., 123. p.

19. Vámos Imre: Kereszt és horogkereszt II., i.m., 616. p.

20. Lásd: "Bevezetés" 38. sz. jegyzetet!

21. Dokumente der deutschen Politik und Geschichte. Band VI. 24. Közli Zsigmond László szerk.: Uj- és legujabbkori egyetemes történeti szöveggyüjtemény, 3. kotet. Budapest, 1971. Tankönyvkiadó, 159-160. p.; Badia, Gilbert: Németország tegnap és ma 1917-1962. Budapest, 1965. Kossuth K., 413. p.; Für Frieden und Sozialismus. Aus der Geschichte der Christlich - Demokratischen Union Deutschlands, Union Verlag

Berlin, 1968. Hrsg. v. Sekretariat des Hauptvorstandes der Christlich-Demokratischen Union Deutschlands, 22. p.

22. Badia, G.: i.m., 414. p.

23. Bergsträsser, L.: i.m., 233. p.: Für Frieden und Sozialismus, i.m. , 19. p.

24. Hajdu János: i.m., 82. p.

25. Dokumente... VI., i.m., 10., 16. és 19. Közli Zsigmond László szerk.: i.m., 152-160. p.

26. Badstübner, Rolf: Der "christliche Sozialismus" und die Verfalschung des marxistischen Sozialismusbildes als Bestandteil der imperialistischen Strategie und Taktik (A "kereszténységszocializmus" és a marxizmus szocializmus képének meghamisitása mint az imperialista stratégia és taktika alkotórésze) - Zeitschrift für Geschichtstswissenschaft 1969/4., 451-457. p.; Welty, Franz Eberhard: Entscheindung in die Zukunft. Köln, 1946. 5. p.

27. Für Frieden und Sozialismus, i.m., 13-15. p.; Vámos Imre: Isten menedzserei. A katolicizmus Nyugat-Németországban. - Világosság, V/3., 1964. március, 148. p.; Vámos Imre: Kereszt és horogkereszt. A nácizmus és a katolikus egyház IV. - i.m. 756. p.

28. Vámos Imre: i.m., - Világosság, V/3., 144. p.

29. Uo., 149. p.

30. Für Frieden und Sozialismus, i.m., 14. p.; Tarján Imre: Vér, talaj, sors - és konkordátum. A katolikus egyház és a hitleri hatalomátvétel. i.m., 14-15. p.; Poór József: A protestáns teológia tegnap és ma. i.m., 6-13. p.; Poór József: Karl Barth dialektikus teológiája, i.m., 462-470. p.; Valláskritika II., i.m., 25-30. p.; Valláskritikai Szöveggyüjtemény II. i.m., 216-252. p.

31. Hajdu János: i.m., 86. p.

32. Vámos Imre: i.m. - Világosság, V/3., 144. p.

33. Hajdu János: i.m., 86. p.

34. Lásd Tormin, W.: i.m., 234. p.; Bergsträsser, L.: i.m., 239-240. p.; Wieck, H.G.: Die Entstehung der CDU und die Wiedergründung des Zentrums im Jahre 1945. Beiträge zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien, Heft 2. Düsseldorf, 1953.; Buchheim, Karl: Geschichte der christlichen Partein in Deutschland. München, 1953, Kössel Verlag.

35. Tormin, W.: i.m., 231. p.

36. Olzog, Günter: Die politischen Parteien in der Bundesrepublik Deutschland. München-Wien, 1970. Olzog Verlag, 30-31. p.; Buchheim, K.: i.m., 419. p.; Für Frieden und Sozialismus, i.m., 8. p.

37. Dokumente... i.m., VI. 19.; Zsigmond László: szerk. i.m., 158-159. p.; Tormin, W.: i.m. 231. p.; Für Frieden und Sozialismus, i.m., 9. p.

38. Dokumente... VI., 19., i.m.

39. Für Frieden und Sozialismus, i.m., 8., ill. 18. p.

40. A tartományi pártalakulásokra lásd Tormin, W.: i.m. 232-234. p.; Bergsträsser, L.: i.m., 239-240. p.; Olzog, G.: i.m., 30-46. p.

41. Olzog, G.: i.m., 31-32. p.

42. Schwering, Leo: Frühgeschichte der Christlich-Demokratischen Union. Recklinghausen, 1963. Kommunalverlag, 101. p.

43. Flechtheim, K. Ossip bearb. und hrsg.: Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945., i.m., Bd. II. 34. p.; Tormin, W.: 232. p.

44. Olzog, G.: i.m., 35. p.

45. Uo., 33. p.

46. Uo., 34. p.

47. Uo., 34-35. p.

48. Uo., 36. p.

49. Uo., 42-43. p.

50. Spiecker és csoportja 1949-ben átléptek a CDU-ba és igy a Centrum Vesztfália katolikus pártja maradt. Lásd Tormin, W.: i.m., 236. p.; A Centrum Soest-i programját lásd Flechtheim, O.: i.m., Bd. II., 244. p.

51. Hajdu János: i.m., 84. p.

52. Aachener Volkszeitung, 1946. február 22.

53. Welty, E.: i.m., Badstübner, R.: i.m.

54. Welty, E.: i.m., 313. p.

55. Hajdu János: i.m., 84. p.

56. Christentum und Sozialismus. Hrsg. von der Arbeitsgemeinschaft für Christentum und Sozialismus, Köln, 1947.

57. Uo., 13. p.

58. Uo., 17. p.

59. Uo., 29. p.

60. Uo., 35. p.

61. Uo., 36. p.

62. Lásd részletesen Für Frieden und Sozialismus, i.m., 5-51. p.; Sejnman: Hrisztianszkij szocializm, i.m., 245-294. p.

63. Kaiser, Jakob: Die Union ihrer Verantwortung bewusst. - Neue Zeit, 1946. október 1.

64. Deutschland und die Union. Berlin, 1946. 9-11. p.; Sejnman: Hrisztianszkij szocializm, i.m., 245. p.; Einheit, 1947/1. sz., 116-117. p.; Neue Zeit, 1946. február 15.

65. Kaiser, J.: Verplichtung der Union. - Neue Zeit, 1946. május 5.

66. Bercs, H.: HDSz-HSzSZ bez maszki. Moszkva, 1963. 236. p.; Sejnman: Hrisztianszkij szocializm, i.m., 246. p.

67. Dzelepi, J.: Konrad Adenauer. Legend i dejsztvitelnoszty. Leningrád, 1960. 53. p.; Sejnman: Hrisztianszkij szocializm, i.m., 246. p.

68. Lásd erről Reinhold, Otto: Freie Weirtschaft? Bürgerliche und kleinbürgerliche ökonomische Anschaunungen in West-Deutschland, Berlin, 1960. Verl. die Wirtschaft.; Molnau, K.A.: Aus dem Schuldbuch des politischen Katholizismus. Berlin, 1958.; Nell-Breuning, Otto von: Wirtschaft und Gesellschaft heute. I. Bd. Freiburg, 1956.; Röpke, W.: Jenseits von Angebot und Nachfrage, Zürich und Stuttgart, 1958.; Zentralkomitee der deutschen Katholiken. Arbeitstagung Saarbrücken, 1958., Paderborn; Legujabban lásd Gilber Corman: Katholische Soziallehre, i.m., Rudolph, Fritz: Evangelische Sozialethik. i.m.; Eichler, W. - Junker, H. - Wuthe, G.: Ordnungsvorstellungen des Demokratischen Sozialismus, Witte, B.C.: Grundsätze liberaler Gesellschaftsordnung, Strauss, F.J. - Stingl, J.: Ordnungsvorstellungen der Christlichen Demokraten. i.m., Geshichte und Staat, 126-127. sz. (Részletes szakirodalmat is közölnek.)

69. Welty, E.: Vom Sinn und Wert der menschlichen Arbeit. Heidelberg, 1946, 32. p. Idézi Licskó György: A szociális problémák vallási visszfénye. Világosság, V/9., 1964. szeptember 542. p.

70. Maritain, J.: Humanisme intégral, i.m., 198. p.

71. Uo., és Maritain, J.: Religion et culture, Paris, 1946. 541. p., Nell-Breuning: Die Soziale Enziklika, Frankfurt am Main, 1932. 66. p.; Strauss, F.J. - Stingl, J.: i.m., 205-269. p.; Jaroszewski, Tadeusz M.: A munkásosztály "emancipációja" és az integrizmus. - Világosság, V/7-8. sz., 1964. julius-augusztus, 391-400. p.; Licskó György: i.m.

72. Mommsen, W.: Parteiprogramme der Bundesrepublik Deutschland, i.m., 11-18. p.

73. Fellermeier, J.: Abriss der katholischen Gesellschaftslehre, Freiburg. 1956.

74. Schilling, O.: Christliche Wirtschaftspolitik, München, 1954.

75. Jaroszewski, T.M.: i.m., 394-395. p.; A munkásosztály anyagi-szociális helyzete a fejlett tőkésországokban; Péner Imre: Két állam egy nemzet mérlegén. - Tudományos Szocializmus Füzetek 10-11. sz., Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus-leninizmus Főosztálya, 1971. 93-94. p.

76. Mommsen, W.: Parteiprogramme, i.m., 11. p.

77. Badia, G.: i.m., 459-460. p.; Olzog, G.: i.m., 37. p.

78. Hajdu János: i.m., 82. p.

79. Uo., 83. p.

80. Uo.

81. Dokumente... VI., i.m., 130.; Zsigmond László szerk. i.m., 250-252. p.

82. Zsigmond László szerk.: i.m., 161-162. p.; Badia, G.: i.m., 424. p.

83. Flechtheim, O.: Dokumente... III. Bd., i.m., 213. p.; Tormin, W.: i.m., 235. p.

84. Flechtheim, O.: Dokumente III. Bd. i.m., 213. p.

85. Mommsen, W.: Parteiprogramme, i.m.; Olzog, G.: i.m., 38. p.; Zsigmond László: A kereszténydemokrácia... i.m., 48. p.

86. Mommsen, W.: Parteiprogramme, i.m., (Bevezetés)

87. Uo. 11-18. p.

88. Bercs: i.m., 78. p.; Sejnman: Hrisztianszkij szocializm. i.m., 247. p.; Olzog, G.: i.m., 38. p.; Zsigmond László: A kereszténydemokrácia... i.m., 48. p.

89. Badia: i.m., 460. p.

90. A választásokon Kaiser szerint is arról volt szó, hogy választani kellett "két filozófiai elv: a kereszténység és a marxizmus között" (Neue Zeit, 1946. augusztus 11.) A tartományi választások eredménye a szovjet zónában: (Badia: i.m., 426. p.)

Párt/tart.	SED	CDU	Liberal-Demokratische Partei Deutschlands (LPDP)	Vereinigungen der gegenseitigen Bauernhilfe (Vdg. B.)	Kulturbund
Mecklenburg	547 663	377 808	138 572	43 260	-
Thüringia	816 864	313 824	471 425	55 093	-
Szászország	1 595 281	756 740	806 163	57 229	18 565
Brandenburg	634 786	442 206	298 311	83 271	-
Sachsen-Anhalt	1 063 889	507 397	695 685	56 630	-
Összesen:	4 658 482	2 397 975	2 410 146	295 483	18 565
Mand.:	249	133	122	15	1
Össz.: 520					

91. A berlini választások eredménye: (Badia: i.m., 426. p.)

Pártok	%	Szavazat ezerben	% (zóna)			
			szovjet	USA	angol	francia
SPD	48,7	999	42,7	51	50	51
SED	19,8	406	29,1	12	10	21
CDU	22,1	454	18,2	24	26	19
LDPD	9,4	192,5	7,6	10,5	11,5	7

92. Badia: i.m., 449. p.; Sejnman: Hrisztianszkij szocializm, i.m., 245. p.; Kaiser az Adenauer kormányokban miniszter lett.

93. A három nyugati zóna tartományi választásainak eredményei: Badia: i.m., 428. p. (Táblázatot lásd külön). A választási statisztikákból azonban nem derül ki, hogy a kommunista párt befolyása sokszorosa volt a párt szervezeti erejének. A kommunista párt taglétszáma 1946-ban 300 000 volt a nyugati zónákban, s az 1946-1947 folyamán lezajlott választásokon 1 916 340 szavazatot kapott. A párt taglétszáma 1953-ra 80 000-re esett vissza, a Bundestag választásokon pedig 608 000 szavazatot kapott. Lásd Olzog, G.: i.m., 61. p.

93. A három nyugati zóna tartományi választásainak eredményei: (Badia: i.m., 428. p.

Tartomány	CDU		Centrum		SPD		KPD	
	szavazat	mand.	szavazat	mand.	szavazat	mand.	szavazat	mand.
Schleswig-Holstein	359 933	21	1 073	-	462 717	43	49 871	-
Hamburg	489 422	31	101 283	6	1 066 470	66	138 977	8
Rajna-Vesztfália	1 873 680	92	489 092	20	1 601 651	64	701 017	28
Alsó-Szászország	749 153	16	-	-	1 210 010	83	291 701	4
Brit övezet:	3 472 188	160	591 448	26	4 340 848	256	1 181 566	40
Rajna-Pfalz	540 319	47	-	-	398 199	34	100 453	8
Baden	239 285	34	-	-	95 818	13	31 701	4
Würtemberg-Hohenzollern	204 927	32	-	-	78 550	12	27 556	5
Francia övezet	984 531	113	-	-	572 567	59	159 690	17
Würtemberg-Baden	487 085	39	-	-	404 706	32	130 253	10
Bajorország	1 595 000	104	-	-	873 000	54	185 000	-
Hessen	495 667	28	-	-	686 423	38	171 373	10
Bréma	148 419	15	-	-	370 164	65	88 458	4
USA övezet	2 726 171	186	-	-	2 334 293	189	575 084	24
Összesen:	7 182 890	459	591 448	26	7 247 708	504	1 916 340	81

94. Tormin, W.: i.m., 236. p.; Badia, G.: i.m., 461. p.

95. Tormin, W.: i.m., 236. p.; Bergsträsser, L.: i.m., 241. p. Olzog, G.: i.m., 38-39. p.

96. Bergesträsser, L.: i.m., 235. p.; Badia, G.: i.m., 461. p.; Dokumente... i.m., VI., 348. p.; Zsigmond László szerk.: i.m., 262-264. p.

97. Lásd a 108. sz. jegyzetet!

98. Badia, G.: i.m., 461. p.

99. Für Frieden und Sozialismus, i.m., 42. p.

100. Uo., 45-46. p.

101. Tormin, W.: i.m., 235. p.; Flechtheim, O.: Dokumente, III. Bd., i.m., 398. p.; Badia, G.: i.m., 463. p.

102. Für Frieden und Sozialismus, i.m., 51. p.

103. Bergsträsser, L.: i.m., 241. p.; Olzog, G.: i.m., 39. p.

104. Olzog, G.: i.m., 85. p.

105. Uo., 40-41. p.

106. 1956-ban a CDU-CSU taglétszáma kb. 250 000 volt. 1963-ban a CDU-é 254 000, a CSU-é 95 000. A CDU tagjainak mintegy 15%-a volt munkás, 9%-a kisiparos. Lásd Bergsträsser, L.: i.m., 361. p.; Andrejev, M.: Katolicizm i rabocseje dvizsenije. Nauka i Religija, 1969/10. sz., 70. p. Ujabb források szerint a CDU taglétszáma 1970. januárban 300 000, ennek mintegy 30%-a munkás és alkalmazott. Az SPD taglétszámát 1968 végén 730 000-re teszik. Lásd Olzog, G.: i.m., 41., ill. 60. p.

107. Hajdu János: i.m., 86. p.; Bergsträsser, L.: i.m., 261. p.

108. Tormin, W.: i.m., 287. p. (Táblázatot lásd köv. old.)

109. Erről lásd részletesen Strauss, F.J. - Stingl, J.: i.m., 205-269. p.

110. Daim, W.: Progressiwer Katholizismus, Bd. II., München, 1967. 11. p.

111. Bergsträsser, L.: i.m., 242. p.; Tormin, W.: i.m., 237. p.; Hajdu János: i.m., 85. p.

112. Flechtheim, O.: Dokumente, Bd. II., i.m., 59. p.; Tormin, W.: i.m., 237. p.

113. A munkásosztály anyagi-szociális helyzete a fejlett tőkésországokban. Tudományos Szocializmus Füzetek 10-11. sz., i.m., 92. p.

114. Zsigmond László: A kereszténydemokrácia..., i.m., 48. p.

115. Tormin, W.: i.m., 237. p.; Flechtheim, O.: Dokumente Bd. II., i.m., 59. p.

Pártok	1. Bundestag 1949. aug. 14.			2. Bundestag 1953. szept. 6.			3. Bundestag 1957. szept. 15.			4. Bundestag 1961. szept. 17.			5. Bundestag 1965. szept. 19.		
a) szavazatok száma mill.	a,			a,			a,			a,			a,		
b) szavazatok %-ban		b,			b,			b,			b,			b,	
c) mandátumok (Berlin nélkül)			c,			c,			c,			c,			c,
1. CDU/CSU	7,359	31	139	12,44	45,2	243	15,008	50,2	270	14,298	45,3	243	15,524	47,6	245
2. SPD	6,935	29,2	131	7,945	28,8	151	9,496	31,8	169	11,427	36,2	190	12,813	39,3	202
3. FDP	2,83	11,9	52	2,628	9,5	48	2,307	7,7	41	4,029	12,8	67	3,097	8,5	49
4. KPD	1,362	5,7	15	0,607	2,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5. DP	0,94	4	17	0,898	3,3	15	1,007	3,4	17	GDP	2,8		-	-	-
6. BHE	-	-	-	1,614	5,9	27	1,347	4,6	-	0,871			-	-	-
7. Zentrum	0,728	3,1	10	0,217	0,8	2	0,086	0,3	-	-	-	-	-	-	-
8. Bayerpartei	0,986	4,2	17	0,466	1,7	-	0,168	0,5	-	-	-	-	-	-	-
9. Wirtschaftliche Aufbau-Vereinigung	0,682	2,9	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10. DRP NPD	0,429	1,8	5	0,296	1,1	-	0,309	1	-	0,263	0,8	-	0,664	2	-
11. Deutsche Friedens Union	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,61	1,9	-	0,434	1,3	-
12. Egyéb	1,481	6,2	4	0,433	1,4	-	0,15	0,5	-	0,052	0,2	-	0,088	0,3	-

116. Hajdu János: i.m., 83. p.; Tarján Imre: A nyugatnémet "kancellárteokrácia" Világosság, II/12. sz., 1961. december, 1-7. p.

117. Hajdu János: i.m., 85. p.

118. A nemzetközi szakszervezeti mozgalom ábécéje, i.m., 117., ill. 232. p.; Badia, G.: i.m., 456. p.

119. A nemzetközi szakszervezeti mozgalom... i.m., 236-238. p.; Badia, G.: i.m., 456. p.

120. Limmer, Hans: Die deutsche Gewerkschaftsbewegung, i.m., 97-98. p.

121. Uo.: Badia, G.: i.m., 456. p.; A nemzetközi szakszervezeti mozgalom... i.m., 65. p.

122. Limmer, H.: i.m., 88. p.

123. Badia, G.: I.m., 455-456. p.; Geschichte und Staat, i.m., 116., 124-125., 126-127. p.; Weber A.: A nyugatnémet szociáldemokrácia és a dolgozóknak a termelés irányitásában való "részvétele". - "Szocialisták" a szocializmus ellen. Budapest, 1962. Kossuth. (Oroszból ford. Szabó Tamás), 247-300. p.; Nell-Breuning; O.: Streit und Mitbestimmung, Frankfurt am Main, 1968.; Horné A.: Der beklagte Sieg, Gespräche über Mitbestimmung, Villingen, 1959.; Tolnai Gyula: Burzsoá törekvések a munkásosztály integrálására. (Sokszorositvány. Kézirat.) A Tudományos Szocializmus munkacsoport vitaanyaga. 1971. 11-14. old.)

124. Grigulevics: i.m., 306. p.

125. Uo., 308. p.

126. A párton belül a munkások aránya 1956-ban 71%, 1962-ben 49% volt. Lásd Frumkin, Sz.N.: Kapitulácija pravih liderov SzDPG pered ideológiej politicseszkogo klerikalizma - Voproszi Filoszofii, 1964/11. sz., 114. p.; Bergner, Dieter: Katolicizm i pravüj szocializm v Zapadnoj Germanii - Voproszi Filoszofii, 1961/9. sz.; Limmer, H.: i.m.

127. Várkonyi András: A Németországi Szociáldemokrata Párt "felekezeti ballonja" - Világosság, IV/12., 1963. december, 765. p.

128. A Müncheni Szociáldemokrata Akadémia munkaközösségének 1957-ben közzétett előadásgyüjteménye jelzi a közeledést. Lásd: Arndt, Adolf (Bonn): Christentum und freiheitlicher Sozialismus, - Christlicher Glaube und politische Entscheidung. München, 1957. Isar Verlag. 133-164. p.; Urjasz, J.P.: Rekacionnaja politicseszkaja doktrina i praktika szovremennogo klerikalizma v FRG. Szovetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1966/1. sz., 73-82. p.; Badia, G.: i.m., 484. p.; Várkonyi András: i.m.; Tarján Imre: A kereszt demokráciája és a nyugatnémet szociáldemokraták kereszténysége. Ideológia "helyett" teológiát? Világosság, II/11. sz., 1961. november, 17. p.

129. Frumkin, Sz.N.: i.m., 114. p.

130. Echo der Zeit, 1960. február. Közli Reinhold: i.m., 120. p.

131. Tarján Imre: i.m., - Világosság, II/11. sz., 18. p.

132. Geschichte und Staat, i.m., 124-125., 126-127. Bd.

133. Tarján Imre: i.m., - Világosság, II/11. sz., 15. p.

134. Bergsträsser, L.: i.m., 235. p.

135. Uo.,

136. Uo., 237. p.; Badia, G.: i.m., 460-461. p.; Tarján Imre: i.m., - Világosság, II/12.; Hajdu János: i.m., 83. p.

137. Bergsträsser, L.: i.m., 235-238. p.; Tarján Imre: i.m., - Világosság, II/11. sz., 14. p.

138. A Vatikán rendelete a kommunizmusról. 1949. julius 13. - Documents of International Affairs 1949-1950. London, 1953, 406.; Közli Zsigmond László szerk.: i.m., 395-396. p.

139. Lásd XXIII. János pápa enciklikáit. - Politikai és szociális enciklikák II. i.m., 223-346. p.; Casanova, Antoine: A II. Vatikáni Zsinat, i.m.

140. Hajdu János: i.m., 87. p.